

Comissió Catalana
d'Ajuda al Refugiat

Informe comparatiu

ELS PROJECTES EXTRACTIUS COM A FACTORS D'EXPULSIÓ DE COMUNITATS.

**VULNERACIONS DE DRETS MEDIAMBIENTALS, DESPLAÇAMENT
FORÇAT I RESITÈNCIES COMUNITÀRIES A COLÒMBIA, HONDURES
I MÈXIC.**

Informe elaborat per la CCAR. Febrer de 2022

Agraïments a les comunitats indígenes i camperoles de Mèxic, Colòmbia i Hondures per compartir la seva lluita i aprenentatges així com a organitzacions i institucions amb qui ens hem reunit dels tres països.

Índex

Presentació	4
Radiografia general de la situació: context i marc legislatiu i regulador	5
Regulació i marc de drets	6
Context i història recent dels països analitzats en aquest informe	7
Situació dels eixos principals de l'estudi	8
Models econòmics i principals reformes legislatives i econòmiques	10
Regulació Medi Ambiental	13
Regulació pobles indígenes	15
Regulació persones defensores	17
La realitat: impacte del model econòmic neoliberal, corrupció i impunitat en la degradació del medi ambient i en la protecció dels drets humans	19
Repercussions de la degradació ambiental amb perspectiva de gènere	20
Repercussions i impactes dels megaprojectes amb perspectiva de gènere	22
Conflictes socioambientals i la situació de les defensores dels drets humans	23
Hondures	24
El projecte miner del Guapinol, Hondures	25
Colòmbia	29
La deforestació al Meta, Caquetá i Guavire, Colòmbia	29
Mèxic	31
El megaprojecte d'infraestructura del "Tren Maya", Mèxic	31
Impacte en el desplaçament forçat	34
Alguns exemples de resiliència	36
Hondures: L'organització de les comunitats indígenes i les municipalitats: un cas d'èxit contra l'extractivisme	37
Mèxic. El Poble Yaqui: la històrica defensa de l'aigua i la terra front l'expoli	38
La resistència del Movimiento Ríos Vivos contra la represa Hidroituango a Colòmbia	39
Casos observats de vulneració de drets humans i desplaçaments mediambientals a la visita a Hondures	40
Casos observats de vulneració de drets humans i desplaçaments mediambientals a la visita a Colòmbia	44
Casos observats de vulneració de drets humans i desplaçaments mediambientals a la visita a Mèxic	51
Conclusions i recomanacions	57
Bibliografia	58

Presentació

L'informe comparatiu sobre desplaçament forçat per vulneracions de drets mediambiental a Mèxic, Hondures i Colòmbia pretén donar visibilitat i denunciar la relació entre les vulneracions de drets mediambientals fruit de l'impacte de les transnacionals amb el desplaçament forçat, posant en valor la tasca de defensors i defensores de drets humans i les resistències comunitàries contra els grans megaprojectes que atempten contra la terra i la vida.

En la primera part de l'informe es fa un anàlisi de context alhora que s'emmarca la regulació regional i nacional en matèria ambiental, respecte pobles indígenes i la relativa a protecció dels i les defensores de drets humans.

La segona part de l'informe aborda els conflictes socioambientals com a conseqüència de la simbiosis entre globalització i capitalisme, en que la imposició de polítiques econòmiques neoliberals en els països del Sud Global que ha fomentat la liberalització, l'entrada de capital estranger sense control i la manca de regulació efectiva per tal d'evitar l'espoli de les terres que actua en detriment de la garantia dels drets humans i ambientals de les poblacions locals, majoritàriament pobles indígenes i camperols.

En aquest sentit es vol assenyalar la coresponsabilitat del Nord Global a través de denunciar com l'acció de les transnacionals no és quelcom arbitrari si no que les seves accions responen a uns patrons sistemàtics que a través d'un entramat jurídic i polític els permeten actuar amb total impunitat i opacitat, imposant la seva agenda i interessos en espoliar i arravatar la terra i els recursos naturals en detriment de la garantia dels drets humans.

Amb aquest informe, des de la CCAR, volem contribuir a l'anàlisi i reflexió de com la degradació ambien-

tal, en les seves múltiples formes, condiciona cada vegada més la mobilitat humana i es converteix en un factor d'expulsió de persones. Que els processos de resistència organitzada són importantíssims perquè no es descapitalitzin els territoris i que quan es produeix desplaçament forçat en primer lloc, es dona com a nivell intern (camp – ciutat) i en última instància, com desplaçament transfronterer (de la ciutat a un altre país). Alhora volem senyalar que les vulneracions de drets mediambientals també atempten de manera directa al gaudi dels drets econòmics, socials i culturals (DESC) fet d'especial rellevància quan afecta als pobles indígenes i ancestrals i a la tasca de defensors i defensores de drets humans.

Radiografia general de la situació: context i marc legislatiu i regulador

La degradació mediambiental en les seves múltiples accepcions esdevé, cada vegada més, un factor determinant a l'hora de condicionar la mobilitat humana. No obstant això, és difícil poder quantificar quantes persones al món es veuen afectades per aquesta i decideixen canviar de lloc de residència convertint-se en desplaçades internes o transfrontereres.

El desplaçament forçat per raons mediambientals és una realitat complexa i multicausal. Un ampli ventall de factors interseccionen com a variables que produeixen moviments migratoris. Aquests són factors socioeconòmics com la denegació del gaudi dels Drets Econòmics, Socials i Culturals- DESC-; factors polítics i institucionals com conflictes socials i/o armats, institucions fràgils, corrupció, alts índex d'impunitat, discriminació i marginació de les minories ètniques, violència generalitzada, narcotràfic; factors demogràfics com la pressió sobre els recursos naturals, la manca de planificació urbana així com factors culturals com la relació històrica d'una determinada comunitat amb la migració o els significats simbòlics que cada cultura atribueixi als moviments de població (CEDAT, 2021).

Cal fer èmfasis en que sota la categoria de desplaçament forçat per vulneracions de drets mediambientals s'hi engloben diferents casuístiques que els motiven i que es poden dividir principalment en dos grans grups: En primer lloc, els esdeveniments geofísics -erupcions volcàniques, terratrèmols...-, esdeveniments meteorològics – ciclons, temperatures extremes, sequeres...-. En segon lloc trobem aquells factors mediambientals d'origen antropogènic; derivats de l'acció de l'indústria extractiva, minera, energètica, l'agroindústria, la construcció de grans infraestructures, hidroelèctriques, etc. I que provoquen desforestació, esgotament de recursos, contaminació de la terra i l'aigua entre d'altres. També s'inclou en aquesta segona categoria aquells factors vinculats a l'escalfament global produït pel canvi climàtic. En aquest sentit, cal fer èmfasis en que desplaçats mediambientals i desplaçats climàtics no corresponen al mateix concepte, sent el primer el més ampli (M. Pajares, 2020).

Dimensionar la magnitud dels desplaçaments interns i transfronterers degut a les vulneracions de drets me-

diambientals és un repte i de fet, hi ha molt poca informació respecte a aquells originats per l'acció humana i per la inacció governamental. Els desplaçaments es donen principalment en països de rendes baixes i són principalment interns - de zones rurals a les perifèries de les ciutats - tal i com hem esmentat. Segons la Divisió de Població de Nacions Unides, anualment 60 milions de persones abandonen el món rural per anar a les grans ciutats dins un mateix país. Això són unes 165.000 persones diàries. Mentre que anualment són 6 milions les que creuen una frontera (M. Pajares, 2020). No obstant això, el Banc Mundial i l'Institut per la Pau han fet algunes projeccions a futur en que xifraven els desplaçaments ambientals en 140 milions o 1.200 milions per al 2050 respectivament. Aquestes estimacions han rebut nombroses crítiques per dues raons. Per una banda, ja que resulta paradoxal que el Banc Mundial quantifiqui el desplaçament per vulneracions mediambientals quan ha estat al darrera de la desregulació en matèria econòmica als anys 80 i l'aplicació de mesures que han provocat i propiciat l'acció de les grans transnacionals en els països del Sud. Per altre banda, des de l'acadèmia es posa en dubte aquestes estimacions ja que considera que per realitzar-les s'emprenen metodologies no consolidades que barregen conceptes com mobilitat interna i internacional, mobilitat voluntària i forçada i confonen factors de degradació ambiental i climàtica. També per la dificultat d'aïllar el factor ambiental entre d'altres i poder identificar-lo com la motivació subjacent del desplaçament (B. Felipe, 2021).

Una altra dada rellevant, pel que fa a les vulneracions de drets mediambientals, són els 3.646 conflictes socioambientals documentats arreu del món per l'Atles de Justícia Ambiental (ICTA-UAB). Entre aquests casos, s'ha documentat desallotjament forçat en 2.120¹ casos. Els conflictes socioambientals tipificats en aquesta cartografia engloben 10 tipologies de vulneració mediambiental: Nuclear; d'extracció de minerals i materials de construcció; gestió residual; biomassa i conflictes per la terra (gestió forestal, agrícola, pesquera i ramadera); combustibles fòssils; gestió de l'aigua ; infraestructures ; turisme de recreació ; conflictes per la biodiversitat/ conservació i conflictes derivats de l'indústria o els serveis.

¹ Disponible a: <https://ejatlas.org/>

En aquest informe, tal i com s'ha esmentat, abordarem els desplaçaments forçats per vulneracions de drets mediambientals fruit de l'impacte de l'acció de les grans corporacions - tant nacionals com transnacionals - que operen amb opacitat i impunitat gràcies a la vigència d'un sistema capitalista i colonial basat en l'espoli i la depredació de recursos. Centrem el nostre estudi en regions de Mèxic, Colòmbia i Hondures posant èmfasis en la resistència comunitària al voltant d'aquests megaprojectes.

REGULACIÓ I MARC DE DRETS

Els Drets humans sovint s'han categoritzat segons el context històric i l'ordre d'aparició. No obstant, aquest fet no hauria de servir per crear una jerarquia entre ells si no per poder-los contextualitzar i compondre'n el sorgiment tenint en compte la perspectiva històrica.

Els Drets Civils i Polítics (DCP) van aparèixer inicialment recollits a la Declaració d'Independència d'Estats Units de 1776 i, a l'acabar la Revolució Francesa, es van incorporar en la Declaració dels Drets de l'Home al 1789. Els DCP es centraven en dues idees principals; la llibertat personal i la protecció davant els abusos de poder i violacions de drets per part de l'Estat. Per contra, els Drets Econòmics, Socials i Culturals (DESC) neixen com a conseqüència del auge de la classe obrera i el socialisme durant la industrialització (Celis; Aierdi, 2015). Així doncs, es pren consciència de que el sentit de la vida i la dignitat humana van més enllà de la no intervenció estatal i la llibertat individual i que per tenir-la és necessària la igualtat i la garantia d'accés a béns socials, culturals i econòmics.

Els DESC, que amb posterioritat inclouran els drets Ambientals, formen avui part de la Carta Internacional dels Drets Humans, que, juntament amb els DCP i la pròpia Declaració Universal dels Drets Humans de 1948, constitueixen els principals instruments internacionals dels drets humans.

Tot i que hi ha instruments de dret internacional creats per protegir tant els DCP com els DESC, la realitat és que mentre els recollits en el Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics - PIDPC - són d'exigibilitat immediata i s'han incorporat en la gran majoria de textos constitucionals com drets fonamentals, els drets recollits en el Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals- PIDESC- es contemplen com a principis rectors de progressiva incorporació (Celis; Aierdi, 2016).

L'article 1 del PIDESC anuncia:

1. "Tots els pobles tenen el dret de lliure determinació. En virtut d'aquest dret estableixen lliurement la seva condició política i proveeixen així mateix el desenvolupament econòmic, social i cultural.

2. Per aconseguir les seves finalitats, tots els pobles poden disposar lliurement de les seves riqueses i recursos naturals, sens perjudici de les obligacions que deriven de la cooperació econòmica internacional basada en el principi de benefici recíproc, així com del dret internacional. En cap cas no es podrà privar un poble dels seus propis mitjans de subsistència." (OHCHR, International Covenant Economic Social and Cultural Rights).

En altres articles es menciona el dret a l'accés a la salut, al treball, a l'alimentació i a la millora del medi ambient (12.2b).

Altres passos importants per la protecció dels DESC van ser la creació al 1985 del Comitè de Drets Econòmics, Socials i Culturals, organisme que ha assenyalat els darrers anys que els Estats han de prevenir de manera eficaç tota afectació dels drets econòmics, socials i culturals en el context de les activitats empresarials, per la qual cosa han d'adoptar mesures legislatives, administratives i educatives per assegurar una protecció eficaç (E/C.12/GC/24, 10 d'agost de 2017).

Un altre punt àlgid, va ser l'aprovació per part del Consell de Drets Humans de Nacions Unides del Protocol Facultatiu del PIDESC (ACNUDH, Protocolo Facultativo del Pacto Internacional de Derechos Economicos Sociales y Culturales). A través d'aquest, es va establir un mecanisme pel qual persones o grups de persones podien presentar denúncies directament i exigir una reparació.

El recent reconeixement al dret a un mediambient sa per part del Consell de Drets Humans i la creació de la nova relatoria de l'ONU representa un avenç de cara a promoure i garantir la protecció d'aquest dret. (Ramírez, 2021)

En l'àmbit interamericà, el dret a un medi ambient sa ha estat reconegut tant de manera autònoma com a part dels drets a la vida i a l'integritat personal en la Convenció Americana sobre Drets Humans. El Protocol Addicional a la Convenció Americana sobre Drets Humans, en Matèria de Drets Econòmics, Socials i Culturals conegut com a "Protocol de San Salvador" reconeix el dret autònom a un medi ambient sa a l'article 11: "tota persona

té dret a viure en un medi ambient sa i a comptar amb serveis públics bàsics [...] els Estats part promouran la protecció, preservació i el millorament del medi ambient” (OAS, Protocolo San Salvador).

Per la seva banda, la Cort Interamericana de Drets Humans (CIDH) ha reconegut el dret a un medi ambient sa en connexió amb altres drets, establint que hi ha una “relació innegable entre la protecció del medi ambient i la realització d’altres drets humans, mentre la degradació ambiental i els efectes adversos del canvi climàtic afecten el gaudi efectiu dels drets humans” (OC-23/17 de 15 de novembre de 2017). A l’informe realitzat per aquest organisme i titulat “Empreses i Drets Humans”, la CIDH juntament amb la seva Relatoria Especial sobre Drets Econòmics, Socials, Culturals i Ambientals (REDESCA), van emfatitzar el rol de les empreses en la vigència del dret a un medi ambient sa i el seu efecte particular a grups en situació de vulnerabilitat (Ramírez, 2021).

CONTEXT I HISTÒRIA RECENT DELS PAÏSOS ANALITZATS EN AQUEST INFORME

Amèrica Llatina és una de les regions del món amb més desigualtat, on les elits polítiques i econòmiques, juntament amb les xarxes de narcotràfic, grups de crim organitzat i els alts nivells de corrupció i impunitat deixen a la població en un estat de desprotecció pràcticament absoluta. Tenir en compte els factors estructurals generadors de desigualtats així com les formes històriques de concentració de poder a la regió és essencial.

Segons l’Informe de Desenvolupament Humà del 2019 (PNUD), Amèrica Llatina és la regió del món més desigual en relació als ingressos econòmics. En el cas particular dels països analitzats en aquest informe, segons les estimacions més recents del Banc Mundial sobre l’índex Gini³ que calcula els nivells de desigualtat, Colòmbia es troba a la posició 146 a nivell mundial, Hondures a la posició 143 i Mèxic a la 118. De la mateixa manera, l’Índex de Desenvolupament Humà mostra que Hondures es troba a la posició 132 a nivell mundial, Colòmbia a la posició 83 i Mèxic a la 74 (PNUD, 2020). Això indica alts nivells de pobresa als tres països juntament amb una acumulació de capital per part de una porció de la població molt reduïda i falta d’oportunitats per revertir aquestes tendències.

Els reptes que afronten la població d’aquests països per millorar el seu benestar es veuen agreujats pels alts nivells de violència, corrupció i impunitat imperants. Des de fa anys Hondures es considera un dels països més violents del món per les altes taxes d’homicidis. Els nivells de violència es van incrementar de forma dràstica d’entre el 2005 i el 2011 amb 92 homicidis cada 100.000 habitants, convertint-se en el país amb la taxa d’homicidis més alta del món. En els últims anys aquesta taxa ha anat disminuint-se considerablement, tot i que continua molt alta. Al 2020 es situava en 37 homicidis cada 100.000 habitants. Val a dir que des de l’Observatorio de Violencia de la Universitat d’Hondures s’atribueix aquest descens a les mesures aplicades en motiu de la Covid-19: confinaments, toc de queda i restriccions en la mobilitat. Alhora, atribueix que el 65% de les morts violentes que es produeixen estan directament vinculades amb el narcotràfic. A més a més, Hondures és el país amb la taxa de femicidis més alta de la regió, amb 6,2 per cada 100.000 habitants, amb 299 dones assassinades al 2019 (OIG, 2020).

Colòmbia, per la seva banda, ha viscut durant més de seixanta anys un conflicte armat intern a causa de les extremes desigualtats socials, la iniquitat en el repartiment de la terra i la falta d’espais per a la participació política. Si ve els principals actors del conflicte han estat grups guerrillers - com les Forces Revolucionaries Armades de Colòmbia - Exèrcit del Poble (FARC-EP) i l’Exèrcit d’Alliberament Nacional (ELN) - i grups governamentals (exèrcit i policia), al llarg del conflicte s’han creat nous actors, com són grups paramilitars d’extrema-dreta i algunes dissidències de guerrilles que han sorgit de processos fallits de desmobilització. Tenint en compte les disputes pel control territorial de les zones de cultius d’us il·lícit i les rutes de narcotràfic, existeixen altres tipus d’actors armats, com són els càrtels del narcotràfic.

Es calcula que entre el 1928 i el 2012 el conflicte armat havia causat la mort de 218,094 persones, el 81% persones civils (Centro de Memòria Històrica, 2010). I, tot i que al 2016 es va signar l’acord de pau entre el govern colombià i la guerrilla de les FARC, la violència no ha cessat al país. Cinc anys més tard les xifres mostren un espiral de violència preocupant: segons l’últim informe de la Missió de Verificació de la ONU de setembre 2021 ja són 292 els ex guerrillers assassinats des de la signatura de l’acord i segons un informe de Indepaz la xifra de líders socials i defensors i defensores de drets humans assassinats ha augmentat fins a 1.279 en aquest període, dels quals 163 en el que va del 2021 (INDEPAZ, 2021).

L'Index d'homicidis a Colòmbia l'any 2020 marca un percentatge de 24.3 per cada 100,000 habitants, comptabilitzant-se un total de 12.018 morts violentes (Insight Crime, 2020) i en el primer semestre del 2021 les dades indiquen un repunt important en el nombre d'homicidis respecte a la mateixa franja temporal de l'any anterior.

Pel que fa a Mèxic, les dades no difereixen massa. En els darrers anys, el país està patint una greu crisi d'inseguretat i violència sociopolítica vinculada a la l'anomenada guerra contra el narcotràfic que es va iniciar durant la presidència de Felipe Calderón al 2006. Des d'aleshores les greus violacions de drets humans han resultat respondre a un patró sistèmic i generalitzat a tot el país que no ha patit variacions amb els canvis de govern de 2012 - Peña Nieto - ni de 2018 amb l'actual President López Obrador. Segons dades del Observatorio Nacional Ciudadano, entre el 2018 i el 2020 hi ha hagut 90,202 persones assassinades al país, quasi 100 persones al dia. I en el que va del 2021 amb dades fins al setembre ja es computen 22.231 homicidis (Delitos México, 2021).

Tot aquest context de violència es veu recolzat per uns sistemes on impera la impunitat. Un informe de México Evalua (2021) indica que el 94,5% dels delictes no troben una sortida legal, el que implica un augment de la impunitat en més d'un 2% en referència al 2019, en que aquesta dada rondava el 92,4%. La situació d'impunitat a Honduras és força semblant, tot i que ha vist una millora en la última dècada, del 96% d'impunitat en homicidis de l'any 2010 a un 86% de l'any 2019. En el cas de Colòmbia, les dades també són alarmants, un informe del relator especial sobre la situació dels defensors de drets humans de Nacions Unides del 2018 indica que l'index d'impunitat dels homicidis a Colòmbia fluctua entre el 84 y el 96%, mentre la impunitat en assassinats de defensors i defensores de drets humans està al voltant del 95% (Informe del Relator Especial sobre la situación de los defensores de los derechos humanos, 2021).

SITUACIÓ DELS EIXOS PRINCIPALS DE L'ESTUDI

Elits polítiques i econòmiques, corrupció i narcotràfic

Les elits polítiques i econòmiques a Amèrica Llatina i en particular dels països objecte d'estudi, compten amb una gran concentració del poder i d'influència alhora de marcar les polítiques públiques, cosa que inexorablement comporta legislar en benefici del capital i en detriment del benestar de la població, aquest fet fomenta i perpetua la desigualtat en molts dels països de la regió. A més,

en molts casos aquestes elits polítiques i econòmiques han estat vinculades a casos de corrupció i inclús se les ha vinculat amb xarxes de crim organitzat i narcotràfic.

A Honduras, l'index de la percepció de la corrupció del 2020 va obtenir una qualificació de 24 punts, sent 0 molt corrupte i 100 gens corrupte, situant-se en la puntuació més baixa des del 2012 (Transparència Internacional, 2020). Aquestes dades es poden entendre pels múltiples casos de corrupció que han esclatat al país els últims anys i que han tocat de ple la institucionalitat hondureny². Malgrat la pressió internacional, la negativa de l'actual president a renovar el mandat de la Missió de Recolzament contra la Corrupció i Impunitat a Honduras és un evident exemple de la manca de voluntat política d'erradicar la corrupció i impunitat al país.

A part dels alts nivells de corrupció i impunitat, el país ha estat molt tocat en els darrers anys per l'impacte del narcotràfic. El canvi de les rutes del tràfic de drogues durant la dècada dels 2000 cap al Carib, ha convertit a Honduras en un dels principals punts del tràfic. Es calcula que a finals del 2019 equivalia al 13% del PIB del país. Durant el govern d'Hernández, varis funcionaris del govern hondureny han sigut processats per delictes relacionats amb el narcotràfic. Al 2019 el germà del president Juan Orlando Hernández, que va ser membre del Congrés Nacional, va ser declarat culpable de tràfic de cocaïna a gran escala als EUA i més recentment, el febrer de 2022, el govern dels Estats Units va demanar l'extradició d'Hernández per delictes de narcotràfic. Un dia després, Hernández va ser arrestat al seu domicili després i des de llavors guarda presó preventiva. La mateixa Fiscalia Federal de Nova York s'ha referit a Honduras com un "narcoestat".

Colòmbia, per la seva part, tot i no tenir una percepció de corrupció tan alta com Honduras, té igualment uns indicadors força preocupants. El mateix estudi de Transparència Internacional del 2020 col·loca a Colòmbia amb una qualificació 39 punts, ocupant la posició 92 d'entre 180 països analitzats. Aquest anàlisi mostra que el 52% de la població considera que la corrupció havia augmentat en els últims 12 mesos i un 20% dels usuaris de serveis públics reconeixen haver pagat un suborn en els últims 12 mesos. A Colòmbia la pandèmia va demostrar una vegada més els problemes de corrupció i els alts ni-

2 Els exemples més visibles són el desfalc de 260 milions de dòlars a l'Institut Hondureny de Seguretat Social o el recent escàndol durant la pandèmia de la compra d'hospitals mòbils per valor de milions de dòlars i que no han arribat a estar operatius

vells de concentració del poder que afecten per exemple a la contractació pública. Per exemple, l'Aliança d'organitzacions socials "Ciudadanía Activa: con los ojos puestos en los recursos del Covid-19" (Transparencia por Colombia, 2020) en els seus informes assenyala la baixa qualitat de la informació contractual que es reporta des de les institucions responsables, dificultant així el control de la ciutadania, i mostra preocupació perquè el 85% de les contractacions que es van fer dels recursos destinats a combatre el Covid, van ser contractacions directes on predominen els sobre costos i la falta de idoneïtat dels contractistes.

Com en el cas d'Hondures, a aquests problemes de corrupció i impunitat se li suma el crim organitzat del narcotràfic. Segons un recent informe d'INDEPAZ sobre grups armats i narcotràfic a Colòmbia, mostra que els grups paramilitars al país estan creixent i consolidant-se, així com han crescut les dissidències de les FARC. L'informe indica que al 2020 291 municipis de 27 departaments van registrar activitat narcoparamilitar, una xifra superior a la del 2019 (INDEPAZ, 2021). Els diversos grups armats actius —ELN, dissidències de les FARC, grups paramilitars i la creixent influència dels càrtels mexicans— es disputen el control dels territoris abandonats per les FARC i també el de les economies il·legals —narcotràfic, contraban, explotació de minerals, prostitució forçada, entre altres—. Durant els darrers anys han augmentat les agressions, amenaces i homicidis de líders socials, persones defensores de drets humans i excombatents, especialment a les zones rurals.

Mèxic és un país paradigmàtic a l'hora d'analitzar com la corrupció esdevé un element clau de la socialització política de les èlits mexicanes (Nieto, 2011)³. Norberto Bobbio defineix el concepte com aquells processos pels quals els membres d'una comunitat interioritzen i aprenen valors, principis i models de comportament polític en base al que veuen al seu entorn. Aquestes relacions es basen en el padrinazgo, compadrazgo i nepotisme. Cal destacar que, en aquest país, la corrupció no només representa un element per aconseguir beneficis econòmics si no que també comporta beneficis simbòlics, de mobilitat social i reconeixement.

A finals dels anys 80 dos fenòmens van convergir per donar lloc a aquesta estreta relació entre allò il·legal i allò legal: La signatura del Tractat de Lliure Comerç d'Amèrica del Nord (TLCAN) i la transformació dels canals d'introducció de la cocaïna a Estats Units que ja no venien de Colòmbia si no que passaven per Mèxic fet que facilitava l'activitat per l'augment de transportistes que in-

troduïen productes de les màquiles i el sector agrícola. La població en general però particularment les èlits caciquils regionals van començar a veure com sorgia tota una economia al voltant del tràfic de estupefaents (que no era il·legal però se'n nodria) que generava uns guanys i un posicionament social incomparable. Al no realitzar activitats directament vinculades amb el tràfic de drogues si no per negocis paral·lels, aquest lucre que mai va suposar una sanció social (B. Giles, 2015).

Pel que fa a l'impunitat, la Comisión Mexicana de Promoción y Defensa de los Derechos Humanos (CMPDDH) apunta a la desconfiança en les institucions com la principal causa de desafecció i desconfiança degudes a la manca d'investigació contra aquells que cometien violacions de drets fonamentals.

Per posar context i dimensionar a aquesta afirmació, aquest organisme denuncia que mentre en les procuradories dels diferents estats de Mèxic s'han obert 15.848 carpetes d'investigació per tortura des de 2006, només s'han registrat 8 sentències condemnatòries per aquest delictes des de 1991.

Pel que fa als indicadors als darrers anys, Mèxic per la seva part, va millorar al 2020 en dos punts a l'Índex de Percepció de la Corrupció respecte al 2019 i a nivell internacional s'ubica en el lloc 124 dels 180 països avaluats, el que situa a Mèxic com el país amb qualificació més baixa dels 37 països que fan part de l'Organització per la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic-OCDE (Transparencia Mexicana, 2020). L'informe de Transparencia Internacional indica que el principal problema és la manca de sancions als casos i xarxes de corrupció que ja estan sota domini públic. Al respecte, assenyalen que entre el 2016 i el 2019 cap dels casos de corrupció transnacional que involucra a empreses i funcionaris mexicans va ser sancionat a Mèxic, contribuint una vegada més a crear un clima d'impunitat.

En aquesta situació les xarxes de crim organitzat i narcotràfic han sabut ocupar un lloc important i a vegades determinant en la política, economia i societat del país. La lluita contra el narcotràfic que va impulsar en el seu govern Felipe Calderón (2006-2012), va desencadenar una espiral de violència sense precedents, arribant als 24 assassinats anuals per cada 100.000 habitants entre el 2008 i el 2011 (Transparencia Mexicana, 2020), període en el qual tan la violència generada per les xarxes criminals com la violència i l'abús de poder de la policia i l'exèrcit va créixer exponencialment, creant un clima de normalització de la violència que encara perdura.

MODELS ECONÒMICS I PRINCIPALS REFORMES LEGISLATIVES I ECONÒMIQUES

Situar el model econòmic neoliberal a Amèrica Llatina resulta cabdal per tal d'entendre les dinàmiques històriques d'explotació, marginació i destrucció del medi ambient que s'han manifestat de manera diversa a Llatinoamèrica però que han generat també unes tendències compartides sense les quals en dia no podríem entendre l'actual sistema de capitalisme depredador on les grans empreses -de capital nacional i en molts casos estranger- operen de manera opaca, impune i amb la connivència de les elits caciquils regionals, governs i per descomptat, amb l'aval de les grans institucions econòmiques que operen regional i mundialment. Amèrica Llatina va ser el laboratori d'implementació de les polítiques neoliberals concebudes a Estats Units, des del cop d'estat als anys 70 a Xile i l'arribada dels Chicago Boys passant per la desregulació financera i els grans processos de privatització regionals durant els 80 i 90, fins arribar al neoliberalisme al màxim exponent previ a l'esclat de la gran crisi de 2008. En una primera etapa, dels anys 70 a mitjans dels 80, el model d'acumulació de capital va reduir al mínim -i pràcticament destruir- els estats de benestar llatinoamericans. Això només va ser possible per la successió de cops d'estat i imposició de dictadures militars, amb aval exterior, que van fulminar la capacitat de resistència organitzada dels i les treballadores així com va perseguir intel·lectuals i dissidents polítics. En aquella conjuntura, es va produir una apertura a l'exterior sense aplicar mesures aranzelàries a les importacions ni control als fluxos financers des de l'exterior (Rojas, 2015).

A finals anys 80 va començar una època marcada per l'anomenat Consens de Washington. Aquest implicava un programa econòmic amb una sèrie de mesures d'estabilització i ajustament estructural que es pretenien aplicar a economies en desenvolupament que fessin front a una crisi de deute extern. Llatinoamèrica va ser la primera regió, seguit del continent Àfrica i Àsia més tard. En aquest procés, organismes financers amb seu a Washington com el Fons Monetari Internacional (FMI), el Banc Mundial (BM) i la Reserva Federal d'Estats Units van ser determinants per la implementació global d'aquestes mesures. A nivell regional el Banc Inter americà de Desenvolupament va tenir molta influència en els processos domèstics d'alineació dels estats amb la doctrina neoliberal que emanava del Consens de Washington (G. Lechini, La globalización y el Consenso de Washington, 2008). L'ajuda econòmica per part de les institucions finan-

ceres internacionals va estar condicionada a l'aplicació de mesures d'austeritat i reformes estructurals. John Williamson, economista ideòleg del Consens de Washington, va dibuixar 10 principis rectors que tota economia en desenvolupament tenia que seguir:

1. Disciplina fiscal, quant a reduir i evitar grans dèficits als comptes públics.
2. Focalització de la despesa pública en subsidis adreçats als més pobres -inclosos aquells destinats a la salut primària i a l'educació escolar- i a infraestructura, descartant subsidis universals.
3. Ampliació de la base tributària, aplicació d'un impost al valor agregat i reducció de les taxes marginals de l'impost a la renda.
4. Tipus de canvi competitiu.
5. Obertura al comerç internacional, amb un èmfasi particular en l'eliminació de les restriccions no aranzelàries a les importacions (quotes, dipòsits previs, tipus de canvi múltiples) i en l'aplicació d'aranzels baixos i semblants.
6. Obertura a la inversió estrangera directa.
7. Privatització d'empreses públiques.
8. Desregulació de mercats, fomentant la lliure competència amb especial cura a no rebutjar regulacions prudencials als mercats financers.
9. Liberalització de les taxes d'interès.
10. Enfortiment dels drets de propietat (certesa jurídica). (F. Morandé, 2016)

Aquestes mesures d'estabilització i ajustament estructural suposadament tenien per objecte superar els problemes de desenvolupament que tenien els països del Sud a través de reformes econòmiques però aquets no van fer més que accentuar les desigualtats, aprofundir amb les crisis i crear-ne de noves.

Es va avançar cap a una liberalització econòmica en que la prioritat era l'atracció d'inversió i capital estranger, fomentant la seguretat jurídica a les grans empreses transnacionals i afeblint el sector públic i acabant pràcticament amb la sobirania dels estats.

Tot i que a finals dels 90 es va produir un canvi de discurs entre les organitzacions financeres internacionals, a la pràctica, davant una crisi econòmica com la patida al 2008, es va veure com les mesures del Consens de Washington segueixen vigents.

Pel que fa als països que tractem en aquest informe, el context explicat en els anterior paràgrafs s'ha materialitzat de la següent forma:

A **Hondures** al 2011 es va celebrar sota els auspicis de la presidència de Lobo la Conferència Econòmica en la que es va declarar Honduras **“oberta als negocis”**. Aquesta declaració es va materialitzar en un paquet de reformes legislatives que oferien beneficis i garanties a empreses, així com una cartera de projectes econòmics disponibles - especialment operacions extractives. Poc anys després del cop d'Estat, pràcticament el 30% del territori del país estava sota algun grau de concessió a empreses extractives.

A més a més, des dels anys 90 s'ha produït un procés de concentració de la terra en mans d'uns pocs propietaris que es dediquen als monocultius: es calcula que el 50% de la terra agrícola està concentrada en el 15% dels propietaris, degut a això la disponibilitat de terres per a la explotació és baixa i els grups de camperols només treballen un 20% de la superfície agrícola, el que fa que un 71,1% de la població rural visqui en condicions d'extrema vulnerabilitat (FAO, 2014). Al llarg de la història relativament recent d'Hondures hi ha hagut intents de distribuir de forma més equitativa la terra però s'ha aconseguit molt poc.

Segons l'informe de 2020 de l'Observatori de Bens Naturals i Drets Humans de CEHPRODEC, el govern hondureny havia aprovat 471 concessions mineres per a mineria metàl·lica i no metàl·lica (CEHPROD-HEC, 2020). Els projectes s'adjudiquen discrecionalment a empreses nacionals i internacionals afectant poblacions que rarament són consultades i s'utilitzen milers d'hectàrees de terreny, tant per concessions mineres, desforestació per la indústria fustera, modificacions d'aqüífers per producció d'energia hidroelèctrica o bé macro-projectes agraris.

Colòmbia ha viscut durant més de seixanta anys un conflicte armat intern a causa de les extremes desigualtats socials, la iniquitat en el repartiment de la terra i la falta d'espais per a la participació política. Aquesta iniquitat en la propietat de la terra així com

l'entrada de grans consorcis miners, forestals, petrolers i agro-industrials, impulsada a través de l'estratègia del govern denominada **“Locomotora minera-energètica”**, propicia l'extractivisme de metalls preciosos, carbó, maragda, petroli i gas i estimula models d'agro-negocis basats en monocultius, tant d'empreses nacionals com multinacionals. Tot això origina conflictes als territoris amb gran valor ambiental, que són principalment habitats per comunitats camperoles, indígenes i afrodescendents, les quals veuen afectades les pròpies cosmovisions i dinàmiques productives i territorials. Aquestes comunitats pateixen conflictes socioambientals i entren en una dinàmica de resistència de la cultura, la terra, el territori i el mediambient. Aquesta visió hegemònica del “desenvolupament” menysprea i considera a les comunitats rurals un obstacle per la implementació de projectes a gran escala, el que ha generat i genera grans vulneracions de drets humans, com el desplaçament forçat, l'eliminació violenta i la criminalització de les seves formes de resistència. Tot això, en un context de conflicte armat en que la guerra ha tingut major impacte en el món rural, que ha estat històricament abandonat per l'Estat.

Mèxic, des del 1940, ha viscut un procés fortament marcat per la **transició a un model econòmic neo-liberal**. Aquest va començar amb el desenvolupament d'activitats tals com les exportacions de petroli i es va consolidar a través de la creació de màquiles a la regió frontissa amb Estats Units; mà d'obra barata mexicana per proveir de productes i recursos energètics al país nord-americà. Mèxic, en aquest sentit, es va convertir en el primer país laboratori experimental on EUA aplicava la seva doctrina neoliberal i s'aprofitava de l'existència d'un model polític amb un sistema de partit únic hegemònic que si bé es podia concebre com que generava certa estabilitat política, en realitat exercia un fort control social i va suposar l'inici d'un procés de jerarquització de l'Estat.

La doctrina neoliberal i la debilitat d'un sistema polític que distava molt de ser una democràcia real van servir per cimentar un model socioeconòmic on els interessos de les potències estrangeres i de les elits polítiques i caciquistes nacionals prevalien sobre les millores de les condicions de vida dels i les mexicanes. En aquest context es va negociar el Tractat de lliure comerç d'Amèrica del Nord, conegut com a NAFTA per les sigles en anglès. Al mateix temps que entrava en vigor, el dia 1 de gener de 1994, l'exèrcit zapatista de alliberació nacional (EZLN) format per

indígenes, es va alçar en 11 municipis de Chiapas contra la violència institucional, el racisme que patien els i les indígenes, la falta de democràcia i enfront un model econòmic neoliberal que generava una desigualtat social extrema.

Segons un informe d'Oxfam del 2016, a Mèxic, l'1% de les finques més grans explota el 56% de les terres més productives del país, el que indica que l'1% acapara més terres que el 99% restant. L'informe també indica com uns poc oligarques, que provenen de sectors empresarials formals i també de sectors il·legals, aprofiten les terres per extraure recursos naturals, mentre milions de camperols i indígenes es veuen forçats a migrar cap als cinturons de les ciutats on es viu en situació de misèria.

Per altre banda, l'associació civil mexicana Cartocrítica, apuntava que al 2020 hi havia un total de 24.075 concessions mineres que afectaven 13,195,433 ciutadanes a 3 km vista. A més, això suposava que el 22,5 de tots els boscos tropicals i templets estiguessin en concessió o apunt de ser-ho (Climate and Land Use Alliance, 2019).

REGULACIÓ MEDI AMBIENTAL

La regió llatinoamericana és de les més biodiverses del món i compta amb alguns dels principals “pulmons” del planeta, com ara l'Amazonia (que es reparteix entre Brasil, Colòmbia, Bolívia i Equador), la Biosfera del Río Plátano, a Hondures, que és considerat el “pulmó de centreamèrica” i la Reserva de la Biosfera de Calakmul, considerada la segona major reserva de boscos tropicals d'Amèrica.

Recentment, un dels principals avenços en la protecció del Medi Ambient a Amèrica Llatina és l'aprovació al 2018 de l'Acord d'Escazú, on representants de 24 països d'Amèrica Llatina i el Carib van adoptar el primer acord regional vinculant per protegir els drets d'accés a la informació, la participació pública i l'accés a la justícia en assumptes ambientals, i protecció de defensors i defensores. Mèxic el va signar el mateix 2018 i ratificar al gener del 2021; Colòmbia el va signar al 2019, però no l'ha ratificat. Pel que fa a Hondures, és dels pocs països de la regió que ni tan sols l'ha signat. Finalment, l'acord d'Escazú va entrar en vigor el passat 22 d'abril, i la posada en marxa d'aquest és de molta importància ja que molts dels conflictes socioambientals es deuen a una manca d'informació i consulta amb les comunitats.

L'Acord d'Escazú té antecedents en la Conferència de Nacions Unides de Medi Ambient realitzada a Brasil al 1992 i coneguda com la Cimera de la Terra. Aquesta va propiciar la Convenció marc de Nacions Unides sobre Canvi Climàtic i Biodiversitat Biològica on l'article 10 d'aquesta ja parlava de la necessitat d'informar adequadament i la participació ciutadana:

“La millor manera de tractar qüestions mediambientals és amb la participació dels ciutadans interessats, en el nivell que correspongui. En el pla nacional, tota persona haurà de tenir accés adequat a la informació sobre el medi ambient que disposin les autoritats públiques, inclosa informació sobre materials i activitats que suposin perill a les seves comunitats, així com hauran de participar en els processos d'adopció de decisions...”

Per altre banda, l'Acord d'Escazú es cimenta a partir del principi 10 de la Cimera de Río +20 (Brasil, 2012) ja que es veu, per part d'alguns estats com Xile, la necessitat de crear un instrument jurídic internacional amb enfoc de drets que sobrevisqués a les diferents conjuntures polítiques i tingués vigència a llarg termini. L'article número 1 de l'Acord d'Escazú diu:

“L'objectiu del present Acord és garantir la implementació plena i efectiva a Amèrica Llatina i el Carib dels drets d'accés a la informació ambiental, participació pública als processos de presa de decisions ambientals i accés a la justícia en assumptes ambientals, així com la creació i l'enfortiment de les capacitats i la cooperació, contribuint a la protecció del dret de cada persona, de les generacions presents i futures, a viure en un medi ambient sa i al desenvolupament sostenible.”⁴

Pel que fa els països analitzats en aquest informe quant a medi ambient trobem que **Colòmbia**, que ocupa el segon lloc al món en biodiversitat i compta amb una gran diversitat en recursos naturals, forestals, faunístics, hídrics i minerals, els combustibles minerals són el principal producte exportat, sent el quart major exportador de carbó a nivell mundial. Exporta principalment a Estats Units, Xina, Panamà, Equador i Brasil. Si bé Colòmbia té aquesta abundància en recursos naturals, enfronta diferents processos de deteriorament ambiental com són; degradació dels boscos i terra, desforestació, pèrdua de la biodiversitat, sobreexplotació de recursos renovables, contaminació de l'aigua i de l'aire, entre d'altres. En el balanç ambiental del 2020 que realitza Mongabay anualment, va ressaltar de Colòmbia el deute ambiental degut a l'alt nombre d'assassinats de defensors i defensores del medi ambient, el possible retorn del glifosat per acabar amb els cultius de coca però que té un alt impacte ambiental, l'augment de la desforestació i la possibilitat de que es segueixi incrementant, i l'incompliment de resolucions judicials que protegeixen la natura.

Mèxic, per la seva part, es caracteritza per ser un país amb una gran diversitat d'ecosistemes, de flora i de fauna que el fan un dels països més biodiversos del planeta. No obstant, s'enfronta a diversos desafiaments en matèria mediambiental com apunten el Centre Mexicà de Dret Ambiental (CEMDA) o també la Secretaria Mexicana de Medi Ambient i Recursos Naturals (SEMERNAT). Els reptes per el país són: la pèrdua i degradació dels ecosistemes terrestres i aquàtics, la conservació de la biodiversitat, la capacitat d'assegurar la disponibilitat i qualitat dels recursos hídrics, la contaminació de l'aire, la sobreexplotació de recursos i el canvi climàtic. Tot i que Mèxic compta amb un marc legal que protegeix el medi ambient- fins

⁴ L'acord pot ser consultat de manera íntegra aquí: https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/43595/1/S1800429_es.pdf

hi tot el dret al medi ambient se està recollit en la seva Constitució-, la realitat és que en la pràctica dista molt de ser aquesta ja que no ha resultat en l'aplicació de mesures de protecció efectiva.

L'aplicació de la legislació i normativa a través de regulacions que imposin límits i responsabilitats a les grans corporacions per prevenir vulneracions mediamambientals han estat un fracàs ja que s'ha operat amb una lògica neoliberal que entén que tota regulació limita competitivitat i creixement. No tenint en compte els efectes sobre la població. Any rere any, el pressupost en matèria de protecció medi ambiental ha patit un decreixement; al 2016 s'hi destinaven 55.000 milions de pesos mentre que al 2020 només 29.000 milions. Segons CEMDA això implica que es perdi capacitat d'operació, inspecció, vigilància i sanció.

A **Hondures** que, com hem dit, no és signatari de l'Acord Escazú, compta amb una Llei general de Medi Ambient (Llei 104/93) requereix a la Secretaria de Medi Ambient coordinar i regular el Sistema Nacional d'Avaluació d'Impacte Ambiental. El reglament exigeix que tots els projectes potencialment nocius per al medi ambient obtinguin una llicència ambiental, un estudi d'impacte ambiental per als projectes de categoria 4, que són els que es consideren de major risc. Mitjançant el Decret 181-2007 (Delegació de

Llicenciament a les Municipalitats), el procés de concessió i atorgament de llicències es va descentralitzar amb l'objectiu de simplificar i accelerar els processos d'atorgament de llicències orientats a atreure inversions. Sota aquest règim, la responsabilitat principal d'atorgar la llicència ambiental recau en la Secretaria de Medi Ambient i el Congrés signa el contracte final amb l'empresa.

L'opacitat del procés de l'atorgament de llicències i concessions es pot veure agreujada per la possibilitat de classificar-les com a secrets d'estat per raons de seguretat nacional, sense que el Congrés no exerceixi cap supervisió a l'hora de signar contractes i, per tant, sense poder garantir l'avaluació i mitigació de manera transparent sobre les persones i el medi ambient, tal com denuncia el Grup de Treball sobre Empreses i Drets Humans de Nacions Unides en la seva declaració final després de la visita a Hondures (Nacions Unides, 2019), on informen que els elements crítics dels processos de llicència i concessió, inclosa la informació continguda dins dels estudis d'impacte ambiental i la ubicació dels permisos exploratoris es classifiquen en alguns casos com "informació secreta", vulnerant el principi bàsic del Conveni 169 sobre les consultes prèvies, lliures i informades.

REGULACIÓ POBLES INDÍGENES

Els drets ambientals dels pobles indígenes (Borràs; Villavicencia, 2021) es caracteritzen pel seu caràcter eminentment universal i transversal en relació tant pel que fa als mateixos drets ambientals, com pel que fa als drets humans dels pobles indígenes. Però potser la nota més característica d'aquest tipus de drets és la seva titularitat col·lectiva. El Conveni 169 de l'Organització Internacional del Treball (OIT) sobre els Pobles Indígenes i Tribals en Països Independents (coneguda com a Conveni 169), adoptat el 1989, si bé no declara drets ambientals com a tal, relaciona els temes ambientals explícitament amb els pobles indígenes.

Així mateix, la ja mencionada Conferència de les Nacions Unides sobre el Medi Ambient i el Desenvolupament, celebrada a Rio de Janeiro el 1992, va ser un esdeveniment important per als pobles indígenes i els seus drets en relació amb el medi ambient. S'hi va reconèixer que els pobles indígenes i les seves comunitats exerceixen una funció crítica en la gestió i l'aprofitament de l'entorn a causa dels seus coneixements i pràctiques tradicionals. En aquest sentit, es va cridar a la comunitat internacional a enfortir i protegir els drets, coneixements i pràctiques dels pobles indígenes (Principi 22). La Declaració de les Nacions Unides sobre els drets dels pobles indígenes de 2007 conté diversos articles relacionats amb el desenvolupament sostenible i l'aprofitament dels recursos naturals i la biodiversitat, sent el més important l'article 29, que proclama que els pobles indígenes tenen dret a la conservació i protecció de l'entorn i de la capacitat productiva de les seves terres o territoris i recursos. En aquest sentit, els Estats hauran de desenvolupar programes d'assistència als pobles indígenes per assegurar aquesta conservació i protecció, sense cap discriminació. A més, els Estats adoptaran mesures eficaces per garantir que no s'emmagatzemin ni eliminin materials perillosos a les terres o territoris dels pobles indígenes sense el seu consentiment lliure, previ i informat.

La importància del Conveni 169 rau en que és vinculant per als estats signataris i reconeix als pobles indígenes i tribals com a subjectes col·lectius que poden assumir el control de les seves pròpies institucions i formes de vida, de desenvolupament econòmic, així com el dret a enfortir la seva identitat, llengua i tradició en el marc dels estats on viuen. Segons el Conveni 169, en cas que la propietat dels minerals o dels

recursos del subsol pertanyin a l'Estat o que tinguin drets sobre altres recursos existents a les terres, els governs han d'establir o mantenir procediments per consultar als pobles indígenes, a fi de determinar si els seus interessos són perjudicats i en quina mesura, abans d'emprendre o autoritzar qualsevol programa de prospecció o explotació dels recursos naturals existents en les seves terres. Aquestes obligacions han de ser complertes per les autoritats públiques i són de rellevància a l'establir preceptes jurídics sobre l'aprofitament de recursos en els territoris indígenes (art. 15).

En aquesta última situació, el dret d'aquests pobles es redueix simplement al de ser consultats. Aquest dret de consulta resulta ser molt ambigu: si bé els Estats solen considerar que el dret a la consulta és tan sols per a proporcionar informació sobre els projectes a executar-se, les poblacions indígenes conceben aquest dret com la facultat d'atorgar autorització al govern si aquest va a iniciar una activitat exploratòria i d'explotació de recursos naturals a les seves terres. Al respecte, no existeix cap norma que faculti a les comunitats indígenes a exercir un dret de veto sobre una decisió de l'Estat respecte a l'explotació dels seus recursos naturals, especialment aquells sota la superfície. No obstant això, la importància política de el dret a ser consultats per als pobles indígenes exigeix que aquest dret no sigui entès com un simple procediment informatiu o una formalitat, sinó un mecanisme per crear un espai de diàleg entre els pobles indígenes i l'Estat. El mateix Conveni estableix una sèrie de requisits per dur a terme la consulta, al disposar que aquest procés s'hagi d'efectuar "de bona fe i d'una manera apropiada a les circumstàncies, amb la finalitat d'arribar a un acord o aconseguir el consentiment sobre de les mesures proposades". En conseqüència, el Conveni demana un "esforç per determinar efectes que siguin adversos d'un projecte, fent servir qualsevol mesura necessària per a tal efecte, i per dissenyar mesures de mitigació adequades" (art. 15.1).

A Honduras, algunes organitzacions representants del poble Lenca, com la COPINH i MILPAH, així com diverses entitats a territori denuncien aquesta manca flagrant de consultes significatives i la vulneració sistemàtica del Conveni 169 de la OIT. L'absència d'un marc legislatiu i regulador integral dels drets de participació juntament amb consultes on s'amaga part essencial de la informació i el muntatge de consultes fraudulents contribueix a la creació de desconfiança entre les comunitats indígenes afectades.

A **Colòmbia**, l'Estat és signatari també del conveni 169, i tot i que no ha creat una llei específica per a la consulta lliure, prèvia i informada, la implementació d'aquest dret s'ha organitzat a través de diversos instruments jurídics de rang inferior, com l'article 76 de la Llei General Ambiental (Llei n.99 de 1993), que estableix que l'explotació de recursos naturals s'haurà de fer prèvia consulta amb els representants de les comunitats indígenes i afrodescendents. També es va adoptar, per exemple, un decret al 1998 (decret n.1320) que reglamentava la consulta a les comunitats indígenes a afrodescendents en temes d'explotació de recursos naturals. Tanmateix, la Organització Internacional del Treball-OIT, va assenyalar que el decret no era compatible amb el conveni perquè es va elaborar sense consultar als pobles i perquè el contingut mateix no complia amb el que estableix el Conveni 169 (DPLF, OXFAM, 2015).

Des de llavors s'ha estat debatent la necessitat de que s'elabori una llei específica per reglamentar la consulta lliure, prèvia i informada, i hi ha hagut varies propostes de llei, però fins al moment cap ha prosperat. Les mateixes comunitats indígenes consideren que no és necessari perquè és un dret fonamental protegit per la constitució i que amb altres mecanismes s'ha estat posant en pràctica, a la vegada que temen que si es reglamenta mitjançant una llei els poders econòmics tinguin més força que les comunitats indígenes i el que s'acabi redactant els vagi en contra (DPLF, OXFAM, 2015). A l'abril de 2021 l'Organització Nacional de Comunitats Indígenes- ONIC, es pronunciava al respecte d'aquests intents de reglamentació:

"Congresistas de la Circunscripción Especial Indígena y organizaciones étnicas del país expresamos públicamente nuestro rechazo al proyecto de ley estatutaria N° 442 de 2020 por el cual se regula el derecho fundamental a la consulta previa y se dictan otras disposiciones... En Colombia hemos allanado distintos escenarios para defender este derecho fundamental y evitar que sea instrumentalizado o reducido a un procedimiento... Es por ello por lo que sentamos nuestra voz de rechazo ante este nuevo intento de tramitar un proyecto de ley que pretende reglamentar la Consulta Previa sin respetar ni garantizar, justamente, este derecho fundamental y autónomo de los pueblos y comunidades étnicas. Esta es la tercera ocasión en la que el mismo proyecto de ley es radicado a lo largo del cuatrienio actual, sin dar oportunidad para dialogar, proponer, controvertir y concertar esta iniciativa,

es decir, sin el debido ejercicio del derecho de Consulta previa, libre e Informada de medidas legislativas." (ONIC, 2021)

Mèxic també té el deure de implementar la consulta lliure prèvia i informada als pobles indígenes com a signatari del Conveni 169 de la OIT, en el seu cas, a més a més, l'article 2 de la Constitució reconeix als pobles indígenes com a "subjectes de drets col·lectius i per dur a terme la seva lliure determinació" i a la obligació del govern de "consultar als pobles indígenes en l'elaboració del Pla Nacional de Desenvolupament estatals i municipals, i incorporar les seves recomanacions i propostes".

Tanmateix, la Comisión Nacional de Derechos Humanos de Mèxic en un informe del 2016 assenyala que encara falta molt perquè realment es respecti i es protegeixi aquest dret a la consulta prèvia. Indiquen, per exemple, que és necessari regular el procediment de la consulta perquè els criteris no depenguin de cada institució que la implementi, que l'article 2 de la constitució no reconeix als pobles indígenes com a subjecte de dret públic i que encara s'atorguen permisos d'explotació de recursos a grans empreses sense consulta prèvia (CNDH, 2016). Un exemple de violació al principi de Consulta prèvia, informada i lliure per part de l'estat de Mèxic el trobem en el cas de la Tribu Yaqui i la construcció de l'aqüeducte independència. Aquest fet ha estat reconegut per la sentència Suprema Corte de la Justicia de la Nación (SCJN 631/2012).

El Conveni 169 de l'OIT, tal i com hem mencionat, estableix l'obligació dels governs de realitzar estudis en cooperació amb els pobles interessats, a fi d'avaluar la incidència social, espiritual i cultural i sobre el medi ambient que les activitats de desenvolupament previstes puguin tenir sobre aquests pobles. La consulta no pot ser exclusivament l'entrega d'informació sinó que s'han de tenir en compte diversos aspectes (Article 7 Conveni 169 OIT) i en el cas de la construcció de l'aqüeducte Independència hi ha una resolució judicial que avala que es van vulnerar tots els drets recollits en el conveni 169, entre d'altres.

REGULACIÓ PERSONES DEFENSORES

A Honduras, només el 2020, 16 defensors de drets humans van ser assassinats, dels quals molts pertanyien a comunitats indígenes que es resistien a projectes de desenvolupament en els seus territoris (Global Witness, 2021). Molts d'aquests crims, que encara romanen impunes, es van produir tot i que les víctimes eren beneficiàries de mesures cautelars de protecció que ordenen a l'Estat hondureny garantir la seva vida i la integritat personal, el que reflecteix la manca d'implementació i seguiment adequat per part de les autoritats de govern. La criminalització i la judicialització de la protesta ha donat lloc a una onada de processos judicials en contra dels defensors i defensores, incloent membres de comunitats indígenes. Per exemple, fins a mitjans de 2021 existien 38 processos penals actius contra defensors del territori i medi ambient, entre ells diversos líders indígenes i els seus familiars, per denunciar la despulsa de les seves terres i defensar els interessos de les seves comunitats (Dávila, 2021).

Pel que fa a les estructures d'Estat per a la protecció de les defensores del medi ambient i de drets humans, des de 2015 el país compta amb una llei per a la protecció de persones defensores, periodistes, comunicadors socials i operadors de justícia, així com també una oficina del fiscal especial per a la Protecció dels Defensors de Drets Humans, Periodistes, Treballadors dels Mitjans i Actors de el Sistema de Justícia encarregat d'investigar amenaces greus per als defensors de drets humans, amb el suport de cinc fiscals.

Sobre aquest punt, el grup de treball sobre empreses i drets humans de Nacions Unides denuncia que "(...) molts defensors no han presentat queixes per falta de confiança en el procés. Si bé hi ha oficines especials que investiguen delictes ambientals o certs delictes que afecten els pobles indígenes, els delictes habituals, com l'assassinat, són processats per fiscals regulars. La societat civil i els advocats que treballen amb les comunitats i els defensors de drets humans assenyalen que molts dels seus casos sovint no s'investiguen, romanen estancats en la fase d'investigació o es retarden quan es transfereixen al jutjat. D'altra banda, destaquen que el gran volum de denúncies penals en contra seva es processen en els tribunals sense demora" (UN, Working Group on Business and Human Rights - Statement at the end of visit to Honduras, 2019). De manera similar, existeix també la Fiscalia de les Ètnies i Patrimoni Cultural (FEP-ETNIAS/PC) que representa els pobles indígenes i afro-hon-

durenys i té com a objectiu el seu accés a la justícia i protegir els seus drets per mitjà de l'aplicació de les lleis nacionals i la normativa internacional vigents; així mateix, exerceix en interès de la ciutadania i les futures generacions el seu mandat de protegir i conservar el patrimoni cultural de la nació per mitjà de l'acció penal pública.

Malgrat tot, són diverses les queixes que aquesta fiscalia ignora de manera sistemàtica les denúncies⁵: declaracions de la defensora de drets humans i ambientals, la Sra. Margarita Pineda, expressa que en els múltiples intents de consulta i denúncia adreçats per ella mateixa a aquesta oficina "mai hi ha un apoderat legal que pugui assessorar o ajudar: es posen denúncies, però no hi ha seguiment"⁶. En aquesta mateixa línia, defensors i defensores de drets humans i ambientals consultats per la CCAR assenyalen la seva decepció i la manca de confiança en el Comissionat Nacional de Drets Humans, (un òrgan constitucional amb el mandat de protegir i promoure els drets humans a Honduras), la institució i les debilitats de les seves accions, punt compartit també per la Sra. Margarita Pineda, que afirma que l'òrgan té funcions més estètiques que efectives.

A Colòmbia, segons Human Right Watch -WRH- des del 2016, any en que es firma l'Acord de Pau, més de 400 defensors i defensores de drets humans han estat assassinats, el número més alt d'Amèrica Llatina. L'Acord de Pau va incloure varies iniciatives per prevenir assassinats a defensors i defensores, però no han deixat d'augmentar. Des de la desmobilització de les FARC-EP, diferents actors armats es disputen el control del territori on tenien presència, el que genera major violència i violacions de drets humans. A més, les greus deficiències de la resposta estatal per prevenir els assassinats i l'alt nivell d'impunitat, tant dels autors materials com intel·lectuals, dificulten la prevenció i protecció a defensors i defensores de drets humans.

5. *Fiscalía de las Etnias ignora las denuncias de los Consejos Indígenas de La Paz* <https://www.defensoresonlinea.com/fiscalia-de-las-etnias-ignora-las-denuncias-de-los-consejos-indigenas-de-la-paz/>

6. *Entrevista realitzada per la CCAR a la Sra. Margarita Pineda del Movimiento Indígena Lenca Independiente de La Paz (MILPAH) el 17/08/2021*

Al 2020, en plena pandèmia mundial, va ser l'any més violent per qui defensa els drets humans en els últims 11 anys; 199 persones que treballen per la vida, el territori i la pau, van ser assassinades, augmentant un 60,4%, respecte el 2019. El programa Somos Defensores, va registrar un total de 969 agressions individuals contra 942 persones, que exerceixen diversos lideratges; indígenes, comunitaris, camperols, comunals, de víctimes, ambientals, LGBTI, juvenils, de dones o del sector acadèmic (Informe anual 2021). Els lideratges més afectats van ser els indígenes i la majoria de les agressions van tenir lloc al Cauca, principalment contra lideratges del poble Nasa i Coconuco.

En aquest sentit, segons Global Witness, al 2020 Colòmbia és el país del món on hi ha més assassinats de líders ambientals. Aquests lideratges que articulen processos que beneficien a les comunitats, cuiden del mediambient, els recursos naturals i les economies pròpies, segueixen sent el blanc d'agressions per una combinació d'interessos legals i il·legals. Les afectacions y vulneracions cap a lidereses i defensores de drets humans afecta clarament de manera diferencial i s'associa tant a la seva feina de lideratge com al fet de ser dones, fet que limita les seves possibilitats de ser actores de canvi i constructores de pau als seus territoris. Segons dades de la Oficina en Colombia de la Alta Comisionada de las Naciones Unidas para los Derechos Humanos, durant el 2019 van incrementar els assassinats a defensores de drets humans en un 44,45 % (ONU, Derechos Humanos Colombia, 2019)

Mèxic, junt amb Colòmbia, és un dels països més perillosos pels defensors i defensores de drets humans. Entre els anys 2015 i 2019 ha estat el tercer país del món amb més assassinats de persones defensores segons l'Alt Comissionat de Nacions Unides (ONU, Consejo de Derechos Humanos, 2020).

Als reptes que han enfrontat històricament les persones defensores de drets humans s'hi ha sumat el de l'impacte d'una pandèmia que ha aguditzat els problemes de violència i pobresa existents i ha complicat la tasca de defensa de la vida, el medi ambient la terra i el territori degut a les mesures de confinament i la paralització de les activitats judicials i els tràmits d'accés a la informació tal i com senyala CEMDA. Al 2020, dels 65 atacs documentats que han patit les persones defensores un total de 18 han estat assassinats. És a dir, el 20 % dels delictes comesos contra els i les defensores. Al 2021, la xifra ha augmentat un 164%, arribant a la xifra de 238 agressions de les quals 25 assassinats.

Els principals sectors en que es donen aquests atacs són el sector miner amb 19 esdeveniments (17.6% del total documentat). En segon lloc, el sector hidric amb 18 (16.7%); seguit del sector d'energia elèctrica amb 17 (15.7%); en quart lloc, el sector d'infraestructures de comunicació amb 14 (13%) i en cinquena posició es va identificar el sector forestal amb 12 esdeveniments d'agressió (11.1% del total) segons dades de Centro Mexicano de Derecho Ambiental (CEMDA, 2021).

És important destacar que, quant a la letalitat dels atacs, es troba el sector d'energia elèctrica en primer lloc, amb un total de 8 assassinats. El segueix el sector forestal amb 5 agressions letals, 2 de les quals corresponen a probables execucions extrajudicials.

Per altra banda, tot i que des de 2012 el Govern Federal establis el Mecanisme de Protecció a Persones Defensores de Drets Humans, l'Alt Comissionat de Nacions Unides pels Drets Humans ha documentat els problemes d'aquest instrument per coordinar les mesures de protecció, proveir recursos i procediments clars alhora de protegir als i les defensores.

Durant el 2020, 6 relators de la ONU -tal i com apunta Amnistia Internacional-, van enviar cartes de preocupació sobre l'impacte de megaprojectes com el Tren Maya. En el mateix sentit, organitzacions i defensors dels drets ambientalistes també es van manifestar contraris a aquest projecte i el president Lopez Obrador els va acusar públicament de tenir interessos ocults i ser falsos ambientalistes. Tot i la adopció de l'Acord Escazú aquest mateix 2020, on es fan explícits els estàndards mínims pel compliment de les obligacions estatals de protecció pels defensors i defensores mediambientals, la situació pandèmica ha comportat que l'Estat mexicà les incomplís sistemàticament.

La realitat: impacte del model econòmic neoliberal, corrupció i impunitat en la degradació del medi ambient i en la protecció dels drets humans

Com hem vist anteriorment, la globalització i la vigència d'un model econòmic capitalista i depredador ha tingut un impacte transcendent a l'hora de condicionar que determinades regions geogràfiques com Amèrica Llatina, però no només, es converteixin en espais estratègics de provisió de recursos (biodiversitat, recursos naturals, disponibilitat de terres aptes per la producció, etc.), adquirint un rol, per imposició més o menys explícita, necessària pel funcionament del sistema global.

La globalització com a procés social, econòmic i polític s'ha convertit en una nova versió del colonialisme en que sense valer-se de la esclavitud i l'autoritarisme, la dominació econòmica que respon només a uns interessos de pocs- nacionals i estrangers- ha marcat el destí de regions i nacions (Morea, 2019).

Aquesta dominació en gran mesura ha estat marcada per interessos d'empreses multinacionals que operen transnacionalment. Amb la globalització, l'increment dels fluxos de capital, béns per davant del de persones, ha significat que les grans empreses esdevinguessin un actor internacional capaç d'orientar l'acció dels governs i fixar les condicions socioeconòmiques que han afavorit la seva activitat i expansió. D'aquí que s'adverteixi la pèrdua de poder dels Estats-nació alhora de marcar polítiques públiques allunyades de l'interès del capital estranger.

A més, la principal preocupació és que molts països, principalment del Sud Global, no posseeixen la capacitat suficient que permeti compatibilitzar l'execució d'aquestes polítiques imposades de liberalització econòmica sense sacrificar les seves necessitats de desenvolupament humà, bàsicament perquè l'endeutament extern els condemna a precaritzar les polítiques socials i ambientals mínimament adequades, per evitar l'agudització de problemes preexistents i l'empobriment de la seva població (CEDAT, 2021).

En conseqüència, és possible assenyalar que el neoliberalisme i ara, el capitalisme verd, ha generat un increment en la bretxa entre poblacions enriquides i empobrides a nivell mundial i la degradació ambiental en els Estats, sobretot els de la perifèria, la qual cosa

genera una neocolonització industrial per part dels Estats del centre. Les nacions centrals, a través aquesta dinàmica civilitzatòria han incrementat la seva riquesa i poder, en gran mesura a través de l'alt consum de combustible fòssil i l'explotació de Sud Global en detriment del medi ambient i de les poblacions més vulnerabilitzades (CEDAT, 2021).

Les vulneracions ambientals, com l'extracció il·legal de recursos, les indústries extractives i agroindústries, el canvi climàtic i desastres relacionats amb el clima tenen un impacte molt greu sobre els territoris. Aquestes activitats econòmiques realitzades per les grans empreses incideixen en el medi ambient fins al punt de comprometre el gaudi dels drets humans per part de les comunitats sobretot indígenes i camperoles. Els mitjans de subsistència i el benestar de les persones es poden veure seriosament en perill per activitats empresarials/industrials que resulten en la contaminació de l'aire, l'aigua, el sòl o altres recursos públics dels quals depenen aquestes comunitats. Els efectes d'aquest tipus de pertorbacions ambientals poden causar danys directes a una sèrie de drets interrelacionats, especialment els drets a la vida, els mitjans de subsistència, la salut, l'alimentació i l'aigua tal i com vam apuntar quan parlàvem dels DESC.

Aquest tipus d'activitats afecta directament a les comunitats, generant manca d'accés i control dels recursos per la seva subsistència, i alhora contribueix a la creixent conflictivitat, que també es manifesta violentament dins dels territoris i molt especialment vers a les dones i nenes. En moltes ocasions la violència de gènere s'ha utilitzat com un mètode per reprimir la resistència de les comunitats locals durant les disputes en el control dels recursos naturals (IUCN, 2018). Fins i tot, les forces militars i de seguretat armades que participen en projectes d'infraestructura a gran escala i treballs extractius també han utilitzat la violència de gènere com a mitjà per pressionar les comunitats locals o explotar-les.

REPERCUSSIONS DE LA DEGRADACIÓ AMBIENTAL AMB PERSPECTIVA DE GÈNERE

La situació d'emergència ecosocial global se sent especialment en aquells territoris amb una alta situació de fragilització econòmica, política i social, propiciada, com ja s'havia apuntat anteriorment, per la globalització, que s'imposa en forma de degradació ambiental i humana, en tres situacions diferents: en accés dels recursos naturals, en el control d'aquests recursos i en la precarització de la permanència de les poblacions, amb la conseqüent violència vers als processos de resistència pacífica (CEDAT, 2021). En tots aquests contextos, la desigualtat de gènere és omnipresent i de fet es parla d'una "violència ambiental" contra les dones i nenes, que s'afegeixen als maltractaments econòmics i socials (IUCN, 2020), propiciats per l'abús de poder corporatiu institucionalitzat, que no sols produeixen greus violacions dels drets humans més fonamentals i s'enriqueixen amb elles, sinó que també promouen el desplaçament involuntari de la població.

Degut als rols de gènere establerts i a les expectatives associades a aquests, sovint les dones i nenes, especialment als països més empobrits, són les primeres a respondre a la gestió i manteniment de la riquesa ambiental que les envolta. Des de recollir aigua per a cuinar i netejar, utilitzar la terra per a la ramaderia i l'agricultura, buscar aliments en els rius i esculls, i recollir llenya. En moltes regions del món, la dependència de les dones dels recursos naturals i l'agricultura per als seus mitjans de subsistència i l'alimentació de les seves famílies, juntament amb la falta de control i propietat de la terra i els recursos i unes normes discriminatòries, les fan menys capaces de respondre i recuperar-se dels efectes del canvi climàtic, els desastres i altres formes de degradació ambiental. Això també les deixa vulnerables davant la violència de gènere dins de les llars i les comunitats, moltes vegades a conseqüència de mecanismes negatius de resposta a l'estrès sobre els mitjans de vida i els recursos (CEDAT, 2021).

En un context de degradació ambiental, les necessitats de les dones i les nenes es magnifiquen per les desigualtats derivades de normes socials i culturals discriminatòries, que els impedeixen tenir igual accés a serveis financers, infraestructures, plens serveis de salut, inclosos els drets sexuals i reproductius, a l'abastament d'aigua, a posseir terres i altres actius, i de gaudir d'un entorn segur en el qual aprendre i

aplicar els seus coneixements i habilitats, sense que puguin rebre igual remuneració per la mateixa feina, i sense poder participar activament en la presa de decisions i assumir papers de lideratge en la vida pública (Braidotti, Rosi i altres, 1994).

L'estudi de la Unió Internacional per a la Conservació de la Natura (IUCN): "Gender-based violence and environment linkages: The violence of inequality" assenyalava l'ús de la violència de gènere com a forma de control sobre la terra i els recursos naturals (accés): que es manifesta amb drets de tinença i normes consuetudinàries desiguals, com a mecanisme d'execució per l'acaparament de terres i el desheretament de béns i l'extorsió sexual per accedir a drets sobre la terra. Aquests patrons de violència comprometen la vida i els mitjans de subsistència, la seguretat alimentària i la nutrició, aigua neta i sanejament de les dones.

En general, es pot afirmar l'existència d'un clar vincle entre la degradació ambiental, empobriment i migració, però que es manifesta de forma diferencial respecte a les dones i nenes, agreujant la seva precarització social i econòmica i potenciant diverses formes de violències que afecten i acompanyen les vides de moltes dones i nenes del Sud Global. La reproducció del model hegemònic de desposseïció, extracció, d'explotació i de dominació de la Natura té el seu mateix reflex en les dones i nenes, en el marc d'una cultura que les menysprea i inferioritza al servei de dinàmiques d'abús de poder que generen traumatisme biosocial, la mercantilització i l'aniquilació de la vida.

En particular, les dones i nenes migrants per factors ambientals experimenten en primera persona aquestes violències i violacions, sostingudes per la inadequació o llacunes dels marcs normatius, que si bé han de ser protectors, acaben essent convenientment restrictius de drets i llibertats, per acabar avalant comportaments ecocides. Aquesta força violenta és la que empeny a les poblacions a ser expulsades dels seus territoris, amb el temor de patir major violència si s'inicien processos de resistència. L'expulsió és un acte de persecució, en la mesura que és una violació greu i reiterada dels drets humans (CEDAT, 2021)

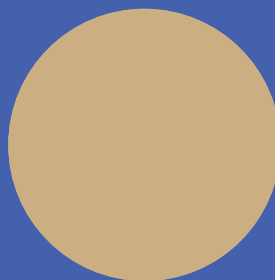
En aquest sentit, segons Global Witness, al 2020 Colòmbia és el país del món on hi ha més assassinats.

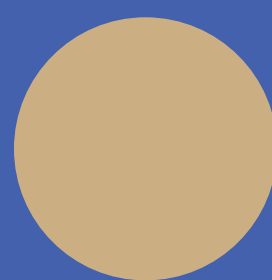
Nombre total d'assassinats documentats per país

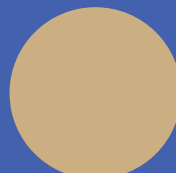
Colòmbia → 65

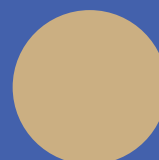
Mèxic → 30

Filipines → 29

Brasil → 20

Hondures → 17

R.D. Congo → 15

Guatemala → 13

Nicaragua → 12

Perú → 6

Índia → 4

Indonèsia → 3

Sudàfrica → 2

Tailàndia → 2

Costa Rica → 1

Àrabia Saudita → 1

Kiribati → 1

Sri Lanka → 1

Canadà → 1

Uganda → 1

Nepal → 1

Irak → 1

Argentina → 1

Països amb major quantitat d'assassinats pel total de milions d'habitants de cada país

Nicaragua
12/6.6m

Hondures
17/9.7m

Colòmbia
65/50.3m

Guatemala
13/16.6m

Filipines
29/108.1m

REPERCUSSIONS I IMPACTES DELS MEGA-PROJECTES AMB PERSPECTIVA DE GÈNERE

L'actuació de les empreses transnacionals configura en els territoris un nou ordre patriarcal que conflueix, reforça i reactualitza l'existència de relacions de poder prèvies. Segons l'Observatori de Multinacional d'Amèrica Llatina (OMAL, 2021) aquest impactes es donen en 5 dimensions:

- **Dimensió política**, espais de decisió jeràrquics i patriarcal. Quan les empreses transnacionals -habitualment sota la propietat i direcció d'homes- penetren en els territoris per persuadir o imposar els seus projectes, ho fan habitualment promovent negociacions individualitzades i selectives, bé amb càrrecs públics, dirigents socials, propietaris de terres, etc. que principalment són homes. Això permet a les corporacions debilitar la capacitat de negociació col·lectiva i generar un clima propici per a la conformació de xarxes clientelars i compra de voluntats. El que es tradueix en lògiques relacionals que consideren a les dones agents passives, sense veu pròpia ni opinió.
- **Dimensió econòmica**, estructures laborals patriarcal. Els megaprojectes generen una significativa alteració de les economies locals, reorientades en funció de la centralitat de la multinacional. D'una banda, es torna clau el protagonisme del salari en la nova iniciativa empresarial. De l'altra, al despullar a la ciutadania de la propietat i control dels principals béns naturals i comuns (privatització, acaparament, desforestació, contaminació, etc.), augmenta la dependència respecte el salari corporatiu. S'expandeix d'aquesta manera una economia de mercat vinculada a l'ocupació masculina, provocant transformacions signifi-

ves en les relacions de gènere. Les dones es veuen abocades a una major subordinació respecte al salari dels homes, reduint la seva autonomia.

- **Dimensió ecològica**, ruptura de cicles de reproducció de la vida. Per a les dones, la creixent dificultat per accedir als béns naturals i la pèrdua de sobirania alimentària vinculada als megaprojectes implica una sobrecàrrega de treball com a principals actors en la reproducció de la vida familiar i comunitària. Més encara quan, com ja hem assenyalat, els homes abandonen certes tasques de l'economia local per centrar-se en l'ocupació corporativa.
- **Dimensió cultural**, aprofundiment de representacions i estereotips sexistes. La masculinització (major protagonisme d'homes atrets per la crida a l'ocupació) i militarització (protecció de la propietat privada i repressió enfront de resistències populars) del territori té impactes de gènere, entre elles la inseguretat i la por de dones i nenes davant les noves dinàmiques laborals i d'oci que comporten els megaprojectes.
- **Dimensió corporal**, apropiació i control dels cossos. Escenaris de masculinització i militarització solen venir acompanyats d'un fort sentit de l'apropriació sobre els cossos de les dones, que es converteixen en objecte d'explotació, consum i camp de batalla. La violència i el control social sobre el cos de les dones formen part d'imaginari patriarcal que es potencien amb la irrupció de les empreses transnacionals.

Els megaprojectes, per tant, refermen lògiques que se serveixen de la preexistència d'estructures patriarcal i, simultàniament, les aprofundeixen.

Conflictes socioambientals i la situació de les defensores dels drets humans

El recursos naturals s'han convertit en *commodities* dels mercats financers internacionals en els quals el capital estranger ha trobat una font de guany a través de l'acaparament i l'espoli de la terra per realitzar activitats que li reportin beneficis però en detriment de la naturalesa i els drets dels pobles indígenes i camperols que l'habiten. Generant d'aquesta manera el que s'anomenen conflictes socioambientals.

Amèrica Llatina ha estat durant els darrers anys escenari de l'implantació de grans projectes extractius amb forta inversió de capital estranger moltes vegades a través de filials nacionals cosa que ha portat a que el territori es converteixi en un espai de disputa entre el capital i la vida.

La insostenibilitat estructural del sistema, així com l'asimetria generadora de conflictes es dona per l'enfrontament de com a mínim dues cosmovisions respecte a un element: l'ús de la terra, el territori i els recursos naturals. Per una banda, es situen aquells que defensen la terra (organitzacions, comunitats indígenes i camperols i associacions) i per altre aquells que defensen el capital (empresaris, terratinents, polítics regionals i governs). Aquestes dues visions representats per aquests grups es basen en les relacions de poder que estructuren el sistema- món capitalista i colonial (Wallerstein, 1992) i que són absolutament asimètriques.

El desenvolupament econòmic i inversionista en aquesta regió s'ha centrat des de fa dècades principalment amb projectes extractivistes de la mà d'acords opacs, connivència política, corrupció que es tradueixen en: concessions irregulars, violència sistèmica cap a les persones que s'hi oposen i legislacions ad hoc que acceleren l'espoli i la impunitat, generant abusos de drets humans relacionats amb les inversions en els suposats projectes de desenvolupament. Els principals sectors són: el cultiu de palma africana, l'explotació forestal, hidroelèctrica i mineria. Les inversions en aquests projectes solen anar acompanyades de greus conflictes socioambientals amb repercussions a llarg termini tant per la terra on es desenvolupen com pels pobles ancestrals i indígenes que les habiten. Les prospeccions, concessions i inversions es prioritzen

per damunt la protecció a les persones i el medi ambient, i per altre banda, es veu absolutament tocada la independència del poder judicial, la separació de poders i la transparència i la rendició de comptes, tal i com denuncia el Grup de Treball d'empresa i Drets Humans de Nacions Unides en la seva visita a Honduras (Nacions Unides, 2019)

A nivell global, **la mineria és la indústria amb major grau de responsabilitat** (al 2019 es van reportar 50 assassinats). Les comunitats que s'oposen a projectes intensius de producció de petroli, gas i carbó enfronten amenaces persistents. També la agroindústria, com l'oli de palma i el sucre, suposa un gran risc (34 assassinats al 2019, més del 60% des del 2018). El 40 % de les persones assassinades pertanyen a comunitats indígenes, les quals representen el 5% de la població mundial. Més d'1 de cada 10 persones són dones defensores i més de dos terços dels assassinats a defensors de la terra i ambientals van ocórrer a Amèrica Llatina.

A nivell de política internacional hi ha hagut algunes iniciatives per protegir a les defensores ambientals. Al 2019, el Consell de Drets Humans de les Nacions Unides ha adoptat per unanimitat una resolució història per protegir les defensores ambientals (ONU, Consejo de Derechos Humanos, 2019).

Per altra banda, l'Atlas de Justícia Ambiental registra actualment 23 conflictes ambientals en curs a Honduras, 130 a Colòmbia i 173 a Mèxic. Als tres països, els principals conflictes socioambientals estan vinculats a la mineria i les indústries extractives, l'agroindústria, aigües i repeses, explotació forestal, la caça il·legal, les reformes agràries, la pesca, l'energia eòlica i, en el cas particular de Colòmbia, els processos de substitució de cultius il·lícits.

HONDURES

A Honduras són múltiples les fonts formals i informals que asseguruen que, donada la naturalesa opaca de molts dels casos, la xifra real de conflictes ambientals escalaria significativament els 23 casos que identifica l'Atles de la Justícia Ambiental. En el seu informe, el Relator especial de les Nacions Unides sobre la Situació dels Defensors i Defensores de Drets Humans (ONU, M. Forst, 2018), alertava del ràpid deteriorament dels drets ambientals conjuntament amb una corrupció generalitzada i un augment de la violència sense precedents. Això ha fet oscil·lar la primera línia d'acció de les persones defensores de drets humans cap a les lluites ambientals i de defensa del territori: aquestes pateixen una violència àmpliament documentada per observadors internacionals, i en la que es registra l'ús excessiu de la força per part de la policia, l'exèrcit i la seguretat privada.

Les estadístiques sobre violència exercida de manera programada i sistemàtica a defensores de drets humans i ambientals, sobretot dones i indígenes, assetjament judicial, despulla de terres ancestrals i de mètodes de subsistència és aclaparadora: "testimonis d'una violència extrema a tot el país, que ha estat àmpliament documentada per diversos observadors internacionals que van confirmar l'ús excessiu de la força per part de les forces de seguretat, la policia militar i l'exèrcit, el que va causar la mort de manifestants i transeünts, així com detencions i empresonaments massius." (ONU, M. Forst, 2018). El mateix relator també denuncia històries de persones desaparegudes, així com de defensors i defensores que han estat arrestats arbitràriament, maltractats per la policia o l'exèrcit, líders comunitaris i indígenes que han denunciat haver estat privats de les seves terres, els seus cultius han estat destruïts i les seves collites robades.

La manca de rendició de comptes pels assassinats i altres delictes comesos contra els defensors i defensores de drets humans crea un clima d'impunitat i alimenta encara més la violència contra elles. Un exemple infame és el cas de la defensora Berta Cáceres, assassinada per la defensa de l'entorn i del dret a l'aigua -com moltes altres defensores de drets humans menys conegudes a Honduras-. Després d'anys de retard i diverses suspensions del judici, només recentment Roberto David Castillo, president executiu de DESA, l'empresa hondurenya que va construir la represa d'Aigua Zarca, ha sigut processat i condemnat com a coautor intel·lectual de l'assassinat⁷. Amb tot,

les organitzacions que treballen a territori denuncien⁸ que encara queden molts punts per esclarir i poder fer justícia. És el quart detingut vinculat a l'exèrcit hondureny i només la primera persona acusada de ser l'autor intel·lectual del crim.

L'assassinat, però, no és l'únic sistema coercitiu que utilitza l'entramat corrupte a Honduras: l'empresonament massiu, les detencions arbitràries de líders comunitaris i indígenes, la criminalització o assetjament de les persones que s'oposen a projectes destructius pel medi ambient (prospeccions mineres, explotacions forestals o projectes hidrogràfics) són pràctica habitual. L'ús maliciós del sistema de justícia penal, com els delictes d'usurpació de terres, s'utilitza comunament per a desallotjar per la força als agricultors indígenes i silenciar la resistència local. Es preocupant a més a més l'última reforma al Codi penal (aprovada el 7 d'octubre del 2021) que estableix mesures encara més dures contra la protesta: el delictes d'usurpació es va ampliar per incloure espais públics com carrers, carreteres, parcs o qualsevol altre bé de l'Estat, de les municipalitats o béns immobles considerats com a patrimoni cultural o reserva natural, o "quan la usurpació obstaculitzi la realització de projectes autoritzats per l'Estat". El delictes d'usurpació, abans d'aquesta reforma, estipulava una pena d'entre dos i quatre anys, que ara s'ha ampliar a entre quatre i sis anys, i ha fet una addició a l'article que estableix com agreujant qualsevol acció de protesta exercida per dos o més persones, incrementant la pena de presó de 6 a 10 anys i inhabilitació. Al respecte la representant del OACNUDH a Honduras va expressar que "les modificacions publicades redueixen significativament l'espai cívic, a través de la criminalització de la protesta pacífica i limiten les possibilitats d'investigació i sanció de la corrupció", ja que dins de les noves modificacions fetes al codi penal, s'han inclòs canvis que perpetuen la impunitat en actes de corrupció" (OACNUDH, 2021).

7. Berta Cáceres: condenan a exdirectivo de la hidroeléctrica DESA como coautor intelectual del asesinato de la ambientalista hondureña. <https://www.bbc.com/mundo/noticias-america-latina-57728963>

8. POSICIONAMIENTO DEL EQUIPO LEGAL DE LA CAUSA BERTA CÁCERES PREVIO AL FALLO CONTRA EL IMPUTADO ROBERTO DAVID CASTILLO. <https://copinh.org/2021/07/posicionamiento-del-equipo-legal-de-la-causa-berta-caceres-previo-al-fallo-contra-el-imputado-roberto-david-castillo/>

L'estigmatització, encapçalada per alts funcionaris i mitjans de comunicació, té, en realitat una doble funció: no només desapodera a través de la por a processos judicials i multes astronòmiques, sinó que també exposa a les persones defensores de drets humans a majors riscos contra la seva seguretat degut a la creació d'un palès clima d'impunitat. A més, l'obligació de presentar-se la policia o al jutjat de manera periòdica fa que per als camperols i indígenes que viuen en zones remotes hagin d'assumir alts costos de desplaçament, moltes vegades inassumibles. La pràctica de sotmetre als defensors i defensores de drets humans i ambientals a llargs processos legals com a eina per intimidar protestes legítimes és comuna. En la majoria dels casos relacionats amb el medi ambient i els drets sobre la terra, els càrrecs criminals utilitzats inclouen coerció, violació de domicili i confiscació il·legal o càrrecs relacionats amb la usurpació de terres.

En la majoria dels casos relacionats amb el medi ambient i els drets sobre la terra, els càrrecs criminals utilitzats inclouen coerció, violació de domicili i confiscació il·legal o càrrecs relacionats amb la usurpació de terres. Arrel a l'entrevista que la CCAR va poder fer a la Sra. Margarita Pineda, aquesta afirmava "el cas paradigmàtic (d'aquest problema) en el Departament de la Paz, és la despulla de les nostres muntanyes i el trencament de la relació de les cultures ancestrals amb el bosc i el seu territori: les forces de l'Estat desallotgen a la força camps de pobles indígenes i la campanya d'assetjament és constant també a través de les lleis que se'ns apliquen: Tenim a companys presos per portar una carretada de llenya, acusats de desforestació, els acusen també de contaminar. Aquest és el veritable crim: el poble Lenca no té dret a tallar un arbre per construir una casa: està prohibit, però un macro-consorci fuster a través de les corporacions municipals pot arribar a extreure milers de camions amb tones de fusta de zones protegides.⁹⁹"

A més, la judicialització contra els pobles indígenes no es limita només a la branca de la imputació de crims. També hi ha un palès abandonament judicial i manca de rendició de comptes i accés a la justícia quan són ells els qui posen una demanda: segons l'Informe de la Comissió Interamericana de Drets Humans de 2019, a Honduras aproximadament el 97% dels crims comesos contra defensors i defensores de drets humans, incloent defensores de drets humans, segueixen sense resoldre, cosa que acrediten també els testimonis amb qui la CCAR ha tingut ocasió de parlar en la visita de verificació de drets humans i ambientals a territori hondureny.

El projecte miner del Guapinol, Honduras

El 2012 es va declarar àrea protegida la muntanya de Botaderos, actualment Parc Nacional Carlos Escaleras, a través del Decret N127-2012, en tractar-se d'una zona de recàrrega hídrica i de presa d'aigua dels habitants de l'Aguán. En virtut d'aquesta protecció quedava prohibit fer activitats mineres. Tot i això, un any després, el Congrés Nacional, mitjançant un Decret Legislatiu (N 252-2013) va reformar el Decret anterior (N127-2012) per tal de reduir la zona nucli del Parc Nacional Carlos Escaleras en 217,34 hectàrees, coincidint sospitosament amb la ubicació de dues concessions mineres que s'atorguen a Inversions Los Pinares (ILP), anteriorment EMCO Mining Company (ACRAFE-MIN, 2019). Aquesta reforma ha estat considerada per múltiples actors involucrats en el conflicte miner d'irregular precisament per la ubicació de dos projectes miners al bell mig d'una zona ambientalment protegida precisament per ser zona de recàrrega hídrica.

Al 2013 es comencen a fer les primeres desforestacions al sector San Pedro per tal d'obrir una carretera que porti a la zona d'explotació. Comencen les primeres protestes ciutadanes, però no és fins al 2015 on la societat civil de les zones afectades pel projecte miner comença a organitzar-se i a articular-se en conèixer que les llicències atorgades s'ubicarien al territori del Parc Nacional Carlos Escaleras. Al 2015 es constitueix el Comitè Ambientalista del Sector Sant Pedro i al 2016 el Comitè Municipal de Defensa dels Béns Comuns i Públics de Tocoa, quan el conflicte s'intensifica. Fins aquell moment el projecte miner s'havia trobat amb l'oposició dels residents a la zona afectada i els intents de construcció de carreteres fins a la planta minera havien estat frenats amb cert èxit.

L'any 2016, l'empresa ILP arriba a uns acords amb la comunitat La Ceibita -que forma part de la municipalitat de Tocoa- per tal de poder construir la carretera a la zona d'explotació pel seu territori a canvi de promeses de treball com a guàrdies de seguretat i millores a l'escola local. Paral·lelament, s'inicien les primeres excavacions i es tenen les primeres evidències dels impactes ambientals de contaminació del riu Sant Pedro, específicament a la distribució de l'aigua i la forta quantitat de sediments a l'aigua. El Comitè Municipal es va dirigir a l'alcalde de Tocoa, Adam Fúnez, del partit Libre, per sol·licitar una consulta a través de la

modalitat de cabildo obert que només pot convocar la corporació municipal i que permetria declarar Tocoa com a territori lliure de mineria.

Des del 2017 es van lliurar per escrit 5 sol·licituds de cabildo obert al municipi de Tocoa, però totes van ser ignorades. Es van realitzar tota una sèrie de mobilitzacions perquè l'alcalde, proper a ILP, convoqués el cabildo obert. Es van organitzar manifestacions i bloquejos de carreteres, una protesta davant de l'Ajuntament durant 11 dies, es van recol·lectar 4.000 signatures a favor de la consulta, així com es van presentar impugnacions i informes penals (ACRAFEMIN, 2019).

La crisi ambiental i social es va aguditzar l'abril del 2018, les obres de construcció de la carretera que portaria a la futura mina per la comunitat de La Ceibita, transcorrien de forma paral·lela al riu Guapinol, subministrador de l'aigua que utilitza la comunitat per consumir i utilitzar amb fins domèstics. Aquesta, durant tres mesos, es va veure altament contaminada i sedimentada impossibilitant-ne el consum i ús. Fonts governamentals van al·legar que la contaminació i la sedimentació de l'aigua no va ser fruit de la construcció de la carretera sinó de les pluges excessives, tot i que la situació es va originar abans de la temporada de pluges d'aquell any.

Aquest mateix any, a l'agost, la comunitat del Guapinol conjuntament amb altres comunitats opositores del projecte extractiu de la municipalitat de Tocoa va aixecar el Campament Guapinol en Defensa de l'Aigua i la Vida en veure que les seves queixes i demandes estaven sent totalment ignorades respecte a la il·legalitat i irregularitats observades a l'establiment del projecte miner i el seu impacte ambiental tant al parc natural com principalment als rius Sant Pere i Guapinol. Van ocupar el camí que porta a la mina i van bloquejar el trànsit de maquinària pesant de l'empresa minera ILP. El bloqueig va ser mantingut diàriament per unes 140 persones durant 88 dies consecutius.

El govern hondureny va establir una Comissió per negociar amb els manifestants mentre el campament va estar operatiu, però no va tenir en compte les demandes de les comunitats. Les demandes de la comunitat eren clares:

- Aturar el projecte miner al Parc Nacional Carlos Escaleras.
- Rescindir el decret 252-2013 en virtut del qual es redueix l'àrea de protecció del Parc Nacional.
- Celebrar una consulta comunitària a l'Ajuntament de Tocoa (cabildo obert).

Finalment, el campament va ser desmantellat i desallotjat amb violència el 27 d'octubre per 1.200 unitats militars i policials (incloent-hi efectius de la força militaritzada TIGRES) després que un jutge ordenés el seu desallotjament. En aquell moment hi havia convocades 500 persones de les comunitats per mostrar el seu desacord de manera pacífica i intentar un diàleg amb l'exèrcit i la policia. Per a cada manifestant hi havia 2,4 unitats militars i policials. Fruit de la contundència i la violència amb què van operar els cossos militars i policials, un manifestant va resultar mort i molts altres ferits. Es van utilitzar gasos lacrimògens i munició real. L'endemà, hi va haver un intent per part de les manifestants d'establir novament el campament.

La COVIPERCE, el Comitè de Vigilància Permanent de La Ceibita (integrada per guàrdies de seguretat armats finançats per ILP i conformats per habitants de la comunitat La Ceibita), va obrir foc contra les persones allí reunides, a tan sols uns metres de distància de la policia, sense que aquesta fes res. Fruit d'aquest enfrontament diverses persones van resultar ferides i dos militars i un membre de la COVIPERCE van resultar morts. Actualment encara no s'han aclarit els fets del que ha passat, però resulta clarificador que no es van presentar càrrecs per cap mort contra els i les manifestants.

Abans del desmantellament del campament, Inversiones Los Pinares va denunciar al Ministeri Públic 18 manifestants per usurpació i danys ocasionats tant a l'empresa ILP com a l'Estat, i ocupació de l'espai públic. Posteriorment, el gener del 2019, es va criminalitzar 13 manifestants més. A la data de realització d'aquest informe, 8 persones encara continuen en situació de presó preventiva des de fa dos anys. Després de moltes mobilitzacions, accions de resistència pacífica i pressió ciutadana finalment es va dur a terme

Conflictes medioambientals en curs

el 29 de novembre de 2019 un cabildo obert a Tocoa en què es va declarar a Tocoa com a “Territori Lliure de Mineria” ¹⁰ amb una participació massiva de la ciutadania.

Des de l'aprovació de la concessió minera, s'ha criminalitzat a més de 30 activistes mediambientals per amb denúncies interposades per l'empresa extractivista ILP. Més de dos anys després de la seva detenció 8 activistes continuen en presó preventiva malgrat les crides nacionals i internacionals per la seva posada en llibertat. Més de 6 persones han estat assassinades sense que s'hagi pogut depurar responsabilitats per les seves morts.

10. Cal assenyalar que hi ha dos mecanismes de consultes: el plebiscit i el cabildo abierto. Segons les defensores de drets humans ambientals consultades el plebiscit és un mecanisme de consulta que tant el govern com les empreses poden controlar en canvi el cabildo abierto no al tractar-se d'una assemblea en la que la participació és en persona i el vot és públic, no secret com en el plebiscit.

COLÒMBIA

A Colòmbia, l'Acord de Pau signat al 2016, que va posar fi a una guerra de dècades entre les forces governamentals i els rebels de les FARC, no ha aconseguit, almenys fins ara, portar la pau als territoris. Per una banda, la violència continua amb la presència de grups del crim organitzat, paramilitars i la guerrilla del ELN que han ocupat moltes de les àrees que abans eren controlades per les FARC i són responsables d'un alt percentatge dels assassinats documentats. Per altra banda, a les comunitats camperoles que han depès dels cultius de coca per subsistir, com a part dels acords de pau, es va establir que s'oferissin subvencions per començar un procés de substitució a cultius alternatius com el cacau i el cafè, però aquest programa no està sent degudament implementat i a majoria de camperols no han rebut les ajudes. A més a més, aquelles persones que si les van arribar a rebre i van voler començar a implementar els canvis, així com persones que recolzaven la implementació d'aquests programes, estan sent amenaçats per organitzacions criminals i paramilitars.

En quant als altres conflictes mediambientals, tenint en compte que Colòmbia és el cinquè major exportador mundial de carbó i té importants sectors productors de petroli, gas i oli de palma, trobem que les principals vulneracions mediambientals i amb defensors i defensores, es troben al voltant de projectes miners, l'explotació forestal i l'agroindústria, però també hidroelèctriques i microcentrals per la generació d'energia. Aquesta aposta politico-econòmica centra la seva atenció en la tinença de la terra com el seu motor principal de negoci, i per tant està associat a l'altra concentració, per via legal o il·legal, de la terra a Colòmbia, posant particularment en risc de vulneració dels seus drets a camperols, indígenes i afrocolombians, ja que estan ubicats en les àrees més riques en jaciments miners i biodiversitat. En particular ha suposat per ells i elles desplaçament forçat, assassinats, criminalització, persecució, entre d'altres.

La regió del Nord del Cauca és una de les regions de Colòmbia amb més assassinats a líders i líders socials i defensors i defensores de drets humans, sent les persones indígenes les que més violència pateixen. En resposta a les difícils condicions de la zona, per les contínues amenaces dels terratinents recolzats pels grups paramilitars, al 1994, es va conformar l'Associació Cabildos Indígenas Norte del Cauca - ACIN, avui organitzada en una conselleria més gran triada per

cada comunitat en assemblea comunitària, en teixits i programes i equips de suport acompanyants del procés.

Defensores indígenes de l'Associació de Cabildos Indígenes del Nord del Cauca treballen proactivament en pro del respecte a la jurisdicció indígena i dels drets fonamentals, amb especial èmfasi en el dret a la participació política de les dones indígenes. Dins l'Associació han creat un Programa de la Dona i un Observatori de violències de gènere als resguards de Corinto i Miranda. Algunes de les seves lluites també inclouen la lluita contra el reclutament forçat de nenes i nens per part d'actors armats. Per aquest lideratge, dones indígenes pateixen amenaces directes reiterades.

En paraules de la defensora i membre de la ACIN, Alicia Valencia *"Las mujeres hemos estado al frente defendiendo nuestra Madre tierra porque para nosotros la tierra es nuestra madre, la que nos dio la vida, la que nos da la comida, la que nos da el abrigo. Entonces las mujeres estamos muy arraigadas al territorio y somos las que lo cuidamos... Las compañeras nos organizábamos para acompañar a los compañeros en el tema de la liberación cuando ellos eran los retenidos, señalados, encarcelados... lamentablemente los grandes terratenientes, las grandes multinacionales cuando llegaron, a nuestros mayores los mandaron para la montaña y también pues llegaron invadiendo, echándonos para las montañas, talando bosques, talando las selvas vírgenes que había en ese entonces y ya ahorita está poblado por muchas casas, porque la familia crece. Entonces han ido poblando todo este territorio, lo que es un problema social porque ya el agua, las quebradas de las cuencas, los nacimientos se están secando. Y pues las grandes multinacionales llegan, con sus grandes industrias y son los que consumen más agua, como para la siembra de caña de azúcar y también para la fabricación de todas estas bebidas que consumimos"*.

La deforestació al Meta, Caquetá i Guaviare, Colòmbia

Colòmbia és un dels països més desiguals del món en relació a l'accés de a la terra, fet que ha sigut causa estructural de l'origen del conflicte armat, sent la Reforma Rural Integral un dels principals reptes d'implementació de l'Acord de Pau. A la Colòmbia rural predomina l'ús de la terra per la ramaderia extensiva, el que ha provocat un creixement del preu de la terra

que ha donat peu a l'especulació financera i voltant de la propietat de la terra com a forma d'inversió i creació de capital. Hi ha una relació directe entre l'alta concentració de la propietat amb el predomini de la ramaderia extensiva, que a la vegada té una relació directa amb la deforestació (KPMG, 2020). L'alta concentració i acaparament de terra a Colòmbia ha portat a la població desplaçada camperola a obrir bosc a àrees i zones més profundes de la selva.

Els departaments del Meta, Caquetá i Guaviare són una regió estratègica ambientalment ja que és una zona molt rica en aigua, biodiversitat, petroli, urani, coltà, or; on els camperols històricament han tingut moltes dificultats per tenir accés a la terra, que a més a més han sigut els que més intensament s'han dedicat a la ramaderia. A més, és una zona que s'ha colonitzat amb persones desplaçades forçosament de tot el país degut al conflicte polític, social i armat. Però els camperols que s'hi van instal·lar es van adonar que no tenien possibilitat real d'accedir a la titulació d'aquestes terres. Tot i així van buscar la manera de poder generar unes condicions dignes per viure-hi per ells i per les generacions que vinguessin. Al principi van començar amb projectes d'explotació de fusta, però aviat es van adonar que si seguien amb aquells nivells de tala, deixarien un desert, pel que van començar a regular els nivells de tala, organitzar els predis i finques i establir acords comunitaris de convivència per a resoldre problemàtiques ambientals que poguessin sorgir, i assegurar la conservació del medi i de les espècies en perill d'extinció. Tal com relaten els membres d'associacions camperoles de la zona, tot això ho van fer per iniciativa pròpia i sense cap mena d'intervenció ni acompanyament per part de l'Estat.

El problema que es van anar trobant és que en aquesta regió varis Parcs Nacionals Naturals es traspalen amb les zones en les que es van instal·lar i el que proposen és que els camperols puguin fer part de la conservació i protecció del medi ambient a la zona. Des del 2010 les organitzacions camperoles proposen la figura "Parques con campesinos" com a solució d'ordenament territorial i ambiental.

Tanmateix, els líders i lideresses de les organitzacions entrevistades per aquest informe, indiquen que l'Estat ha actuat de forma punitiva cap a ells i elles, associant-los amb bandes deforestadores i de grans ramaders, però que la realitat és molt diferent. En comptes de buscar solucions pacífiques i dialogades amb les comunitats de la zona que defensen la terra i el te-

rritori, els hi apliquen la Operació Artemisa, operació militar en la que van entrar a les zones habitades per camperols, van detenir-ne a 5 i van començar a desplaçar-los de les seves finques impossibilitant el seu retorn al territori. Aquesta manera d'actuar, sense previ avís i sense propostes de solucions pels camperols per part de l'Estat és perniciososa. Les organitzacions i comunitats camperoles segueixen proposant una solució al conflicte social i ambiental de forma acordada amb l'Estat, passant per un procés de titulació de terres i la consolidació de la figura de Zones de Reserva Camperola.

Miriam Herrera, camperola i membre d'Ascalge comentava a la CCAR que "a la gente que estigmatizan y judicializan como grandes deforestaciones los llevan presos y los desplazan de "manera legal" porque no pueden volver a sus predios. No hay ninguna ayuda economica. Los muestran como delincuentes deforestadores que dañan el ambiente". Els camperols, de forma proactiva van crear l'Agenda Ambiental Camperola, Ètnica i Popular, com un full de ruta per regular i donar solució a aquesta situació, però no hi ha hagut una resposta positiva per part de l'Estat. Per altra banda, denuncien que l'Estat té altres plans per la zona: la construcció d'un oleoducte per l'extracció del petroli i la creació de centres turístics a "Caño Cristales".

L'Agenda Ambiental és l'estratègia i proposta camperola de concertació i diàleg amb l'Estat en la que les comunitats camperoles proposen responsabilitzar-se de cuidar el territori. L'Agenda està composta per 13 punts que s'han elaborat i acordat entre 53 organitzacions del Meta, Guaviare i Caquetá. Entre altres, a l'agenda proposen plans ambientals participatius, zonificacions ambientals i propostes alternatives de producció agrícola, però fins al moment aquesta Agenda Ambiental i les propostes han sigut ignorades per les autoritats governamentals.

MÈXIC

A **Mèxic** el sistema neoliberal ha significat, entre altres coses, el lliurament d'empreses estatals a mans particulars que ha afavorit l'enriquiment d'un èlit empresarial que ha tingut una forta influència a l'agenda pública i que ha permès i incentivat la cooptació de l'Estat per part de les grans corporacions, un fenomen que es produeix quan una elit econòmica pot influir en les decisions en matèria de política pública per a aconseguir beneficis privats per sobre del benestar comú (PODER, 2020).

Segons l'Observatori de Conflictes Socioambientals de la Universitat Iberoamericana de la Ciutat de Mèxic, en l'actualitat hi ha 335 conflictes al país, entre els quals, 62 conflictes per extractivisme miner, 55 per extractivisme energètic, 33 per megaprojectes d'infraestructura i vies de comunicació, 24 conflictes hídrics i 24 conflictes agrícoles. Les causes d'aquests conflictes són, regularment, les activitats dutes a terme per empreses o corporacions (nacionals i estrangeres), o polítiques públiques dissenyades per afavorir el sector privat davant les quals la ciutadania organitzada o les comunitats rurals i urbanes s'oposen i resisteixen. Aquests conflictes es solen agreujar degut a la forta criminalització dels i les defensores, l'ús de la violència com a mitjà per al control social i l'existència d'un marc regulador pensat per atraure i mantenir la inversió privada per sobre del benestar i les necessitats de la població que viu als territoris (FUNDAR, 2016).

Un dels conflictes hídrics per contaminació de les aigües es troba al Valle del Mezquital, on des de el 2002 es considera una de les zones més contaminades del món, ja que al Valle del Mezquital, que es troba a 90 kilòmetres de Mèxic, arriben els desaigües de la Ciutat de Mèxic més el residu de més de 3.000 empreses nacionals i internacionals que es troben als voltants i, com ens explica la defensora Karen Izolda,

“Desafortunadamente, en el Valle se siembran todas las verduras y granos que se consumen en la capital y sus alrededores. Esas verduras y granos son regadas con los desechos tóxicos de las empresas más las descargas de los drenajes de la ciudad y toda la zona metropolitana. A causa de ello, existen un sinfín de niños con problemas de hidrocefalia y problemas renales. Hay muchísimos abortos y son demasiados los niños que nacen con algún tipo de discapacidad. En las aguas ya está comprobado que hay plomo, cianuro, mercurio, y un sinfín de metales pesados.

El gobierno no ha hecho nada para exigir a las empresas para que cumplan con la que es su obligación, que sería limpiar el agua desde donde la están ocupando. A causa de eso tenemos muchísimos problemas todos los defensores de agua. Han desaparecido muchos y a muchos otros nos han mutilado, secuestrado, torturado. Nos han cambiado la vida.”

Un informe del CEMDA sobre agressions a defensors i defensores ambientals indica que al 2020 aquestes es van intensificar, comptabilitzant 90 agressions en 65 atacs diferents, entre el quals 18 assassinats (CEMDA, 2021), fets que evidencien, no només l'augment de la violència cap als defensors i defensores comparat a anys anteriors, sinó també la falta de compliment de les obligacions de l'Estat de protegir als i les defensores de drets humans, ambientals, terra i territori. Els sectors de defensa on es van produir més atacs van ser el sector forestal i el sector de projectes d'infraestructura, que junts sumen quasi la meitat de les agressions registrades. Dels 16 casos d'agressió al voltant de projectes d'infraestructura i vies de comunicació, 8 estan relacionats amb la construcció del Tren Maya, 7 dels quals registrats a Campeche.

El megaprojecte d'infraestructura del “Tren Maya”, Mèxic

Al desembre de 2018, es va anunciar el pla de desenvolupament anomenat “Tren Maya”, el qual planteja la construcció d'infraestructura viària i ferroviària com a motor del desenvolupament immobiliari, comercial i turístic de la Península de Yucatán.

L'interès turístic i econòmic en la Península del Yucatán s'ha expressat diverses vegades amb diferents projectes al llarg de les últimes dècades. Als anys 70 es va crear l'Organització Món Maya entre les autoritats de turisme de Mèxic, Belize, Guatemala, Hondures i el Salvador, per tal de oferir serveis enfocats al desenvolupament turístic arreu dels atractius culturals de la zona. Aquesta aliança continua a dia d'avui per potenciar projectes turístics sustentables i amb la participació del sector públic i privat (PODER, 2020). El projecte del Tren Maya, que té com a objectiu comunicar mitjançant una xarxa ferroviària els estats de Campeche, Tabasco, Yucatán, Quintana Roo i Chiapas (uns 1.460 km), va ser primerament comunicat com un projecte que seria finançat amb una aliança públic-privada (10% públic-90% privat), però això s'ha anat modificant i al 2019 es va comunicar que el govern tenia els fons per cobrir la totalitat del cost del projecte (uns

8.000 milions d'euros¹¹⁾ a través dels fons per la promoció del turisme.

Juntament amb el total de la via fèrria està plantejada la construcció de 19 estacions i 12 paradors distribuïts al llarg dels 7 trams en què està dividida l'obra i en què es pretén implantar el que s'ha anomenat 'pols de desenvolupament', els quals són definits, d'acord amb els documents del projecte, com aquells territoris "de l'àrea d'influència directa de les estacions del Tren Maya on es propiciarà l'ordenament urbà amb usos del sòl mixts amb espais públics, àrees verdes, mobilitat sostenible, equipament, serveis i infraestructura".

El tren ha estat justificat per l'autoritat encarregada de la seva execució no només com a projecte d'infraestructura sinó també com a projecte integral d'ordenament territorial. Això implicaria la reconstrucció de la regió sud-est del país i replantejaria el maneig polític administratiu en aquests territoris. No obstant això, el que fins ara s'ha avançat i divulgat està centrat en l'enginyeria i procediments per a la construcció dels trams, per tant la possibilitat de conèixer en què consistiria aquesta reconstrucció territorial és limitada. El govern no ha publicat informació que permeti comprendre com es disposaran components de l'ordenament com ara; proveïment alimentari basat o no en activitats agropecuàries locals, accés a drets com a habitatge, educació, infraestructura bàsica (xarxes d'aigua, llum i drenatge), salut, educació, programes de protecció i de recuperació ambiental i com les comunitats que viuen en aquests territoris estarien prenent decisions sobre això.

En paraules de la Sara López, membre del Consejo Indígena de Xpujil: *"la tierra en sí va a ser destruida, si en las comunidades trabajábamos el campo (el frijol, el maíz, el chile...), la apicultura, que es una fuente de ingreso aquí para las comunidades y los pueblos indígenas, toda esa flora que es donde se alimentan las abejas, que es la polinización, todo eso se va a terminar con este megaproyecto. ¿Hacia dónde van a ir las abejas? ¿hacia dónde va a ir nuestra siembra? Nos van a traer otra alimentación, que nos va a destruir la salud y que va a destruir nuestras formas de sembrar, cosechar y consumir. ¿Ese es el desarrollo? No, para nosotros ese no es desarrollo para los Pueblos, eso es desarrollo para sus empresas, para la gente de la lana, para ellos y para el gobierno es el desarrollo. Lo que vienen es a destruirnos, a quitarnos de este país. Eso es lo que quieren".*

El 15 de novembre de 2019 va iniciar un procés de consulta indígena que es va realitzar de forma simultània a diversos municipis del sud-est mexicà, amb una sessió informativa i una altra deliberativa, on van participar autoritats i persones de comunitats indígenes. Tot i això, l'Oficina a Mèxic de l'Alt Comissionat de Drets Humans de Nacions Unides ha qualificat com a negatiu el procés de consulta indígena del Tren Maya en considerar que no complia amb tots els estàndards internacionals ratificats per Mèxic en la matèria.

A la Manifestació d'Impacte Ambiental del tren, Fonatur va esmentar que hi ha un esquema de planejament territorial que forma part d'aquest projecte i que la privatització dels terrenys al voltant és considerada part del reordenament. Tanmateix, aquesta informació no ha estat descrita o ampliada a detall per part de les autoritats. El 9 d'octubre del 2020, els ejidatarios de Campeche van denunciar que van signar sense coneixement el que va resultar ser una indemnització per l'ocupació prèvia a l'expropiació dels seus terrenys, en creure que el document en qüestió es tractava del pagament de drets de via que estava pendent per als seus ejidos. Fonatur hauria designat a Barrientos i Associats S.A de C.V.65, empresa dedicada a l'alliberament de drets de via per obtenir aquestes firmes.

Al respecte, la Sara comenta que *"De febrero hasta ahorita se ha logrado organizar a varios Ejidos por esta situación, que ha sido muy compleja y delicada en cuanto a amenazas de bufete jurídico y de gente armada...con ellos obligándoles a firmar documentos (a las autoridades ejidales para la cesión/venta de terrenos para el paso del tren). Empezando ahí una situación de fraude y extorsión de la empresa a las autoridades Ejidales. Hay demandas de algunas autoridades Ejidales en contra de la empresa, el FRO-NATUR, y la Procuraduría agraria, que son los 3 que estaban de acuerdo con Barrientos y Asociados. Con algunos Ejidos se ha llegado a un precio y han negociado, y otros no. Para eso está esta Unión de Ejidos, para el diálogo y que si en un dado caso dejan pasar el tren, que les paguen bien sus tierras. Sabemos que*

11. Notícia consultada a BN Americas, pot ser consultat a: <https://www.bnamericas.com/es/noticias/costo-de-tren-maya-podria-bordar-los-us10000mn>

es una contrariedad ahí dejar pasar al tren, pero bueno es la decisión de los Ejidos”.

La construcció del Tren Maya ja ha tingut els primers impactes en desplaçament de les comunitats, “Donde ya están construyendo vías férreas, personas que tenían sus casas allá desde hacía años y años, están siendo desalojados, los están sacando de sus hogares y les dicen que les van a pagar tres meses de renta para mientras se construyen otra casa. Traen mucha prisa para implementar este proyecto y mucha gente ha sido engañada, pero también hay mucha gente que ha dicho que no acepta esos tres meses de renta. Gente que había aceptado al final no les han dado casa, y a otros han dado alguna casa, pero no sabemos en qué condiciones. Nosotros hemos puesto varios amparos en varios municipios sobre desalojo forzado y para que reubiquen las vías del tren. Se ha logrado en un amparo una suspensión provisional de que pueden dar mantenimiento a las vías férreas, pero

no construir, pero el gobierno ha continuado construyendo. Aunque últimamente si dijeron que en Campeche las vías iban a ser reubicadas, esa parte la hemos ganado. Y no vamos a desistir de los amparos, seguiremos apoyando a los compañeros y compañeras hasta que no se vea de verdad que la palabra de ellos se ha cumplido. En otros municipios todavía no hay resolución sobre los desalojos y no hay acuerdos aún para reubicación”.

Impacte en el desplaçament forçat

Encara que cada vegada tenen una major rellevància, els factors ambientals no desencadenen per si sols els desplaçaments sinó que ho fan en relació amb altres factors (polítics, econòmics, socials i culturals). A més, la forma en la qual aquests factors influeixen en la mobilitat humana depèn fortament del context en el qual es produeixen. De fet, amb freqüència també donen lloc a situacions d'immobilitat forçada (CEDAT, 2021) perquè les persones més afectades per les vulneracions de drets ambientals se solen trobar més marginalitzades econòmicament, política i socialment, incidint en les seves capacitats a l'hora d'enfrontar un procés migratori. A més, solen ser els qui compten amb un pitjor accés a la informació, els resulta més complicat preparar-se i són els qui compten amb menys recursos (financers, socials i d'una altra índole) per a traslladar-se, per la qual cosa han de romandre malgrat les amenaces (Gray, 2016).

En aquest sentit, la degradació ambiental pot tenir diferents detonants però tret d'aquella vinculada amb accidents geofísics i hidrològics venen summament condicionats les activitats humanes com a causa de degradació ambiental que, a la vegada i de diferents formes, empeny a les persones a desplaçar-se interna o transfronterament.

Unes altres de les formes en les quals es genera degradació ambiental que indueix a l'expulsió de les persones és la implementació de polítiques energètiques, fins i tot emmarcades en l'àmbit de la mitigació i l'adaptació al canvi climàtic, com són els mals anomenats "projectes de desenvolupament". Aquests impliquen l'espoli i l'expulsió de les persones que habiten a les zones afectades. Com va reconèixer la Relatora Especial sobre desplaçament intern, Cecilia Jimenez-Damary, en el seu informe de juliol de 2020 sobre els impactes del canvi climàtic en la mobilitat humana, les empreses poden ser responsables pel desplaçament produït pels denominats "projectes de desenvolupament" emmarcats en polítiques d'adaptació i mitigació al canvi climàtic (Jimenez-Damary, 2020).

Com dèiem a l'inici d'aquest informe, és molt difícil poder quantificar el nombre de persones que es veuen obligades a desplaçar-se degut a les vulneracions de drets mediambientals per l'acció de les grans corporacions- nacionals i transnacionals-. Podem establir que

la mobilitat humana no és un fet conjuntural sinó que respon a una patrons i violències estructurals forjades per anys de colonialisme, de relacions jeràrquiques en el sistema- món i de maltractament econòmic i polític, al que ara cal afegir els efectes d'un maltractament ambiental en aquells territoris, per si mateixos, ja altament fragilitzats per la seva alta dependència dels recursos naturals (CEDAT, 2021).

En aquest sentit cal destacar que la consideració legal que reben la major part de persones que es veu sotmeses a desplaçament forçat per vulneracions de drets mediambientals fruit de l'impacte de les grans corporacions, és la de migrant econòmic. Aquells que creuen una frontera no són susceptibles de demanar cap tipus de protecció, doncs no existeix cap instrument jurídic o tractat que contempli aquesta qüestió i de fet, està molt poc estudiada. En aquest sentit, la Convenció de Ginebra de 1951 és summament restrictiva a l'hora d'interpretar els supòsits que donen dret a la protecció internacional i aquests estan exclusivament vinculats a persecucions per raó de raça, nacionalitat, opinions polítiques, pertinença a un grup determinat i religió.

Per altre banda, les persones desplaçades internament tenen un instrument al que recórrer com són els principis rectors del desplaçament forçat (ONU, Consejo Económico y Social, 1998). En l'article 2 dels Principis Rectors es menciona:

"Als efectes d'aquests Principis, s'entén per desplaçats interns les persones o els grups de persones que s'han vist forçades o obligades a escapar o fugir de casa seva o del seu lloc de residència habitual, en particular com a resultat o per evitar els efectes d'un conflicte armat, de situacions de violència generalitzada, de violacions dels drets humans o de catàstrofes naturals o provocades pel ésser humà, i que no han creuat una frontera estatal internacionalment reconeguda."

El fet que mencionem catàstrofes naturals dona marge a encabir aquesta tipologia de desplaçament tot i que esdevé un gran repte i en gran mesura no es garanteixen els drets ja que depenen dels mateixos estats que moltes vegades són part activa per acció o omissió en la generació del desplaçament forçat de les comunitats.

En termes de desplaçament forçat intern i extern trobem que a **Hondures**, segons dades del *Foro Nacional para la Migración en Honduras* (FONAMIH), unes 100.000 persones, la majoria entre 18 i 32 anys, marxen del país cada any, principalment al voltant de la violència generalitzada que segueix sent un factor clau d'emigració forçada. Tanmateix, segons l'International Rescue Committee, la pandèmia i els desastres naturals ocorreguts a finals del 2020 van contribuir a una tendència de creixement migratori, que es va fer paler per la Comissió Mexicana d'Ajuda al Refugiat (COMAR) per un increment del 75% de les peticions d'asil d'hondurenys i hondurenyes durant el primer quadrimestre del 2021 en comparació al mateix període del 2020. En paraules de Vicepresidenta del IRC de la regió d'Amèrica Llatina, Meghan López, *"els dos desastres naturals concurrents, l'augment de la pobresa, la violència de gènere i els casos de COVID estan sumint milions de persones al nord de Centreamèrica en una crisi encara més profunda. A causa de l'agreujament de les necessitats, cada cop són més les persones que es veuen –i es veuran– obligades a fugir aquest any"* (IRC, març 2021). A més, en entrevista amb Margarita Pineda, assegura que els projectes extractius estant desplaçant l'agricultura tradicional i també provoca el desplaçament de les poblacions dels seus territoris a centres urbans dins i fora del país.

Per altre banda, **Colòmbia** ha ocupat des dels últims 20 anys, les primeres posicions per desplaçament forçat en tot el planeta, com a conseqüència del conflicte social, polític i armat. Segons dades del Registre Únic de Víctimes (RUV) té un acumulat històric de casi 8 milions de persones desplaçades, des de 1985 fins a 31 de desembre de 2019. Un poc més del 50% són dones i el 87% és població expulsada del camp, de zones amb grans interessos minero-energètics, on s'evidencia una forta inversió en terres, acaparament i presència de grans inversionistes. Colòmbia té 4,7 milions habitants a l'exterior, 400.000 tenen estatut de refugiat o l'han sol·licitat. Els principals factors que han incidit a la població ha abandonar el seu territori són el conflicte armat, el narcotràfic, l'apropiació de terres i els desastres naturals. Segons la Defensoria del Pueblo, la majoria s'ha refugiat als països fronterers d'Equador, Veneçuela i Panamà, seguit de Costa Rica, Espanya i Estats Units.

Al 2020, Colòmbia va continuar sent el segon país en nombre de sol·licituds de protecció internacional presentades a l'estat espanyol, representant 27.576 sol·licituds del conjunt de 88.762. 624 persones van rebre

l'estatut de refugiat i 152 protecció per raons humanitàries.

A **Mèxic** en els darrers cinquanta anys, diverses causes han provocat que es produeixi un fort desplaçament forçat intern -DFI-. Les violacions als drets humans, la violència dels grups paramilitars, els desastres naturals, el crim organitzat, els megaprojectes, els xocs per temes religiosos són algunes de les variables que expliquen aquest fenomen. Es calcula que històricament hi ha hagut al voltant de 346,945 persones desplaçades internament segons la Comissió Mexicana de Defensa i Promoció dels Drets Humans (CMDHPDH). En aquest sentit, un dels fets més preocupants és la històrica invisibilització de la problemàtica cosa que ha suposat que no es registri ni es reconegui a les víctimes i, per tant, les xifres disten molt de ser les reals. En l'informe: *"Episodis de Desplaçament forçat Massiu a Mèxic 2019"* (CMDPDH, 2020) es documenta que només l'any 2019 hi va haver 8664 persones que van patir desplaçament forçat intern.

Pel que fa al desplaçament forçat extern, es fa molt difícil tenir dades exactes sobre quants sol·licitants d'asil i persones refugiades mexicanes hi ha arreu del món ja que la migració dels nacionals mexicans no es concep com a forçada si no com a voluntària. Els principals països de destí de les persones procedents de Mèxic són Estats Units amb 11.489.684 persones, xifra que significa un 97,4% del total, Canadà amb 85.825 - 0,73%- i Espanya amb 53.158 dada que representa un 0,45% del total de mexicans emigrants al món.

A diferència de les altres nacionalitats pràcticament no hi ha dades sobre el nombre total de sol·licituds d'asil i concessions d'estatut de refugiat de persones mexicanes. Una dada a aportar en aquest sentit, és que de 2010 a 2019 segons el Departament d'Estat d'EUA es va atorgar l'estatut de refugiat a 4.346 mexicans i mexicanes. Donada l'envergadura del flux de persones procedents de Mèxic que arriben al país és manifesta la poca taxa de reconeixement d'aquestes.

Alguns exemples de resiliència

Al llarg de la història hi ha hagut resistència popular a l'ofensiva que representen els megaprojectes per a les comunitats que viuen als territoris, i en base a aquestes experiències es pot determinar un conjunt de mesures estratègiques que poden portar a terme les comunitats quan es troben en aquestes situacions d'amenaça al medi i a les seves formes de vida, que es poden resumir en les següents línies d'actuació (Fernández, 2019):

- **Impulsar la democràcia directa i participativa.**

Per a sostenir i ampliar la base de suport a la resistència, així com d'incidir política i mediàticament, és essencial situar la democràcia com a valor fort. Fomentar la participació activa, diversa i de qualitat, així com la informació i la comunicació transparent

i constant, haurien de ser claus de l'actuació del procés de lluita. Al seu torn, l'aposta per consultes, cabildos, referèndums, etc., sobre el megaprojecte -preferentment amb suport i ampra institucional, però també si aquest no es dona-, esdevenen fita estratègica per cohesionar i activar a la comunitat, alhora que multiplica la potencialitat de l'estratègia de resistència.

HONDURES:

L'organització de les comunitats indígenes i les municipalitats: un cas d'èxit contra l'extractivisme

A San José, la lluita principal passa per l'organització municipalista i per fer valer i respectar el conveni 169 sobre consultes prèvies, lliures i informades. En declaracions a la CCAR, el poble lenca no s'oposa a les mesures de control i explotació controlada dels boscos, però no de la manera que s'està fent: per això han creat la figura dels "Municipis lliures d'extractivisme", on de moment n'hi ha 3 d'adscribits a data de 22 d'agost de 2021. San José, Chilapa i Mascala han fet una declaració conjunta en "cabildo obert" per declarar els municipis lliures de extractivismes i lliure de ZEDES, en una declaració conjunta votada, en la que s'apella a respectar el conveni 169 i que s'espera que altres municipis s'hi sumin de manera gradual. Aquests municipis no donaran permisos per projectes extractivistes i si a més afecta a l'aigua o al seu accés, s'haurà de consultar a les poblacions afectades. En concret aquestes organitzacions municipalistes demanen:

- El respecte i aplicació del Conveni 169 de la OIT sobre les consultes prèvies, lliures i informades.
- Que les corporacions municipals facin un conveni informat amb el poble afectat.
- Socialitzar beneficis, però també socialitzar els perills, de facto o possibles.
- Acta signada per totes les parts afectades.
- Independència de poders.
- El respecte i l'escolta als pobles indígenes.
- La no-instrumentalització dels pobles indígenes.

MÈXIC:

A Mèxic. El Poble Yaqui: la històrica defensa de l'aigua i la terra front l'expoli

El poble Yaqui ha lluitat històricament per la defensa de la terra i de l'aigua davant tots els intents d'expoli que ha patit al llarg dels segles i que l'han portat a enfrontar-se tant als colonitzadors espanyols, com a l'estat mexicà, a les empreses transnacionals i actualment fins hi tot al crim organitzat. Des d'una concepció en que defensar el mediambient és defensar la vida i com a tal els drets humans.

L'any 2010, la Tribu va emprendre una lluita legal i de mobilització social pacífica per la defensa del seu riu després que el govern de Sonora anunciés la construcció de l'Aqüeducte Independència dins d'un pla denominat Sonora Sistema Integral, que pretenia desviar 75 milions de metres cúbics d'aigua anuals de la part alta del riu cap a una altre conca hidrològica que abastiria la capital de Hermosillo al·legant que aquesta estava necessitada d'aigua. Aquesta obra es va començar sense ser degudament consultats ni informats.

Els Yaquis van presentar diversos recursos d'empara els quals van guanyar. El més important va ser la Resolució a data 8/05/2013 on la Suprema Corte de la Nación (màxim òrgan jurisdiccional) exhortava a paralitzar la construcció fins es procedís d'acord amb la legislació però l'Estat de Sonora amb la connivència del govern Federal van fer cas omís, violant la resolució judicial per lo qual es va seguir amb la construcció. I malgrat no operar al màxim de la seva capacitat, els efectes devastadors ja s'han fet palesos al territori. S'han construït més de 137 km de canonades que desvien l'aigua i que han fet que la terra cultivable s'hagi reduït de forma dràstica passant de 45 mil a 18 mil hectàrees, de les quals 7.000 hectàrees que abans eren altament productives en l'actualitat són inutilitzables.

12. En declaracions de Margarita Pineda, "(...) per exemple, el govern ha rebut grans quantitats de diners per al mal anomenat desenvolupament dels pobles indígenes, que mai arriben a les persones del territori. Es paguen a càrrecs tècnics, organitzacionals i polítics, però mai en veiem els beneficis. D'igual manera, moltes ajudes a cooperació o al desenvolupament creades específicament per als pobles indígenes mai veuen la llum a territori i acaben en circuits opacs de corrupció."

COLÒMBIA:

La resistència del Movimiento Ríos Vivos contra la represa Hidroituango a Colòmbia

El moviment ambientalista Ríos Vivos neix al 2008, com a oposició al megaprojecte d'Hidroituango, la major represa de Colòmbia, que sota el paraigües del "desenvolupament"; ha portat destrucció dels modes de vida ancestrals de la població, desplaçament forçat i greus vulneracions dels drets humans i ambientals.

El Movimiento Ríos Vivos agrupa un total de 17 organitzacions de pescadors, "*barequeros*" (miners artesanals i ancestrals de la ribera del riu), agricultors, camperols, dones i joves de les comunitats afectades pel conflicte armat i per la construcció de la represa. Tenen com a objectiu cuidar i protegir el territori, el medi ambient i les fonts hídriques. Busquen transformar la política miner energètica de Colòmbia -principal causa del desplaçament forçat de les poblacions rurals- i impulsar la sobirania energètica i hídrica, basada en la descentralització del subministrament, l'eficiència energètica, el desenvolupament d'alternatives comunitàries i la reducció del consum.

Al 2016 es van suspendre les obres d'Hidroituango per greus afectacions al riu Cauca i l'incompliment de les obligacions de Llicència Ambiental, gràcies a les múltiples mobilitzacions, manifestacions i denúncies del Movimiento Ríos Vivos. Igualment, les obres es van reprendre al 2018 i es va produir la major tragèdia fins aleshores: un corrent de terra va obstruir els túnels de desviament del riu i hi va haver importants torrents d'aigua que es van endur centenars de cases, ponts i construccions, arrasant amb Puerto Valdivia. Va suposar el desplaçament de més de 13.000 persones, moltes d'elles encara no han pogut tornar al territori. Va causar una gran emergència ambiental i humanitària, visibilitzant les falles del projecte i la vulnerabilitat geològica de la zona. Hi ha hagut varies sancions i inclús, el Tribunal Llatinoamericà de l'Aigua va responsabilitzar a l'Estat colombià, a la Governació d'Antioquia i a EPM dels danys ocasionats, recomanant el desmantellament de la obra per considerar que la població es troba exposada en risc permanent, tanmateix, les obres no han parat i avui en dia, la construcció ja es troba avançada en un 84,23%.

Visites d'observació i verificació sobre el terreny: HONDURES

CASOS OBSERVATS DE VULNERACIÓ DE DRETS HUMANS I DESPLAÇAMENTS MEDIAMBIENTALS A LA VISITA A HONDURES

En la visita a Hondures realitzada entre el 28 de gener i el 5 de febrer del 2022 vam poder conèixer de prop els casos d'estudi al voltant de la lluita del poble Lenca contra les hidroelèctriques a la zona de Marcala - La Paz, i la situació dels defensors de l'aigua, en la comunitat del Guapinol, que es troben empresonats per la seva oposició al projecte miner al Parque Juan Carlos Escaleras, que té afectació en 20 comunitats de la zona.

Tanmateix, en la visita a país vam tenir l'oportunitat de conèixer altres territoris i comunitats del país amenaçats en la seva supervivència i mode de vida per situacions vinculades a l'accés a la terra i projectes de generació d'energia i projectes turístics/desenvolupament al marge de les necessitats de les comunitats que habiten el territori que presentem més endavant en aquest informe de visita a país.

Una mirada al context actual, observat de la mà de les organitzacions contactades

El gran problema a nivell comunitari ha estat la política agressiva de l'anterior govern, en opinió de E. Sousa (director de l'Institut Nacional d'Estadística). Aquesta política es pot rebaixar i buscar la resolució de la conflictivitat d'altres maneres. En els 90, el tema de major preocupació era la protecció dels boscos, però ara s'ha anat desplaçant cap a l'aigua, hidroelèctriques i en el moment present se situa en la mineria (tot i que aquestes dues també destrueixen boscos). La llei forestal és bastant bona, però, la legislació de mineria és nefasta: pràcticament la van fer les companyies mineres, es va interposar un recurs d'inconstitucionalitat que es va guanyar, però mai es va canviar. Hi ha poca actitud de donar-li poder de decisió a les comunitats quan hi ha projectes extractius d'aquest tipus. Encara amb tot, les comunitats són un sector amb una enorme capacitat de lluita i resiliència, amb gran capacitat de mobilització. En el període 2017 - 2019 les majors mobilitzacions van ser aquestes comunitats que eren les úniques que aglutinaven a tanta gent.

El nivell de violència és molt gran, els assassinats vinculats a projectes extractivistes s'han naturalitzat a Hondures i és un fenomen quotidià. Sosa ens comenta que el nivell d'assassinats dels últims anys s'aproxima en realitat a les 500 persones, que en un país petit com Hondures fa que sigui un tema molt present a les comunitats. Hi ha focus de resistència al llarg de tot el territori, però són lluites molt locals, molt centrades en les comunitats i al final el problema d'Hondures és a nivell nacional.

Des de FOSDEH denuncien que no ha hi ha estudis específics enfocats en vulneracions ambientals i desplaçament forçat i que ells, per exemple, el que han anat treballant és l'impacte socioambiental d'aquests projectes, amb casos específics com el del Patuca (hidroelèctrica) que va afectar diverses poblacions agrícoles i ramaderes, que encara està en conflicte i sense cap acció de reparació. Expliquen també que aquest cas té la particularitat que la zona té molt poques experiències organitzatives, excepte en els 80's que va tenir una repressió molt forta i el moviment pagès va desaparèixer.

En quant al desplaçament forçat, FOSDEH explica que la zona més afectada i des d'on han denunciat més el tema dels desallotjaments és el poble garífuna. Recentment, per exemple, 5 persones van ser segregades en públic i mai van tornar. I a mode més general de país, s'hi identifiquen que les zones amb major conflictivitat són les que pertanyen als pobles indígenes.

La Coalició contra la Impunitat és una xarxa que aglutina moltes organitzacions del país, també donen seguiment a les concessions i les lluites comunitàries i veuen com a teló de fons de tot això la relació entre el govern i les empreses: és a dir, hi ha un corrupte i un corruptor. En la visita d'empreses i drets humans de Nacions Unides, van observar sobretot que el gran problema era la impunitat i la corrupció a nivell empresarial. En aquesta línia, assenyalen que el cos legislatiu és molt feble també i contradictori. Per exemple, el Guapinol està en una àrea protegida, però per poder fer la prospecció empresarial, el govern va redibuixar una part de la zona de reserva natural.

Per altra banda, els governs municipals tenen molt poc poder, gairebé totes les decisions són a nivell estatal i per tant, hi ha poc poder polític a nivell local. Com a exemple d'això podem veure el poc pes real que han tingut els processos de cabildo obert que s'han anat fent en contra de projectes extractivistes: no van servir de res ja que no té cap efecte vinculant a efectes jurídics, té valor simbòlic i moral però només arriba fins a afectes més articulats.

Pel que fa a l'aplicació de de les consultes lliures, prèvies i informades, a dia d'avui cap institució del país en té el mandat. El poble Lenca està treballant en un protocol de consulta, els misquitos també tenen el seu protocol, la comunitat garífuna també el té però no s'aplica cap. És complex, però no s'està reflectint en una llei, no hi ha una llei que reflecteixi els interessos ciutadans, de moment només estan reflectint els interessos de les empreses. A més, la llei actual no obliga a fer consultes, només a socialitzar el projecte, cosa que esdevé origen de molts problemes. Depèn també de la mida del projecte, la llei tampoc obliga a consulta i acaba resultant en una trampa legal: es parteixen els projectes grans en diferents projectes petits per fer bypass a la legislació.

Els defensors i defensores de drets humans i drets ambientals que es veuen obligats a sortir del país per les amenaces que reben, van cap a Espanya majoritàriament però aquest tema no l'està atenent ningú, però FOSDEH ha trobat vincles entre els projectes i els fluxos migratoris. Des de CESPAD a més, han treballat amb temes d'aigua, mineria i defensa de terres territori com línies prioritàries. Un focus de treball és el tema de la mineria al Copan i Azacualpa, on va impactar de manera molt agressiva. CESPAD explica que les estratègies de lluita i incidència han estat difícils de dur a terme ja que l'anterior govern ha estat molt tancat sense obrir canals d'escolta cap a la gent, amb polítiques molt agressives. Pràcticament han passat 12 anys on les organitzacions han perdut la interlocució amb l'Estat. Amb la nova presidència sembla que les organitzacions s'apropen una mica més a interlocucions polítiques, però hi ha molta desconfiança encara de les organitzacions respecte a les institucions.

En quant als èxits, assenyalen que algunes comunitats han aconseguit aturar les empreses però sempre a un cost molt alt: assassinats i violència, i l'aparició de les ZEDES ha agreujat tot això. Les solucions, segons les institucions entrevistades, passarien per:

- Veto a més concessions.
- Revisió de les concessions ja establertes.
- Reparació del dany fet.

Tanmateix, en el programa electoral de l'actual presidenta, Xiomara Castro, no hi ha la derogació de concessions a empreses extractives. Es diu que hi haurà defensa del medi ambient, però res s'ha materialitzat en cap proposta concreta. En aquest sentit, si es dona molta esperança respecte a aquesta temàtica, hi pot haver una reacció contrària de frustració molt preocupant, particularment tenint en compte el context d'un congrés feble i inestable.

Avenços i reptes per aprofundir en l'efecte des desplaçament forçat a Honduras

La Comissió Nacional de Drets Humans d'Hondures al 2016 va crear la Unitat de Desplaçament Intern amb el suport de l'ACNUR que ha registrat desplaçament forçat de 36 defensors de drets humans i 1 defensor de drets ambientals. A través dels casos rebuts es detecta una manca d'anàlisi de moviments com a desplaçament forçat intern. La Secretaria de Drets Humans també compta amb una Direcció de Desplaçament Forçat i totes les institucions nacionals i internacionals que treballen la temàtica a Honduras fan part de la "Mesa Interinstitucional de Desplazamiento Forzado". A pesar a més que hi ha un projecte de llei sobre desplaçament forçat des del 2019 però encara no ha sigut ni discutida ni aprovada al Congrés Nacional. Això fa que es depengui molt de la cooperació internacional per atendre aquesta qüestió i les persones afectades. A més, s'està fent pressió també perquè es creï una Secretaria de Migració (l'equivalent ministerial), per també atendre a persones retornades. En quant a la tipificació de desplaçament de població per motius mediambientals, el sistema amb el qual operen no ho contempla com a tal, només a nivell individual si tenen tipificat el títol de "defensor ambiental". Per altra banda, des de l'Institut Nacional de Estadística d'Hondures en entrevista amb la CCAR detalla que falta molta informació per dibuixar una imatge realista del que passa al país. Per exemple, no hi ha informació fidedigna sobre desplaçament forçat, no hi ha capacitat operativa per recollir-la i tractar-la. Des de institucions més acadèmiques, com ara el FOSDEH, ens comenten que no hi ha estudis actualment sobre desplaçaments forçats per vulneracions de drets ambientals tot

i que ells estan treballant el tema de la migració com a conjunt a nivell territorial, sobretot en l'àrea del triangle nord, però no des de una mirada casuística de vulneracions mediambientals en particular.

1. Els projectes hidroelèctrics en territori del poble Indígena Lenca a Marcala, La Paz que es porten a terme sense Consulta lliure, prèvia i informada

El 30 gener del 2022 de la mà de la Margarita Pineda, membre de MILPAH i MURIPAZ, es va poder visitar la hidroelèctrica de l'Aguacatal i conversar amb les persones de la comunitat afectades.

El projecte de la hidroelèctrica va causar una gran divisió en les comunitats afectades pel projecte, entre aquells que es van posicionar a favor de la diputada que va promoure el projecte, Gladys Aurora, i la gent del moviment social que hi estava en contra. Es va fer un "Cabildo Abierto" per decidir sobre el projecte però la comunitat denuncia que la diputada Gladys Aurora portava gent comprada: s'ha creat molta tensió en les 5 comunitats afectades pel projecte. La concessió de la hidroelèctrica és per 30 anys, i dels 24 acords que es van establir amb l'empresa a canvi de la construcció del projecte, només n'ha complert dos, de manera que la comunitat no s'ha beneficiat de la prospecció empresarial, ans al contrari. Ni tan sols van complir amb l'acord de fer arribar electricitat de manera gratuïta a les comunitats afectades.

MILPAH va néixer de la lluita contra aquesta hidroelèctrica, que va començar al 2009 i encara a dia d'avui hi ha 40 persones de MILPAH amb mesures especials de protecció per la persecució que pateixen al reclamar els seus drets al medi ambient, els drets humans i els drets dels pobles indígenes.

2. El projecte miner d'òxid de ferro en zona del Parc Natural protegit que contamina el riu Guapinol

El nom del cas fa referència a una comunitat, el cas Guapinol, però són més de 20 comunitats afectades. Des del Comitè de Bens Comuns i Públics de Tocoa reclamen que cal posar en context i remarcar el caràcter opressor de l'estat hondureny i el seu caràcter extractivista com a continuació colonial; com els 3 poders independents tenen connivències corruptes

amb l'entramat empresarial en el cas hondureny i que aquests poders han trobat en l'Estat i particularment al Congrés Nacional, un lloc de corrupció.

Al 2012 es va crear la zona protegida Parc nacional muntanya Botadero amb un abast territorial de 96.755,4 hectàrees. Tota aquesta zona afecta moltes comunitats, el Congrés Nacional li va donar la validesa legal a aquesta zona per la seva alta incidència hídrica, el seu interès arqueològic i la seva enorme quantitat de boscos primaris. Però també té un gran interès per la seva zona estratègica per al narcotràfic, no per la producció de la droga, sinó per a la logística dels cartels del sud i l'accés als EUA. Un dels majors cartells d'EUA és el dels Cachiros que col·laboren amb la DEA, amb l'ascens del Partit Nacional d'Orlando es va obrir una guerra entre cartels i va vèncer el cartel que tenia la institucionalitat, el del germà d'Orlando que està actualment pres als EUA. Aquesta guerra entre narcotraficants explica, parcialment, l'origen de la crisi que es va donar a Guapinol.

A l'inici van ser projectes sol·licitats per empreses del cartel Cachiros i això està expressat en un àudio de l'alcalde de Tocoa on ho admet. La lluita de les comunitats ha estat contra capitals enormes: es va reconfigurar el parc natural per poder introduir canvis segons els interessos del narcotràfic. Més enllà dels dos projectes d'extracció al parc nacional, existeix un projecte nou de peletitzat de ferro que afecta moltes comunitats i que ambientalment té un impacte nefast.

El cas de Guapinol ha estat un procés complicat perquè mai es va consultar a les comunitats, sinó que simplement es va informar els municipis per a l'aprovació del projecte, on també es van falsificar signatures. Aquest procés, per tant, es va fer per la força bruta i contra la voluntat de les comunitats. La comunitat comenta en entrevista amb la delegació de la CCAR que va visitar la zona, que no van tenir altra opció que llançar-se a les protestes, al carrer i aixecar el campament, que va derivar en una forta judicialització i repressió contra el moviment. La Comisión Nacional de Derechos Humanos d'Honduras (que actua com a defensor del poble), així com Nacions Unides descriuen el Comitè del Guapinol com un grup de defensa de drets humans i, malgrat tot, el poder judicial es manté ferm amb les acusacions (sense evidències), cosa que contravé el procés judicial just. Els membres del Comitè expliquen que es troben en una situació on les institucions no els ha donat la garantia legal d'obligat compliment: hi ha contradiccions entre les diferents

fiscalies i segueix el procés judicial sense proves solides de cap de les acusacions.

Al dia següent de la reunió mantinguda amb el Comitè el 4 febrer de 2022, es publicaven les conclusions del judici, que en un estat de dret quedaria en sobreseïment, però els integrants de l'organització mantenien el temor que la resolució judicial segués condemnatòria. Si aquest fos el cas, el Comitè veia que s'obrien noves possibilitats: l'indult o l'amnistia: *"Ens volen convèncer que demanem l'indult, però ens ha de donar més claredat sobre la naturalesa de l'indult, ja que normalment s'indulta un responsable directe de cometre un fet, un perdó de la culpa, però nosaltres no hem fet res. L'altra figura és l'indult quan es condemna algú sense proves, aquí sí que estariem d'acord que és la forma que procediria"*. Comenten que com a experiències prèvies en indults a Hondures als anys 80 es va indultar a exiliats del partit comunista, però sempre va quedar la marca que eren criminals, i no volen que es repeteixi això.

3- Accés a la terra, desforestació i desplaçament forçat de comunitats indígenes: el cas de la costa Garífuna

En la reunió que vam mantenir el 4 de febrer de 2022 amb Naum Lainez, membre de la Junta Directiva d'OFRANEH, ens va traslladar les dificultats que viu el moviment social a Hondures i la importància de teixir xarxes internacionals. Sobre la situació del Poble Garífuna expliquen que actualment tenen 33 persones criminalitzades per defensa del territori a Trujillo, terres titulades al poble garífuna però on una empresa canadense s'ha apropiat del territori en aquella zona -ha venut títols de propietat amb el vist-i-plau de les autoritats. Ho han estat denunciant durant 8 anys i quan finalment van aconseguir que la justícia convoqués als empresaris, en 20 minuts estaven tots sense mesures de presó preventiva i sense càrrecs. En canvi, denuncien, la Medeline, defensora del territori, als 15 dies de ser demandada per l'empresa, va ser ingressada a presó: hi ha un problema important de disputa del territori i les autoritats no fan una investigació exhaustiva que ajudi a resoldre'l. Hi ha altres pràctiques sumades a la criminalització, com el fet que hi ha un tribunal a Trujillo però se'ls enduen al Tribunal a Tocoa perquè la comunitat no es pugui mobilitzar i protestar contra les detencions il·lícites.

La Fundación Cayos Cochinos, "creada para salvar el ambiente" s'ha convertit també en un problema per a les comunitats -arribant inclús a disparar contra ells amb armes de foc. Ens explica, per exemple, que a la zona (rica en illes paradisiàques) arriben per instal·lar-se les produccions de "realities" de tot el món. Això ho permeten, però després a la població garífuna no se li permet anar a pescar. Sempre prevalen els drets de les persones estrangeres i denuncia que els realities no aporten beneficis proporcionals a les comunitats.

Pel que fa a la gestió del territori i els recursos naturals es dona una situació semblant a la que ens han compartint les comunitats de les altres regions: les empreses tenen amplis permisos per desforestar, però si membres de la comunitat talen algun arbre se'ls judicialitza. Un altre projecte que ha creat molta conflictivitat ha sigut el Projecte INDURAS, d'inversió nacional i internacional, que la comunitat garífuna va denunciar, però el procés de denuncia ha dut més de 15 anys a acceptar-se oficialment. Finalment al 2015 hi va haver sentència en contra, però expliquen que l'Estat no ha l'ha complert. També hi ha hagut altres casos de sentència a favor de la comunitat garífuna, com en el cas de Triunfo de la Cruz y Punta Piedra, les dues guanyades per tema de titularitat de terres, però també s'han trobat moltes limitacions en l'aplicació d'aquestes sentències, ja que OFRANEH reclama que primer volen el "saneamiento" (reubicar la població/empreses que s'han apropiat de les terres) i després pagament per rescabalar els danys a la comunitat.

En aquest context actualment tenen quatre companys desapareguts que encara no se sap què ha passat amb ells. Reclamen un equip d'investigació independent per aquest cas i també el seguiment d'un fiscal independent.

Visites d'observació i verificació sobre el terreny: COLÒMBIA

CASOS OBSERVATS DE VULNERACIÓ DE DRETS HUMANS I DESPLAÇAMENTS MEDIAMBIENTALS A LA VISITA A COLÒMBIA

El treball realitzat durant la visita de la delegació de la CCAR el gener del 2022 a Colòmbia, en el marc del projecte sobre desplaçaments mediambientals, ens ha permès observar diversos casos d'interès sobre la vulneració de drets humans i els desplaçaments de població que causa l'acció industrial. Els casos observats tenen a veure amb diverses branques de la indústria transnacional, però n'hem pogut aprofundir més en dues: l'agricultura industrial i els megaprojectes hidroelèctrics. A més, hem tret també alguns ensenyaments sobre allò relacionat amb la desforestació i les polítiques que s'estan desenvolupant per combatre-la.

1. L'AGRICULTURA INDUSTRIAL: EL MONOCULTIU DE CANYA DE SUCRE AL NORD DEL CAUCA

L'expansió del monocultiu de la canya de sucre

Entre els tipus d'indústria que causen vulneració de drets humans de les poblacions locals, així com desplaçaments, destaca l'agricultura industrial, que s'expandeix generalment a força de monocultius. Al territori de la vall geogràfica del riu Cauca el monocultiu per excel·lència és la canya de sucre. La nostra visita es va centrar en una subregió anomenada Nord del Cauca.

La CCAR ha pogut constatar que el monocultiu de la canya de sucre s'ha anat imposant, acabant amb l'agricultura diversificada i transformant el sistema ecològic de la zona. A la visita a la zona es va poder comprovar que les extensions de canya de sucre eren interminables i que amb prou feines podia veure's cap altre tipus de cultiu.

La vulneració de drets humans i els danys mediambientals que pateixen els indígenes

Les comunitats indígenes Nasa, així com les comunitats afrodescendents que habiten la zona i altres comunitats camperoles, pateixen vulneració dels seus drets

humans i mediambientals en diverses formes. Aquí en ressaltarem algunes que ens van ser explicades per Alicia Valencia i altres líders indígenes que ens van acompanyar en la visita que els vam fer.

La contaminació que causa l'agroindústria, i en aquest cas el monocultiu de la canya de sucre, és molt important. Una cosa força usual és la crema de la canya. Es fa quan ja està madura per a la sega i té per objecte eliminar les fulles i deixar de peu només la canya per ser tallada. Un cop segada, torna a cremar-se per eliminar les restes. Aquesta crema és fortament contaminant; les cendres que produeix arriben a grans extensions i descarreguen substàncies tòxiques sobre els sòls, els rius i els llacs. L'agricultura i l'aigua de les comunitats indígenes se'n veuen afectades.

D'altra banda, la canya de sucre plantada en aquesta zona és transgènica i això constitueix una altra font de contaminació, ja que, per eliminar les males herbes s'utilitza glifosat, un herbicida que ho mata tot tret de la planta modificada genèticament. El glifosat s'expandeix per l'aire, i els indígenes ens van explicar com els cultius de iuca, plàtan, etc., que ells tenien a la muntanya a prop de les hisendes sucreres, eren cada cop menys productius, o se'ls morien en molts casos.

Un altre dany mediambiental és la usurpació de l'aigua. La canya de sucre és un cultiu que requereix una gran quantitat d'aigua. La seva expansió ha implicat un ús demolidor de l'aigua del riu Cauca, fet que ha portat a la desaparició de molts dels seus meandres i la major part dels aiguamolls que hi havia a la zona. Els terratinents se les han arreglat per canalitzar la major part de l'aigua cap a les seves hisendes, mentre que les comunitats indígenes, afrodescendents i camperoles en general estan veient que l'aigua de què poden disposar cada vegada és més escassa.

La canalització de les aigües dels diferents torrents cap a les hisendes sucreres és un procés que continua en el moment actual. A la nostra visita a la zona, els indígenes que ens acompanyaven ens van mostrar un rierol que estava a mig construir, un més dels que els treuen l'aigua per portar-la cap a alguna hisenda sucrera. Però el més vistós va ser que aquesta desviació de l'ai-

gua l'estaven fent soldats de l'exèrcit, cosa que ens va mostrar la simbiosi entre l'exèrcit i els grans hisendats.

La lluita indígena contra el monocultiu i per la terra

El creixement natural de la població indígena, l'exigüitat dels territoris que els van ser reconeguts i el desenvolupament de la seva consciència de poble desposseït de les seves terres ancestrals va portar els indígenes (com també va passar amb les poblacions afrodescendents) a plantejar-se l'ocupació de terres, una cosa que va començar a diferents llocs als anys setanta del segle passat. En aquesta zona del Nord del Cauca, on la població indígena és d'uns 30.000 habitants, van baixar de la muntanya i van començar a ocupar les hisendes sucres més properes, fet que va comportar molta repressió, tant de l'exèrcit com de la policia o els grups paramilitars. En aquesta zona, l'ocupació d'hisendes pels indígenes es va donar especialment des del 2014.

Quan els indígenes ocupaven una hisenda, destruïen el cultiu de canya, de vegades segant-la i d'altres utilitzant bestiar perquè es mengés les tiges verdes. Els terrenys ocupats que ens van convidar a visitar ja no tenien canya i mostraven una recuperació clara de la flora ordinària; a més, hi havia petites zones on els indígenes cultivaven alguns productes. La desaparició de la canya de sucre en aquestes hisendes properes als resguards indígenes va provocar que els seus cultius ubicats a la muntanya (als resguards) també es veiessin molt beneficiats en no patir ja la contaminació del glifosat.

Aquesta recuperació de part de les seves terres ancestrals es podria considerar legal, ja que la constitució del 1991 va reconèixer els resguards i l'autoritat dels indígenes sobre ells, afirmant que respondrien als seus territoris històrics, cosa que l'Estat no va arribar a complir. Però, legal o no, la repressió que han patit ha estat brutal i continuada. Les cases que els indígenes van construir a les terres ocupades són recurrentment destruïdes pels paramilitars o per la policia o per l'exèrcit. Es tracta de cases molt precàries, fetes a base de canya de bambú i plàstics, i no es plantegen fer-les amb millors materials precisament perquè saben que en un moment o altre seran cremades pels grups armats i es veuran obligats a tornar a reconstruir-les.

Resistència als desplaçaments

Les incursions armades contra les persones indígenes són freqüents i en alguns casos comporten l'assassinat d'algunes d'elles. El mateix dia que vam visitar diverses de les zones ocupades, es produïa un desallotjament violent a una altra i hores després ens van dir que un dels líders indígenes havia estat assassinat. Dos dies més tard ens van informar de l'assassinat d'una altra família, mare, pare i un fill.

Pel que fa als desplaçaments mediambientals, en aquest cas, més que parlar de desplaçaments ho hem de fer de resistència als desplaçaments. El que hem pogut observar és que la voluntat dels indígenes de romandre a les seves terres és extraordinàriament ferma. Tot i la repressió i els assassinats, els indígenes estan resolts a mantenir-se en aquelles terres que han recuperat segles després que els fossin arrabassades als seus ancestres. Quan els desallotgen i cremen casa i cultius, tornen i ho reconstrueixen tot. D'allà ja no se n'aniran, estan alliberant la Mare Terra, aquesta va ser la frase que més ens van repetir durant el recorregut que vam fer per aquestes terres i el menjar al que ens van convidar en una de les seves construccions fetes amb canya de bambú i tendal de plàstic. Estan ben organitzats i, en aquest aspecte, cal destacar l'Associació de Cabildos Indígenas del Norte del Cauca (ACIN).

Malgrat tot, hi ha joves que estan marxant a les grans ciutats a la recerca de llocs de treball (sobretot, els que han fet estudis), com també se'n van algunes dones a la recerca de feines de tipus domèstic, ja que a elles els resulta més fàcil trobar-los. Aquesta mobilitat cap a les ciutats d'alguns membres de la comunitat pre-ocupa els líders indígenes, però diuen que, ara com ara, no amenaça amb el despoblament dels cabildos. És possible que aquestes poblacions indígenes del Nord del Cauca acabin sent desplaçades, tant pels danys mediambientals de l'agroindústria, com pels del canvi climàtic, com per la repressió que pateixen, però, de moment, la seva voluntat és resistir i mantenir-se fermes a la seva terra.

2. ELS MACROPROJECTES HIDROELÈCTRICS

Les preses hidroelèctriques no són tan ecològiques com semblen

Una presa (o represa, terme més usat a Llatinoamèrica) hidroelèctrica es presenta com una font d'energia renovable, per la qual cosa, en aquests temps en què la lluita contra el canvi climàtic és una prioritat, la construcció de preses sembla una opció que ha de concitar el suport de la societat. Tanmateix, quan es construeix una presa s'altera la conca del riu i els seus aiguamolls, es canvia l'ús del sòl, fent-ne desaparèixer una gran extensió sota l'embassament, i s'expulsa la població que hi vivia, se'l deixa sense els seus mitjans de vida agrícoles o pesquers; igualment, es redueix la disponibilitat d'aigua riu avall, alterant també les condicions de vida de les poblacions que s'hi ubiquen.

Rosario Rojas ens va explicar els impactes que està tenint la construcció de preses. Des de l'Institut d'Estudis Ambientals van promoure la creació de l'Observatori de Conflictes Ambientals (OCA) i un dels objectius va ser el seguiment d'aquests impactes. El principal és el desplaçament de població. Les famílies que vivien de l'agricultura riberenca, de la pesca i altres activitats han de marxar, cosa que implica l'abandonament de la terra on sempre van habitar, la ruptura dels teixits comunitaris i una greu amenaça a les seves identitats camperoles o indígenes. Un document publicat per l'OCA dona compte dels danys causats per diferents preses als rius colombians i deixa clar que són moltes les comunitats camperoles i indígenes que s'han vist profundament perjudicades.

Les preses són nombroses a Colòmbia i estan aportant la major part de l'electricitat que consumeix el país, però se segueixen construint, i en els darrers anys se n'ha construït una de grans dimensions, la mega-presa d'Hidroituango ubicada al riu Cauca, les obres del qual van començar el 2010 i encara no han acabat, encara que el govern diu que el 2022 començarà a produir electricitat. A la nostra visita a Colòmbia, Milena Flórez ens va explicar els impactes que està produint aquesta represa. Els mostrem al següent apartat.

La presa d'Hidroituango, un cas paradigmàtic

Els desplaçaments de les comunitats camperoles i pescadores que vivien a la zona on es construeix la represa van començar el 2010. La manera de fer-los ha estat extremadament repressiva. Milena Flórez ens va expli-

car que la policia i l'exèrcit anaven traient els camperols i pescadors de casa seva a la força i destruïen les eines de pesca i altres mitjans de treball, cremant-los o dinamitant-los. També els cremaven les cases. Uns guardons de policia es van instal·lar permanentment a la zona i es van dedicar a fustigar els pagesos i pescadors que seguien tractant de mantenir-se al seu territori.

No només els desallotjats patien els efectes de la construcció de la presa, també els patien els pagesos de les terres properes ja que l'obra va generar molta contaminació, especialment una planta cementera construïda ad hoc. L'aigua també s'ha contaminat i això afecta els pescadors i pagesos aigües avall de l'obra, al llarg de molts quilòmetres de la llera del riu.

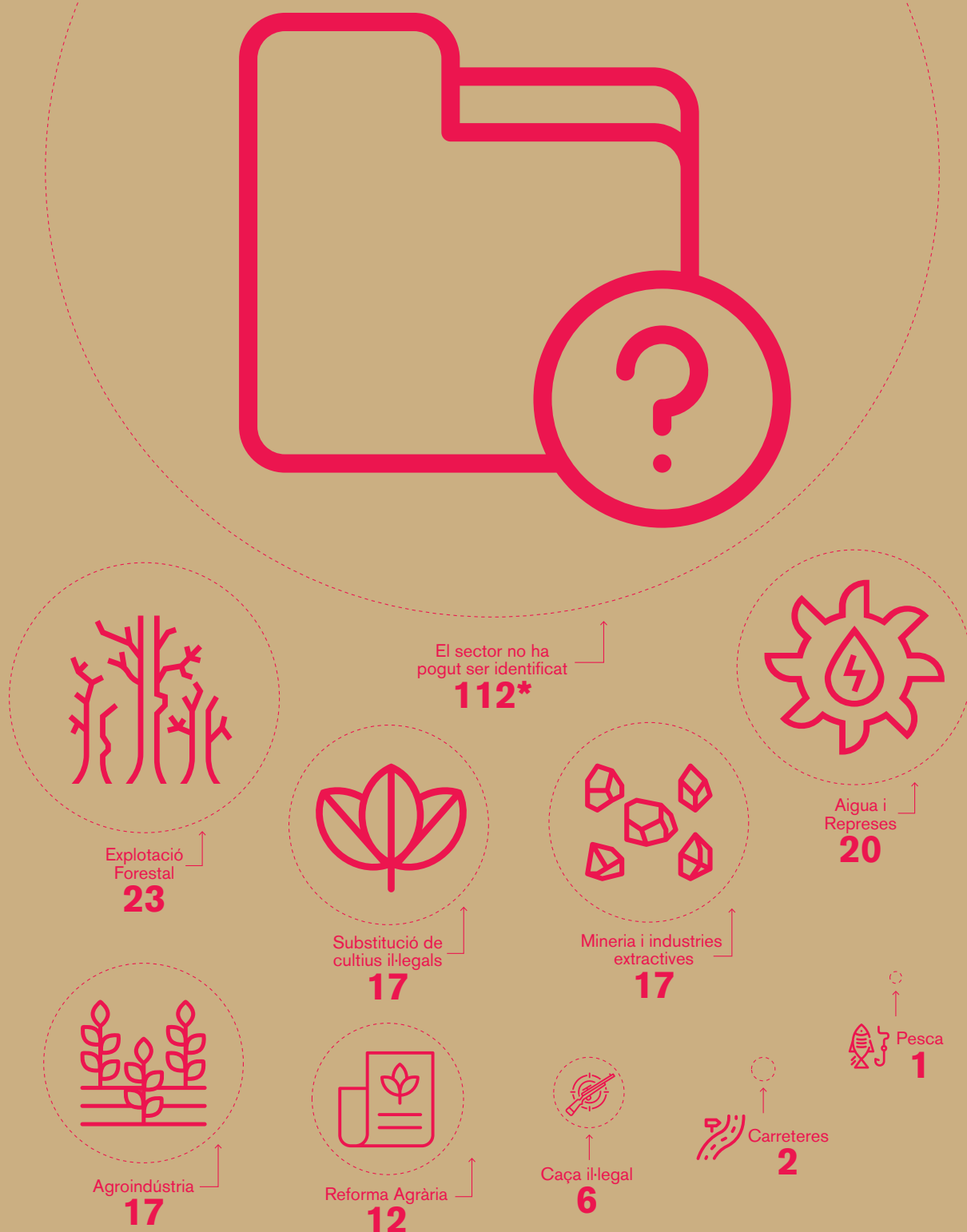
Els primers anys, els camperols estaven poc organitzats, però van anar establint vincles organitzatius i la seva resistència va millorar. Es va constituir el Movimiento Ríos Vivos que ha mantingut una lluita constant fins al present. El 2015, molts dels que havien estat desallotjats van intentar tornar a casa, però la policia i l'exèrcit els ho van impedir. També van començar a posar denúncies davant de les agències ambientals, però no van ser ateses. Igualment, van posar denúncies davant del Banc Iberoamericà de Desenvolupament que finançava el projecte, però tampoc no van servir de res. Hi va haver bancs, com els espanyols BBVA i Santander que estaven entre els finançadors i es van acabar retirant, però sembla que no va ser per aquestes denúncies dels camperols sinó per les deficiències del projecte.

El 2018 es va procedir a omplir l'embassament i en aquell moment els desplaçats van ser molts més. Mentre es construïa la presa, el riu s'havia desviat per tres túnels. Dos es van tancar per començar a omplir l'embassament i el tercer es va obstruir, cosa que va amenaçar amb un desastre i va obligar a l'evacuació d'un gran nombre de persones aigües avall, que es van sumar als desplaçats que ja s'havien produït. Actualment els problemes de la construcció i els riscos per a les poblacions riu avall segueixen presents.

La lluita ha continuat i la repressió també, inclosos nombrosos assassinats de líders comunitaris. A més de les persones assassinades, hi ha també moltes desaparegudes (segurament, també assassinades). L'organisme oficial Jurisdicció Especial per a la Pau va informar el

Nombre d'assassinats documentats per sector

*La terra és un factor clau dels atacs contra persones defensores, no obstant això, en molts casos, no s'informa sobre els motius econòmics darrere de la violència relacionada amb la terra. Aquesta xifra és més alta per a 2020, la qual cosa podria reflectir la dificultat d'investigar i informar sobre aquests esdeveniments (sovint en àrees remotes) durant la pandèmia de COVID-19.

2020 que hi havia 2.094 desapareguts a la zona de la presa, i va atribuir aquestes desaparicions a la pròpia construcció de la presa, cosa que indica que els paramilitars i altres forces armades estan fent aquesta feina a favor de les empreses responsables de l'obra.

Molts dels desplaçats se n'han anat del territori a la recerca de feines com les que ofereix el sector del cafè i altres sectors, però molts altres no s'han allunyat i segueixen lluitant per recuperar els seus mitjans de vida, o almenys que se'ls indemnitzin per els danys patits. Ara hi ha més de 600 famílies que han interposat demandes i esperen veure reparats els seus danys, encara que saben que la resolució de les demandes va per llarg.

3. LA DEFORESTACIÓ

Monocultius que s'expandeixen desforestant

A Colòmbia es desenvolupen dos processos contradictoris. Un és l'expansió dels monocultius, entre els quals destaquen la canya de sucre, el palmell, el cafè i les flors; l'altre és el desenvolupament de les zones de

reserva forestal. A l'entrevista que realitzem a Camilo González, president del Instituto de Estudios para el Desarrollo y la Paz, es va ressaltar que els monocultius s'expandeixen no només traient terres als camperols, sinó també desforestant, per la qual cosa les reserves forestals no estan complint el seu paper. A més es desenvolupen megaprojectes, com les preses i altres, que, a banda de treure les terres als camperols, també ocupen el territori a costa dels boscos. I ara s'hi afegeixen els parcs d'energia renovable que igualment es projecten en territoris on faran desaparèixer zones boscoses i resguards indígenes, com després mostrarem. Altres causes de desforestació a Colòmbia són l'expansió de la ramaderia extensiva i el cultiu de coca. També causen desforestació la indústria de les fustes rares i la mineria de l'or. A l'Amazonia colombiana es desforesten unes 200.000 hectàrees a l'any.

La principal causa de desforestació a Colòmbia són els monocultius, i el major desforestador és el de palma. Fa molt de temps que el cultiu de palma arrasa boscos per tot el món, ja que l'oli de palma té infinitat d'usos en alimentació, però ara se n'ha sumat l'ús com a agrocar-

burant, concretament per a la producció de biodièsel. De nou hem de cridar l'atenció sobre el fet que un producte que sembla pensat per reduir les emissions de gasos d'efecte hivernacle (anys enrere es va donar per suposat que el biodièsel emetia menys que el dièsel), fa més mal al medi ambient del que evita, a més de vulnerar els drets humans de les poblacions indígenes.

A l'entrevista que vam fer a Maria Rosario Rojas, docent de la Universitat Nacional de Colòmbia, es va destacar un altre aspecte important: la participació dels grups paramilitars facilitant l'acaparació de terres boscoses per part de l'agroindústria o la indústria ramadera. Els paramilitars accedeixen a zones on hi ha boscos i cultius i ataquen els camperols perquè abandonin aquestes terres; són la punta de llança que permet expandir tant els cultius de coca com la desforestació a favor de l'agroramaderia. En aquest sentit l'Acord de Pau del 2016 va tenir un efecte molt particular: mentre les FARC es mantenien als territoris boscosos que controlaven, es preservava el medi ambient, incloses algunes zones de gran interès ecològic, però en abandonar aquests territoris van deixar un buit que estan ocupant els paramilitars a benefici generalment de l'agroramaderia. Podria dir-se que els paramilitars (grups armats d'extrema dreta) són el braç armat de la gran indústria agroramadera que permet la seva expansió.

Polítiques de protecció dels boscos?

Mentre avança la desforestació, a Colòmbia es desenvolupen les anomenades zones de reserva camperoles, que pretesament volen evitar aquesta desforestació. Però en aquestes zones de reserva camperola viuen camperols que estan sent expulsats. A més en alguns casos s'han presentat solapaments amb territoris indígenes o comunitats afrodescents, així com amb Parcs Naturals, el que mostra els profunds conflictes d'ordenament territorial, social i ambiental, així com la necessitat de buscar solucions dialogades i acords de convivència entre les diferents comunitats que hi viuen i defensen la terra, el territori i el mediambient

A la reunió que vam mantenir amb Maria Dolores Rivera Ríos, membre de la Fundació DHOC i la ANZORC i altres defensors i defensores de drets humans i líders camperols es va posar de manifest el procés que s'havia donat amb les terres a la zona centre del país, situades a l'est dels Andes i a l'inici de la selva (departament de Meta i altres). Van explicar que als anys 70 i 80 van arribar a aquesta zona camperols expulsats

d'altres terres, coincidint amb l'apogeu del cultiu de la fulla de coca. Ells van talar petits espais de la selva per sembrar coca i des de llavors aquests camperols han estat la baula feble de la suposada lluita contra la coca. El govern diu que té com a objectius la preservació dels boscos i la lluita contra la coca, però tot això va contra la població camperola humil i està consolidant la concentració de la terra en mans de l'elit agroramadera. Els cultius de fulla de coca contra els que actuen són els dels petits pagesos, mentre que no es toquen les grans plantacions que pertanyen a l'elit ni als grups narcotraficants

Pel que fa a la lluita contra la desforestació, l'última expressió de la política governamental és l'operació Artemisa, posada en marxa l'abril del 2019 i desenvolupada bàsicament per l'exèrcit. Es tracta d'un pla per a la preservació dels boscos, i el president de Colòmbia, Iván Duque, en va presumir a la COP26, cimera climàtica celebrada a Glasgow el novembre del 2021. A la reunió amb Doris Rivera i els altres líders comunitaris van explicar que, sovint, les accions militars de suposada preservació dels boscos es donen contra els camperols que porten dècades instal·lats i que amb prou feines generen desforestació. L'exèrcit arriba a una zona de cultius, acompanyat de vegades per la fiscalia i redacta una ordre de captura contra els primers camperols que troba, acusant-los de desforestar, i així van expulsant famílies camperoles de les seves terres. Sovint, l'exèrcit crema o dinamita les cases dels pagesos.

La participació de l'exèrcit té altres facetes que també es van posar de manifest a la nostra trobada amb Doris Rivera i els altres líders comunitaris. L'exèrcit està movent diàriament un gran nombre de soldats per la selva i una de les seves activitats és la tala d'arbres per establir zones d'acampada, cosa que al llarg de l'any acaba suposant una activitat de desforestació important. A més, està fent una mitjana de tres bombardejos diaris sobre zones de selva. L'excusa és que hi ha milícies, però, pel que sembla, en la majoria dels casos això és fals.

El govern colombià està rebent fons del programa REDD+ de les Nacions Unides, i per això fa esment a les zones on està evitant la desforestació, però el que ens van explicar en aquesta trobada és que el govern mira cap a una altra banda quan la desforestació s'està realitzant a altres zones i és l'agroramaderia industrial la que l'efectua. Així, un procés força freqüent és que els paramilitars entrin en una zona on hi ha cultius i boscos i intimidin a les famílies camperoles perquè es despla-

cin, després arriba l'exèrcit i pren el control de la zona, i, finalment, els grans agroramaders es fan amb les terres i procedeixen a la desforestació. Ens van explicar que els que estan acumulant terres per aquest sistema són, sovint, els governadors i altres polítics, a més de destacats industrials. Les terres són després dedicades a la ramaderia, al cultiu de la palma africana, al de coca o la mineria. Com assenyala el centre periodístic de recerca Insight Crime, "en general, es desforesten il·legalment grans extensions de selva per obrir pas a la cria de bestiar, la sembra de coca i l'agricultura. Després d'un temps d'ocupació i ús productiu de la terra, s'intenta "legalitzar" la mateixa".

La veritat és que la desforestació a Colòmbia no s'ha aturat. Els tres departaments escollits pel govern per posar en marxa l'operació Artemisa, els de Meta, Guaviare i Caquetá, són precisament els que patien més desforestació un any després que aquesta operació es posés en marxa: en els cinc primers mesos del 2020 ja s'havien desforestat 75.000 hectàrees en aquests departaments, tant com tot l'any anterior.

La conclusió és que, mentre la desforestació no s'atura, les polítiques que es desenvolupen de suposada lluita contra la desforestació estan suposant vulneració dels drets de les poblacions camperoles i indígenes, així com desplaçaments forçats. El govern colombià d'Iván Duque rep finançament de l'ONU per preservar els boscos, però això no ho està fent i, tanmateix, l'operació Artemisa està servint per reduir els territoris de les poblacions camperoles i indígenes a favor de la indústria agroramadera.

Visites d'observació i verificació sobre el terreny: MÈXIC

CASOS OBSERVATS DE VULNERACIÓ DE DRETS HUMANS I DESPLAÇAMENTS MEDIAMBIENTALS A LA VISITA A MÈXIC

A la visita a Mèxic realitzada entre el 14 i el 23 de gener de l'any 2022 vam poder veure i conèixer *in situ* els casos d'estudi al voltant de la lluita del Poble Yaqui contra el desviament del riu Yaqui a la regió de Sonora i la situació de les defensores de la terra i el territori a Campeche al sud-est de la República mexicana.

Tanmateix vam tenir la oportunitat de conèixer i parlar amb entitats i organitzacions de la societat civil que fan acompanyament a les comunitats que hem visitat amb la finalitat de tenir una aproximació des de terreny a les problemàtiques i casos de vulneracions de drets mediambientals generadores de desplaçament forçat i a les resistències entorn dels megaprojectes que les originen. La visita a territori ha permès entendre, en clau local, com funciona el model neoliberal implementat a Mèxic, i fins que punt el model extractivista implementat a la regió amenaça la subsistència de pobles originaris i comunitats agrícoles i camperoles.

La terra és de qui la treballa

Un concepte important per a comprendre les disputes existents en territori mexicà entre comunitats i consells indígenes i populars, pobles originaris i Govern i empreses transnacionals que duen a terme polítiques extractivistes en terreny és el concepte de la tinença de la terra i els processos que el país ha viscut per a intentar, sense molt d'èxit, restituir la propietat del territori.

Al 1915, després d'un destacat moviment revolucionari, es va signar un acord entre les principals forces revolucionàries (zapatistes, constitucionalistes i villistas) per a restituir als pobles indígenes de Mèxic la propietat de les terres que fins a aquell moment havien estat en mans de grans terratinents.

Molts pobles indígenes, entre ells la tribu Yaqui, van ser incloses en aquest pla de restitució de territori, com ens comentava el Mario Luna, secretari i traductor del poble de Vicam, un dels 8 pobles de la tribu; la restitució pro-

posada comprenia gairebé la meitat del territori original que la tribu havia mantingut històricament.

Van existir molts problemes en l'aplicació d'aquesta reforma i la consegüent restitució de terres comunals i ejidales; des de qüestionaments a l'origen dels diferents pobles indígenes com tals fins a l'acreditació per a poder accedir a la titularitat del territori.

L'aplicació d'aquest decret es va dilatar molt en el temps i va ser deficient, gairebé inoperant. Aquest fet ha causat gran marginació i pobresa en el sector agrari; setanta anys després del seu decret, en 1992 i a dos anys de l'entrada en vigor del tractat de lliure comerç amb estats Units i el Canadà, es va reformar l'article 27 de la Constitució i les lleis reglamentàries derivades.

En essència, la reforma d'aquest article pretenia establir com a prioritari l'ús i gaudi de la terra amb finalitats d'interès públic sobre l'ús i explotació privada dels recursos; els conflictes i crisi política de 1994 i la profunda crisi econòmica que el país sofriria a partir de 1995, van tornar a retardar la implementació de les lleis reformades i, per tant, una efectiva restitució dels drets i usos dels recursos naturals als seus veritables propietaris.

Durant la visita d'estudi al país vam poder conèixer de primera mà l'estat actual en el que es troben dos casos emblemàtics: d'una banda, la problemàtica relacionada amb el riu Yaqui i els megaprojectes que s'estan desenvolupant al voltant de l'accés a l'aigua en el desert de Sonora, privant a un poble mil·lenari com la tribu Yaqui d'un dels recursos més importants per a la seva supervivència alhora que generant vulneracions de drets humans que en alguns casos, com el de Mario Luna i Fernando Jiménez, ha ocasionat ser empresonats per delictes que posteriorment s'han demostrat com a falsos. Els defensors denunciaven que com a rerefons es trobava el seu papar i el de la tribu a la construcció de l'aqüeducte independència. D'altra banda, també vam observar la situació en la qual es troben els pobles indígenes i camperols de la regió del sud-est i Carib mexicà davant la construcció del denominat tren Maya, un projecte que, malgrat la manca d'estudis d'impacte ambiental, com ens comentaven els representants de la Unión de Ejidos en Defensa del Territorio Maya en Campeche,

continua endavant Aquest projecte constata la política extractivista duta a terme pel govern mexicà i les empreses transnacionals presents en el territori.

EL CAS DEL TREN MAYA

Desenvolupament... Per a qui? I per a què?

Al desembre de l'any 2018 i en el marc dels projectes de desenvolupament marcats per l'agenda política de l'actual president de Mèxic, Manuel López Obrador, es va anunciar la posada en marxa del que serà el Tren Maya; un projecte que planteja la construcció d'una infraestructura vial i ferroviària que suposadament serà motor del desenvolupament immobiliari, comercial i turístic de la Península del Yucatán.

El Tren Maya i les obres que per extensió s'han de dur a terme, impliquen nombrosos riscos i impactes mediamambientals a tota la part del sud-est mexicà, una zona amb molta riquesa i diversitat biològica i important per a la conservació i protecció de la selva Maya, dels aqüífers i de tota la seva biodiversitat ja que bona part passa per la Reserva de la Biosfera de Calakmul.

En aquesta línia en reunió amb la Comisión Mexicana de Defensa y Promoción de los Derechos Humanos (CMDPDH), ens explicàven que actualment a Mèxic hi ha nombrosos projectes de desenvolupament a gran escala i que es troben amb una realitat molt complexa ja que el que hi ha darrera és el capital i els interessos estratègics i territorials pels recursos existents. Fruit d'això identifiquen desplaçament al voltant de grans explotacions com ara mines, infraestructures de comunicacions, eòliques etc.

Cal esmentar, que una de les apostes de la CMDPDH, en aquest context, és la de reivindicar la pobresa generada en aquests processos com un motiu de persecució que de la possibilitat de sol·licitar asil i visibilitzi els problemes estructurals generats per l'execució d'aquest tipus de polítiques.

El representant de la ONU, Jesús Peña Palacios, amb qui també ens vam reunir, ens compartia que s'ha incrementat en un 300% el nombre de persones desplaçades de manera interna però que ara mateix no hi ha cap marc legal i fins que no s'adopti és molt complicat poder fer quelcom. També hi ha un manifest increment de la pressió sobre la terra i el medi ambient: el govern té plans que a simple vista semblen molt en línia amb el medi ambient, com ara la posada de plaques solars,

però en el fons aquestes impliquen una gran desforestació amb un impacte directe cap al medi ambient i cap a les persones que hi viuen en aquests territoris. Amb el monocultiu de soja transgènica passa el mateix- per exemple afecta a les abelles i a l'aigua-. El tema clau aquí seria poder canviar les prioritats.

En el cas de la ONU, ells intenten documentar els casos i establir un diàleg amb les autoritats clau. També generen idees per poder proposar a les autoritats competents.

En el marc de desplaçaments forçats, Serapaz relata que el desplaçament intern i forçat a Mèxic per causes que tenen a veure amb la defensa de la terra i el territori fa ja uns quants anys que va en augment: "hi ha una guerra pel control de recursos naturals i així les comunitats estan aprenent a fer front a les violències que se'ls imposen". Tenen identificat un cas a l'Estat de Chihuahua de persones que pateixen desplaçament degut al crim organitzat i al control de la tala dels pins. El fet de què moltes persones es desplacin i no tornin al lloc on habitaven perquè tenen por fa que es trenqui el teixit social i les organitzacions es descapitalitzin, perdent força per defensar les seves lluites i fer front a l'expoli.

Un dels problemes amb els que s'enfronten davant el desplaçament forçat és que no està tipificat a la llei com a delictes (només en alguns Estats) i això provoca que les condicions de vida de les persones desplaçades no siguin dignes. És un fenomen de macro violència que ni s'entén ni es contempla.

Per poder conèixer la realitat de més a prop del que suposa la construcció del Tren Maya relacionat amb la violació de Drets Humans i mediamambientals vam visitar i ens vam reunir amb la Unión de Ejidos en Defensa del Territorio Maya en Campeche i amb el Consejo Regional Indígena y Popular de Xpujil que ens expliquen que, en contra del que diuen les autoritats i com ja apunta la Oficina a Mèxic del Alto Comisionado de los Derechos Humanos, el procés de consulta indígena d'obligat compliment, no complia amb els estàndards internacionals ratificats per Mèxic en aquesta matèria: "Gairebé no hi hagut consultes i la informació que donen és molt esbiaixada. A més informen de manera diferent a les comunitats i una de les estratègies és dividir a les comunitats i els ejidatarios per a que s'enfrontin i no puguin lluitar plegats". (Unión de Ejidos en Defensa del Territorio Maya en Campeche, gener 2022). En aquesta línia la CIDH ha estat informada de nombrosos casos a Llatinoamèrica en que la implementació d'aquests tipus de projectes porten la ruptura del teixit social i la fragmen-

tació comunitària. En casos greus aquest impacte pot suposar la pèrdua parcial o total d'institucions pròpies de la seva identitat ètnica i cultural.

D'altra banda, components de la Unión de Ejidos en Defensa del Territorio Maya en Campeche alerten sobre la compra de voluntats a través de suposats beneficis per a les comunitats i inclús d'enganys a líders comunitaris per afavorir la implementació del projecte Tren Maya en el seu territori: els hi diuen que amb el tren hi haurà feina, aigua i desenvolupament. També diuen que donaran pensions per als més grans i beques d'estudis per als més joves. Fan servir els trens i les obres com a condicionants i estan destruint el teixit social. Fan servir tot l'aparell de l'Estat per avançar amb les obres del tren i no han complert amb les formalitats de llei ni amb els acords internacionals.

Tanmateix relaten que no tenen informació sobre la infraestructura, per on passarà el tren, on estaran els ponts, etc. La realitat és que s'assabenten poc a poc de la informació però en la seva totalitat no l'arriben a tenir mai. Aquesta manca d'informació genera nombroses confrontacions entre els diferents grups d'ejidatarios i a més "no hay consciencia del peligro que representa el

Tren Maya" denunciava la lidera Social Sara Lopez membre del CRIPX. També tenen total desconeixement sobre l'impacte mediambiental de la construcció del Tren Maya en el seu territori donat que no hi ha informes que facin una avaluació rigorosa i àmplia sobre les connotacions que un projecte d'aquestes característiques tindria a la regió.

En el cas del Tren Maya, les persones de la Unión de Ejidos de Campeche expliquen que hi ha dos tipus de lleis per poder començar el procés d'expropiació de les terres; d'una banda, existeix la llei agrària i d'altra, la pròpia llei d'expropiació. El procediment passa per primer identificar i avaluar les terres i després, arribar a un acord sobre el preu i per en un tercer pas formalitzar la signatura del pagament de la indemnització. És un procediment llarg que pot trigar anys, però per tal d'agilitzar-lo, el Fondo Nacional de Fomento al Turismo del Govern de Mèxic (FONATUR) inicia el que en diuen una ocupació prèvia a títol gratuït per poder començar a treballar i expropiar les terres que necessiten per fer passar les vies del tren. Des de la Unión de Ejidatarios ens van explicar que és totalment il·legal perquè a més a més que és un mecanisme de dubtosa aplicació, resulta que mai hi ha una indemnització cap a les persones que perden les seves terres.

Pel que fa a la reunió mantinguda amb el Consell Regional Indígena i Popular de Xpujil, i a la qual van assistir representants de 6 comunitats (San José, El Carmen, La Virgencita, Mancolona, Candelaria i Polo Norte) els representants d'aquestes ens expliquen les implicacions que la construcció del tren està causant dins de les mateixes comunitats.

D'una banda, la criminalització i estigmatització de la qual són objecte les persones que s'oposen a la construcció del tren, ja que són caracteritzades com a "personas que van en contra del desarrollo de la región". Com explicava el representant de la comunitat d'El Carmen això suposa que aquestes persones es trobin en una situació de vulnerabilitat, i rebin amenaces i accions de les empreses amb interessos en la construcció de la infraestructura. Per altre banda, algunes persones de la comunitat ja han estat cooptades pels grups promotors del projecte, contractats pel govern federal.

Aquest procés de criminalització, a més d'afeblir la capacitat de resposta d'organitzacions com el CRIPX, són causes potencials de desplaçament ja que les persones integrants d'aquests moviments reben el rebuig de la resta de persones de la comunitat.

D'altra banda, existeix el temor que la construcció d'aquest projecte, a més de danyar el medi ambient de la regió, posi en perill els usos i costums dels pobles indígenes de la regió; *"Al tratarse de un proyecto que no va por el bien de la comunidad, el dinero que se genere se va a ir a otro lado, además de el riesgo que corren las lenguas que hablamos, porque imagínese el impacto que puede tener poner una parada del tren en una comunidad de 200 personas, que van a recibir a turistas que hablen inglés"*.

A Mèxic, actualment existeixen 68 llengües originàries agrupades en 13 famílies, cap d'elles reconeguda com a llengua cooficial al castellà, a pesar que moltes d'elles tenen més parlants que algunes llengües europees. En el cas de Campeche, s'utilitzen diverses llengües de la família del Maya.

S'ha de tenir en compte que els projectes de desenvolupament com el Tren Maya, poden afectar greument i posar en perill a les poblacions que hi viuen i també al seu ecosistema i mediambient. En molts casos a la fragilitat de les comunitats que habiten els territoris es sumen impactes múltiples com ara situacions de pobresa i de vulneració de drets econòmics socials i culturals, generant nous escenaris de vulneració de drets que s'afegeixen

als que ja patien i que eventualment poden causar desplaçaments interns i encreuament de fronteres i fins hi tot situacions d'immobilitat forçada.

LA LLUITA PER LA DEFENSA DEL TERRITORI I L'ACCÉS A L'AIGUA DEL POBLE YAQUI.

El control de l'aigua com a mecanisme de sotmetiment.

Parlar de la Tribu Yaqui és parlar d'una història de resistència; a causa del seu caràcter combatiu, en el transcurs de la història de Mèxic, la tribu ha estat utilitzada com exèrcit per diferents líders polítics en diferents moments històrics, sota la promesa de reconeixement i restitució de territori.

A causa de la seva resistència davant l'estat mexicà i l'eterna lluita pel reconeixement del seu territori, milers de yaquis van ser exiliats en 1900 fins a la península de Yucatán, principalment per a treballar en la indústria tèxtil. El fort sentit d'arrelament de les persones de la tribu va ocasionar, que anys després, la majoria de les persones deportades van tornar a Sonora, moltes d'elles a peu, com ens comenta Hipòlit Yícomea, comandant de l'autoritat tradicional de Vicam.

En la història recent de la tribu, hi ha hagut almenys tres megaprojectes que han evidenciat la lluita per la terra, els recursos i l'ús de pas reconegut de la tribu:

- L'Aqüeducte Independència, iniciativa que en el 2010 pretenia desviar 75 milions de metres cúbics d'aigua a la capital de l'estat, Hermosillo. La resistència a aquest projecte va originar que Mario Luna, i tres companys més del poble de Vicam fossin empresonats per més d'un any.
- El Gasoducte Sonora, projecte originalment dissenyat per a travessar els estats de Sinaloa i Sonora, dissenyat amb la finalitat de portar gas natural des d'estats units cap al pacífic mexicà, i que gràcies a la resistència de la tribu, va haver de canviar el seu traçat, en el qual originalment hi havia 90 quilòmetres de la instal·lació que passaven per territori Yaqui.
- Obres de la Carretera Federal Mèxic Núm. 15, obra en la qual, la tribu va denunciar la malversació de fons a càrrec de la secretària de Comunicacions i Transports, i que a més va tenir com a resultat la destrucció de 300 quilòmetres de la via, que transitaven per territori de la tribu.

Segons ens comenten membres de la tribu, tots tres projectes estan relacionats amb la futura concessió de mines a empreses transnacionals a territori Yaqui; “Cree-mos que la ampliación de la carretera, la apropiación de nuestra agua y la generación de más energía eléctrica que le urge al gobierno del estado, con la planta de ciclo combinado que acaban de abrir, son indicios de que vienen por la explotación minera” apunta Luna.

Durant la visita d'estudi a Vicam, ens entrevistem amb l'autoritat tradicional Yaqui, conformada per 3 governadors, secretaris, comandants, capitans, poble major i autoritat eclesiàstica.

Membres de l'autoritat van manifestar l'intent constant del govern mexicà per suplantar a l'autoritat, mitjançant l'establiment i reconeixement de persones afins com a “autoritats tradicionals” en paral·lel a l'autoritat reconeguda i constituïda pel poble.

L'autoritat tradicional va manifestar també la seva preocupació per la criminalització del poble de Vicam, principal resistència als megaprojectes del govern, i motiu pel qual, segons exposen, no són incloses en cap taula de diàleg amb el Govern, davant l'argument que la resta dels 8 pobles no reconeixen a l'autoritat.

Aquesta exclusió té diversos efectes negatius per a les persones que habiten Vicam, com per exemple, que en el pla d'habitatge del govern mexicà, la comunitat rebés només 10 habitatges, malgrat ser el poble més nombrós amb diferència, dels 8 pobles de la tribu.

Un altre dels efectes negatius és el fet que l'autoritat no és tinguda en compte en les decisions que es prenen en relació amb les construccions i projectes que si afecten el seu territori.

Cal destacar que durant la nostra visita a Vicam, a la mateixa hora que vam ser rebuts per l'autoritat tradicional, el governador de l'estat va programar una trobada, a escassos metres d'on es troba constituïda l'assemblea, amb l'“autoritat tradicional” nomenada pel govern, amb la finalitat d'anunciar els programes estatals promoguts pel Govern de Sonora.

En el transcurs de la visita vam poder conèixer altres iniciatives que s'estan duent a terme en Vicam:

- La ràdio comunitària Namakasia Ràdio, mitjà que la tribu utilitza per a informar en llengua originària de les activitats que es duen a terme en la comunitat.

- L'escola Sewa Tomteme, escola per a la formació artística de les nenes i nens de la Tribu Yaqui.
- Grups de ball i cors infantils que interpreten cançons i balls tradicionals de la tribu, en Jiak Noki (llengua Yaqui)
- NAU YUUMAK, “murs interactius” que a través de realitat augmentada mostra un recorregut per la història de la tribu.

Mario Luna ens explica que totes aquestes iniciatives són part d'una estratègia de resistència i lluita, pel territori, els recursos naturals i la llengua de la tribu, i que per aquesta raó, les instal·lacions d'aquests projectes són atacats constantment per grups de xoc creats amb la finalitat d'intimidat i dividir a la tribu, i fer més complicada l'organització del poble en contra dels megaprojectes.

Cal destacar, que encara amb tots aquests factors en contra, dins de la tribu no existeix el desplaçament forçat, ja que les persones de la comunitat prefereixen quedar-se i lluitar pel seu territori, encara que això signifiqui sofrir violència.

Finalment, cal esmentar que hem rebut l'aprovació de l'autoritat tradicional per a donar seguiment a la tribu mitjançant l'observatori que s'implementarà a Catalunya, com a part de l'estratègia comunicativa i d'incidència del projecte per a visibilitzar les vulneracions de drets mediambientals en el sud global.

Avenços i reptes cap a la reparació i no repetició del dany i el Plan Nacional de Justicia

Durant la nostra visita vam tenir l'oportunitat d'acompanyar al defensor de drets humans Mario Luna i un altre membre de la tribu yaqui a parlar amb la Comisión Ejecutiva Estatal de Atención a Víctimas del Estado de Sonora (CEEAV) on la tribu yaqui i també el Mario Luna reclamen el seu dret a la reparació i no repetició del dany que anys després encara estan pendents. Des de la CEEAV estan assabentats del procés i tot i que no tenen comissions especials per poder donar resposta a pobles indígenes, estan en fase de crear-ne i poder assegurar reparació i no repetició.

És important destacar la importància tant per al Mario com per a la seva comunitat, de la reparació i sobretot la no repetició del dany per assegurar-se que no es tornaran a vulnerar els seus drets.

La petició que es va lliurar en la dependència pública sol·licita, tant per a Mario i el seu company, i els seus respectius grups familiars, en qualitat de víctimes directes de violacions a drets humans (acreditada en la Recomanació 43/2015 emesa per la Comissió Nacional dels Drets Humans), l'accés als recursos del Fons d'Ajuda, Assistència i Reparació Integral del govern.

Tanmateix ens reunim amb el subsecretari de Govern a la Ciutat de Hermosillo, de l'Estat de Sonora que ens explica que estan treballant en el que anomenen el "Plan de Justicia Nacional", Iniciativa del president de Mèxic, Andrés Manuel López Obrador, i on inclouen al poble yaqui. L'objectiu és mitigar i moderar la pobresa. El Pla de Justícia pivota bàsicament sobre tres eixos: terra, aigua i desenvolupament.

Ús de la terra

Pel que fa a la terra treballen sobre la restitució de les terres al poble yaqui amb l'objectiu de poder restituir-ne 29 mil hectàrees a més de revertir parcialment les expropiacions que ara mateix estan en mans de particulars. La restitució de les terres està pensada en termes de propietats comunals amb tots els drets incloent-hi els seus usos i costums.

Ús de l'aigua

Pel que fa a l'ús de l'aigua i a la seva restitució, més enllà de les bones intencions la realitat segons ens expliquen és que els milions de metres cúbics que han de tornar al poble yaqui i que ja han estat assignats, no caben en les canalitzacions actuals i per tant s'han d'ampliar però no poden donar els terminis en què es farà. La idea és poder assignar 700 milions de metres cúbics i poder restituir l'aigua que els hi van treure l'any 1940. Un altre projecte que es contempla i que encara no ha començat és la construcció d'un aqüeducte que porti aigua potable a les comunitats yaqui amb un possible desviament cap a la comunitat de Buenavista (comunitat no yaqui fundada pels jesuïtes cap a l'any 1617).

Cal remarcar que la disminució de la quantitat i la qualitat de l'aigua provoca un empobriment de les terres agri-

coles, la alteració dels sistemes de producció propis, la disminució de la pesca, fauna, flora i biodiversitat en general i a més afecta de manera molt greu l'equilibri que constitueix la base ètnica i cultural dels pobles indígenes (CIDH)

Malgrat que la constitució mexicana diu que l'ús prioritari de l'aigua és per consum humà la realitat és que el 80% del aigua del riu yaqui es para a àrees cultivables no yaquis i el resto en el mejor de los casos es para los yaquis (Subsecretari de Govern, 2022)

Fins avui, la major part dels afluents del riu desviats són utilitzats amb finalitats Industrials i no per a la població d'Hermosillo, com es va esmentar al principi, segons integrants de la tribu yaqui.

Desenvolupament

L'eix de desenvolupament contempla la construcció d'una Universitat i 39 espais públics per a la tribu yaqui més 1700 habitatges amb xarxa d'aigua potable i habilitació de camins. També sanejament de l'aigua de la Bahía del Lobo i la construcció d'un hospital de nivell 2 per al poble de Vicam. La voluntat és poder també restablir la proporcionalitat i que arribi a totes els pobles yaqui i no només a uns quants.

Cal esmentar que aquestes iniciatives es discuteixen a la taula de diàleg amb el Govern, en la qual l'autoritat tradicional de Vicam no es troba inclosa.

Conclusions i recomanacions

Durant el treball d'investigació realitzat en el marc d'aquest informe hem pogut comprovar com l'impacte de l'acció de les grans empreses- nacionals i transnacional- té uns efectes devastadors tant per el medi ambient com per les persones de les comunitats, especialment pels pobles indígenes i comunitats camperoles.

El context històric, econòmic i sociopolític esdevé fonamental per entendre com es perpetuen relacions jeràrquiques entre el Nord i el Sud globals, en que aquest segon esdevé un espai estratègic de provisió de recursos als països del Nord. D'aquesta manera, s'estableix una concepció de sistema-món dividida en centre i perifèria marcada per un model capitalista que veu del colonialisme i que subordina a les poblacions més vulnerabilitzades destruint el seu ecosistema social, cultural i econòmic.

També hem identificat que tot i que existeix una relació entre vulneracions de drets mediambientals i desplaçament forçat, poder establir un nexa causal directe esdevé summament complex per diversos factors:

- Perquè els desplaçaments són multicausals i, tot i que les raons subjacents siguin mediambientals hi ha altres factors com la violència sociopolítica, el crim organitzat, les condicions socioeconòmiques i altres factors personals que també influeixen en la decisió.
- No hi ha criteris de quantificació homogenis ni organismes que facin monitoreig sobre el desplaçament forçat per vulneracions de drets mediambientals per l'impacte de les transnacionals.
- El no autoreconeixement de les pròpies persones desplaçades i de les comunitats.

Al llarg de l'informe hem pogut veure com els mega-projectes, liderats per empreses nacionals i transnacionals, amb la connivència dels Estats, s'apropien dels territoris i dels béns naturals en favor de l'acumulació de capital i en detriment del medi ambient i del benestar de les poblacions indígenes i camperoles que els habiten. No obstant, els moviments de resistència organitzada són vitals per la defensa del dret a la terra i el territori així com per la protecció dels drets pobles indígenes i tribals així com per la defensa dels DESCA. A més, gràcies a la tasca de defensors i defensores, aquesta articulació comunitària enforteix les comunitats i evita la descapitalització dels territoris.

Davant d'aquesta situació, és necessari treballar per exigir justícia i reparació per les persones que es veuen privades o que veuen destruït el seu entorn. Això de manera intrínseca també significa protegir a aquelles que es veuen obligades a creuar una frontera o moure's dins un mateix estat. Dos situacions que avui són invisibilitzades i en les que hi ha una manca de resposta política i legal ni marc normatiu que els empari. En aquest sentit, és necessari també que, davant el desplaçament forçat es busquin mecanismes efectius de protecció, ja sigui internament com transfrontererament i s'avanci en el reconeixement del fenomen mediambiental (més enllà del climàtic) com a generador de desplaçament forçat.

De manera complementària, és important visibilitzar i acompanyar les resistències comunitàries fomentant la solidaritat internacional i denunciant la coresponsabilitat que tenim els països del Nord global.

Bibliografia

- ACRAFEMIN. (2019). *Guapinol Resiste. Orígenes del conflicto minero en el Bajo Aguán, Honduras. Informe de la Delegación Internacional de Verificación de la Alianza Centro Americana Frente a la Minería ante denuncias de violaciones de derechos humanos en Tocoa, Colón, Honduras. 8-15 julio 2019.* Disponible a: <https://www.acafremin.org/es/prensa/guapinol/738-guapinol-resiste-origenes-del-conflicto-minero-en-el-bajo-aguan-honduras>
- ASJ. (2020). *Tercer informe sobre la impunidad en homicidios 2010-2019. Asociación por una Sociedad Más Justa, 2020.* <http://biblioteca.asjhonduras.com/wp-content/uploads/2020/10/Tercer-informe-sobre-la-impunidad-en-homicidios.pdf>
- Blanco, Hernán, Togeiro de Almeida, Luciana y Gallagher, Kevin P. (ed.). (2005): *Globalización y Medio Ambiente: Lecciones desde las Américas.* Santiago, Chile: RIDES - GDAE.
- Braidotti, Rosi y otros (1994): *Women, the Environment and Sustainable Development: Towards a Theoretical Synthesis*, Londres, Zed Books.
- CCAR. (2021). *Desplaçaments forçats per motius mediambientals i la seva (des)protecció jurídica: Context i marc regulador.* Comissió Catalana d'Ajuda al Refugiat, 2021.
- CCAR. (2021). *La vulneració dels DESCA i la seva relació amb els desplaçaments forçats: una aproximació als desplaçaments ambientals.* Comissió Catalana d'Ajuda al Refugiat, 2021
- CCAR. (2021). *Recomanacions i propostes per tal de protegir els drets de les persones migrants, desplaçades forçades, refugiades, sol·licitants de protecció internacional i defensors en context de pandèmia.* Autores: Susana Borràs Pentinat i Paola Villavicencia Calzadilla. Comissió Catalana d'Ajuda al Refugiat, 2021.
- CCAR. (2021). *Patrons corporatius, impactes sistemàtics i claus polítiques per enfrontar els megaprojectes: casos a Hondures en defensa de la democràcia i el territori.* Comissió Catalana d'Ajuda al Refugiat, 2021.
- CCAR. (2021). *Els pobles indígenes i la defensa del medi ambient. Especial referència al cas d'Hondures.* Autores: Susana Borràs Pentinat i Paola Villavicencio Calzadilla. Comissió Catalana d'Ajuda al Refugiat.
- CEDAT (2021). *Desplaçament forçat per vulneracions de drets ambientals. Marc jurídic de Protecció i gènere com a factor agreujant i de risc.* Autores: Susana Borràs Pentinat, Beatriz Felipe Pérez, Víctor Merino Sancho. Disponible a: http://www.ccar.cat/informe_cedat2021/
- CEHPRODEC. (2020). *El Estado de la Minería en Honduras. Investigación exploratoria.* Observatorio de Bienes Naturales y Derechos Humanos-OBNDH, CEHPRODEC, 2020. Disponible a: [MINERIA EN HONDURAS PRUEBA3.cdr \(cehprodechn.org\)](http://www.mineria-honduras.org)
- Celis, Raquel; Aierdi, Xavier (2015): "Migración o Desplazamiento Forzado? Las causas de los movimientos de población a debate" a *Cuadernos Deusto de Derechos Humanos*, Núm. 81, pp 2-27.
- CEMDA. (2021). *Informe sobre la situación de las personas defensoras de los derechos humanos ambientales en México, 2020.* Centro Mexicano de Derecho Ambiental, abril 2021. Disponible a: [Informe sobre la situación de las personas defensoras de los derechos humanos ambientales en México, 2020 - CEMDA | CEMDA](http://www.cemda.org)
- CIDH. *Medi ambient i drets humans (obligacions estatals en relació amb el medi ambient en el marc de la protecció i garantia dels drets a la vida i a la integritat personal - interpretació i abast dels articles 4.1 i 5.1, en relació amb els articles 1.1 i 2 de la Convenció Americana sobre Drets Humans).* Opinió Consultiva OC-23/17 de 15 de novembre de 2017. Sèrie A No. 23, par. 47.
- Clack, Brett; York, Richard (2005): "Carbon Metabolism: Global Capitalism, Climate Change, and the Biospheric Rift", a *Theory and Society*, Vol. 34, Núm. 4, pp. 391-428.
- CMDPDH. (2020). *Episodios de desplazamiento interno forzado masivo en México: informe 2019.* Comisión Mexicana de Defensa y Promoción de los Derechos Humanos, agosto 2020. Disponible a: [cmdpdh-episodios-desplazamiento-interno-forzado-masivo-en-mexico-informe-2019.pdf](http://www.cmdpdh.org)
- Comitè de Drets Econòmics, Socials i Culturals. (2017). *Observació General No. 24 sobre les obligacions dels Estats en virtut del Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals, en el context de les activitats empresarials, E/C.12/GC/24, 10 d'agost de 2017, par. 14.*
- CNDH. (2016). *La consulta previa, libre, informada, de buena fe y culturalmente adecuada: pueblos indígenas, derechos humanos y el papel de las empresas.* Comisión Nacional de Derechos Humanos, México, 2016. Disponible a: [Laconsultaprevia.pdf \(cndh.org.mx\)](http://www.cndh.org.mx)
- Dankelman, Irene (2016): *Action Not Words. Confronting Gender Inequality through Climate Change Action and Disaster Risk Reduction in Asia.* Tailandia: UN Women.
- Dávila, H. (2021), "Hay 38 procesos judiciales activos en 2021 contra defensores ambientales y territoriales en Honduras", 16 de junio. Disponible a: <https://www.pasosdeanimalgrande.com/es-co/monitoreo/item/3185-hay-38-procesos-judiciales-activos-en-2021-contra-defensores-ambientales-y-territoriales-en-honduras>
- DPLF, OXFAM. (2015). *Derecho a a consulta y al consentimiento libre e informado en América Latina. Avances y desafíos para su implementación en Bolivia, Brasil, Chile, Guatemala y Perú. Resumen ejecutivo.* Due Process of Law Foundation, OXFAM, 2015. Disponible a: [resumen_consulta_previa_2015_m7web-2.pdf \(dplf.org\)](http://www.dplf.org)
- FAO. (2014). *Agricultura familiar en América Latina y el Caribe. Recomendaciones de Política.* Organización de las Naciones Unidas para la Alimentación y la Agricultura, Santiago de Chile, 2014. Disponible a: [Agricultura Familiar en América Latina y el Caribe: Recomendaciones de Políticas \(fao.org\)](http://www.fao.org)
- Fernández. (2016). *Alternativas al poder corporativo. 20 propuestas para una agenda alternativa frente a las empresas transnacionales.* Icaria: [https://omal.info/spip.php?article8131](http://omal.info/spip.php?article8131)
- Fernández. (2019). *El poder corporativo al asalto de los territorios. Claves para la resistencia popular a los megaproyectos.* Gernika Gogoratuz: <http://omal.info/spip.php?article9061>
- Ferronato, Jorge (2000): *Aproximaciones a la Globalización.* Buenos Aires: Macchi.
- FUNDAR. (2016). *Un acercamiento a la información sobre conflictos socioambientales causados por la actividad minera, petrolera y gasífera: mapeo general y casos emblemáticos.* FUNDAR, 2016. Disponible a: [4.2.UnAcercamiento.pdf \(fundar.org.mx\)](http://www.fundar.org.mx)
- García-Torres (2018): *El Ibex 35 en guerra contra la vida, Ecologistas en Acción y OMAL:* http://omal.info/IMG/pdf/2018_el_ibex_35_en_guerra_contra_la_vida.pdf

- Global Witness. (2021). *Last line of defence. The industries causing the climate crisis and attacks against land and environmental defenders*. Global Witness, september 2021. Disponible a: *The industries causing the climate crisis and attacks against defenders* | Global Witness
- Gray, Clark. (2016): *Trapped population: new research reveals how climate stops people moving, while displacing others*. Disponible a: <http://climatemigration.org.uk/trapped-population-new-research-reveals-how-climate-stops-people-moving-while-displacing-others/>
- IDMC. (2021). *DMC (2021). Global Report on Internal Displacement 2021*. Disponible a: <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2021/>
- INDEPAZ. (2021). *Los focos del conflicto en Colombia. Informe sobre presencia de grupos armados*. INDEPAZ, septiembre 2021. Disponible a: [INFORME-DE-GRUPOS-2021.pdf](https://www.indepaz.org.co/INFORME-DE-GRUPOS-2021.pdf) (indepaz.org.co)
- IRC. (Març, 2021). *Migration search trends point to growing displacement from Central America due to COVID, climate change and conflict*. International Rescue Committee, març 2021. Disponible a: *IRC: Migration search trends point to growing displacement from Central America due to COVID, climate change and conflict* | International Rescue Committee (IRC)
- IUCN (2018). *Gender Equality and Women's Empowerment Policy: Mainstreaming gender-responsiveness within the IUCN programme of work*. IUCN C/95/8.
- Jimenez-Damary, Cecilia (2020). *Report of the Special Rapporteur on the human rights of internally displaced persons. Human rights of internally displaced persons*. Disponible a: www.undocs.org/A/75/207
- Klein, Naomi (2007): *La doctrina del shock. El auge del capitalismo del desastre*. Barcelona: Paidós.
- KPMG. (Maig, 2020). *Análisis político y económico de la deforestación en regiones afectadas por el conflicto en Colombia. Caso de Caquetá, Meta y Guaviare*. KPMG, maig 2020.
- Mexico Evalua (2021). *Hallazgos 2020. Seguimiento y evaluación del sistema de justicia penal en México*. <https://www.mexicoevalua.org/hallazgos-2020-evaluacion-del-sistema-de-justicia-penal-en-mexico/>
- MONGABAY. (Enero, 4, 2021). *Las deudas ambientales de Colombia en 2020: defensores asesinados, más deforestación y la polémica sobre el glifosato*. Autor: Antonio José Paz Cardona, 2021. Disponible en: *Las deudas ambientales de Colombia en 2020: defensores asesinados, más deforestación y la polémica sobre el glifosato* (mongabay.com)
- Nacions Unides (2016). *Situación de los migrantes en tránsito*, ACNUDH. Disponible a: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Migration/StudyMigrants/OHCHR_2016_Report-migrants-transit_SP.pdf
- OXFAM. (2016). *Desterrados: Tierra, poder y desigualdad en América Latina*. OXFAM, 2016. Disponible a: *Desterrados: tierra, poder y desigualdad en América Latina* | Oxfam International
- Pajares, Miguel (2020). *Refugiados climáticos. Un gran reto del siglo XXI*. Ciclogénesis81, Ed Rayo Verde.
- PODER. (2020). *El tren de las élites. Empresas beneficiadas y proyectos energéticos en el Sureste mexicano. Proyecto sobre Organización, Desarrollo, Educación e Investigación (PODER)*, noviembre 2020. Disponible a: *El tren de las élites. Empresas beneficiadas y proyectos energéticos en el sureste mexicano* | PODER (poderlatam.org)
- PNUD. (2020). *Informe de Desenvolupament Humà. Programa de Nacions Unides pel Desenvolupament*. 2020. Consultat a *Informe Anual 2020* | PNUD (undp.org)
- Programa Somos Defensores. (2021). *La mala hora. Informe anual 2020. Sistema de información sobre agresiones contra personas defensoras de derechos humanos en Colombia*- SIADDHH. Bogotá, 2021. Disponible a: *Informe Anual SIADDHH – Somos Defensores*
- Protocolo Adicional a la Convención Americana sobre Derechos Humanos a Materia de Derechos Económicos, Sociales y Culturales "Protocolo de San Salvador", artículo 11.
- Transparencia Internacional. (2020). *CPI 2020: Américas*. <https://www.transparency.org/es/news/cpi-2020-america>
- Wallerstein, Immanuel (2007). *Geopolítica y geocultura: ensayos sobre el moderno sistema mundial*. España: Editorial Kairós.

Amb el suport de:

**Agència Catalana
de Cooperació
al Desenvolupament**